

Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

Проценко І.І., Бикова М.М., Чернякова Ж.Ю., Осьмук Н.Г

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЗМІН

Навчальний посібник

Суми 2025

УДК 37.036:316.42

П 41

Рекомендовано до друку вченою радою
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
(протокол № 12 від 23 червня 2025 року)

Рецензенти

Харченко І.І. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету

Базиль Л. О. – доктор педагогічних наук, доцент, учений секретар Інституту професійної освіти Національної академії педагогічних наук України

В 41

Проценко І.І., Бикова М.М., Чернякова Ж.Ю., Осьмук Н.Г. Виховання особистості в умовах змін. Навчальний посібник / І. І. Проценко, М.М. Бикова, Ж.Ю. Чернякова, Н.Г. Осьмук : – Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2025. – 223 с.

Навчальний посібник «Виховання особистості в умовах змін» присвячений актуальним проблемам формування та розвитку особистості в умовах динамічних соціокультурних трансформацій. У центрі уваги — сучасні підходи, методи та технології виховання, що враховують виклики сьогодення: глобалізацію, цифровізацію, суспільно-політичні кризи, зміну ціннісних орієнтирів та способу життя.

Посібник призначений для студентів педагогічних і соціогуманітарних спеціальностей, викладачів, науковців, а також широкого кола читачів, зацікавлених у сучасних підходах до виховання.

УДК 37.036:316.42

© Колектив авторів, 2025

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Тема 1. СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ.....	6
Тема 2. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВИХОВАННЯ.....	25
Тема 3. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ.....	67
Тема 4. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ.....	98
Тема 5. ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОЛЕКТИВІ.....	127
Тема 6. ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА.....	149
Тема 7. ВИХОВНА РОБОТА З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ ДІТЕЙ.....	175
Тема 8. ОСОБИСТІСТЬ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ.....	201
СЛОВНИК ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ.....	214

ВСТУП

У сучасному суспільстві, яке динамічно змінюється під впливом глобалізаційних процесів, розвитку технологій та соціальних трансформацій, перед системою освіти постають нові виклики. Одним із ключових завдань педагогіки є не лише передача знань, а й формування особистості, здатної до відповідального вибору, творчої діяльності, громадянської позиції та моральної стійкості. Саме тому теорія виховання посідає важливе місце в підготовці майбутніх педагогів та вдосконаленні професійної майстерності тих, хто вже працює в освітній сфері.

Навчальний посібник створено з метою ознайомлення здобувачів педагогічної освіти з основними теоретичними засадами виховання як цілісного процесу, що охоплює всі ланки особистісного розвитку. У ньому розглядаються фундаментальні питання змісту виховання, його основних напрямів, методів та організаційних форм. Окрему увагу приділено ролі класного керівника у виховному процесі, питанням самовиховання, специфіці роботи з вразливими категоріями дітей, а також вимогам до особистості сучасного педагога.

Структура посібника охоплює наступні теми:

1. Виховання в цілісному педагогічному процесі. Зміст виховання.
2. Основні напрями виховання.
3. Загальні методи виховання.
4. Організаційні форми виховної роботи.
5. Педагогічні основи розвитку виховного потенціалу колективу.
6. Педагогічні основи діяльності класного керівника. Педагогічне керівництво самовихованням учнівської молоді.
7. Виховна робота з вразливими категоріями дітей.
8. Особистість сучасного учителя.

Актуальність навчального посібника значно зростає в умовах воєнного стану та в перспективі повоєнного відновлення українського суспільства. Війна глибоко впливає на всі сфери життя, зокрема на освіту, виховання дітей

і молоді, формування їхніх моральних, патріотичних, громадянських орієнтирів. У цей період особливо важливою стає місія виховної діяльності як засобу підтримки психоемоційної рівноваги, розвитку стійкості, солідарності та гуманістичних цінностей.

У період військового стану педагогічна підтримка здобувачів освіти набуває особливої ваги. Діти й підлітки, які зазнали втрати, травм, вимушеного переселення, потребують особливої уваги, індивідуального підходу, безпечного виховного середовища та чуйного наставника. Саме тому питання виховної роботи з вразливими категоріями дітей, розглянуте в посібнику, є надзвичайно актуальним і практично значущим.

У повоєнний період на освітню систему ляже важливе завдання — сприяти національному відновленню, моральному й психологічному оздоровленню нації, формуванню активного, свідомого громадянина, який прагне миру, справедливості, розвитку. Виховання патріотизму, громадянської відповідальності, емпатії, готовності до участі у відбудові держави стане одним із пріоритетних напрямів освітньої політики, що вимагає від педагога високого рівня професійної та особистісної зрілості.

Таким чином, даний посібник не лише надає теоретичні знання та практичні інструменти для організації виховної роботи, а й відповідає на виклики часу, готуючи педагогів до ефективного виконання своєї гуманістичної місії у складних історичних обставинах.

Посібник зорієнтований на практичне засвоєння знань, формування професійної компетентності у сфері виховання та розвиток готовності до реалізації виховної діяльності в сучасних умовах. Він може бути корисним для студентів педагогічних закладів вищої освіти, учителів, вихователів, класних керівників, а також усіх, хто зацікавлений у питаннях ефективного виховання підростаючого покоління.

Тема 1

СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

Мета: розкрити підходи до визначення сутності виховання як соціально-педагогічного процесу, ознайомити слухачів із розумінням виховання як особистісної й суспільної цінності, окреслити особливості проявів зовнішньої та внутрішньої сторін виховання, схарактеризувати особливості виховного процесу, що визначають його результативність.

Основні питання:

1. Виховання як цінність особистості й суспільства в умовах змін.
2. Сутність і мета виховання.
3. Виховуючий вплив і самовиховання.
4. Рушійні сили, закономірності й принципи процесу виховання.
5. Поняття про вихованість особистості як результат виховання.

Основні поняття: виховання, наука про виховання, особистість, соціалізація, вихованість, виховання з точки зору особистості, виховання у широкому соціально-педагогічному значенні, виховання у вузькому соціально-педагогічному значенні, виховання у прикладному значенні, виховний процес, самовиховання, всебічний гармонійний розвиток, суперечності, закономірності й принципи процесу виховання.

Основний зміст

ВИХОВАННЯ ЯК ЦІННІСТЬ ОСОБИСТОСТІ Й СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЗМІН.

У сучасному світі, що стрімко змінюється під впливом глобалізації, цифрової трансформації, екологічних загроз, політичної нестабільності та воєн, виховання набуває особливого значення. Усе частіше його розглядають не лише як інструмент передачі знань, норм і цінностей, а як фундаментальний чинник стійкості та цілісності особистості, яка змушена адаптуватися до викликів. В умовах інформаційного перевантаження, моральної нестабільності та інших складних впливів виховання виконує роль

внутрішнього стрижня, який допомагає людині зберігати себе, свою гідність, ціннісні орієнтації власного життя.

Кожна епоха приносить виклики, але в умовах змін саме виховання має розкрити можливості вдосконалення особистості, які дозволять їй не лише адаптуватися до нових умов, а й активно, усвідомлено вирішувати поставлені завдання. Виховання в умовах змін є стратегічною потребою людства, що прагне зберегти свою гуманістичну сутність.

Виховання людини як цілеспрямований процес підготовки до життя у суспільстві завжди було й залишається ознакою цивілізації. В цьому сенсі збереження, передача й формування соціального досвіду кожної окремої особистості є запорукою розвитку людства. Саме ці потреби й викликали появу педагогіки як науки про виховання, зумовили виникнення професії педагога, вихователя, вчителя.

Наукова галузь, що вивчає виховання називається педагогікою.

Виховання відбувається через взаємодію людини з оточенням, набуття життєвого досвіду та засвоєння суспільних цінностей. Отже, виховання як цінність особистості та як суспільна цінність взаємопов'язані між собою, оскільки формування моральної, відповідальної, культурної людини має значення не лише для неї самої, а й для існування й розвитку суспільства й світу загалом.

СУТНІСТЬ І МЕТА ВИХОВАННЯ. ЕТАПИ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ.

З огляду на складність й важливість процесу виховання у житті окремої людини й суспільства виховання можна розглядати у декількох вимірах і значеннях, виокремивши різні підходи: виховання як цінність особистості, виховання як суспільна цінність, виховання як процес впливу й взаємовпливу, виховання як діяльність самої людини, виховання як спеціально організований педагогічний процес, тощо. Оскільки виховання це процес, у результаті якого формується особистість, вона є ключовим поняттям у теорії виховання. В дуже загальному й стислому розумінні можна визначити сутність виховання.

Виховання – це процес формування особистості.

Кожна людина є індивідом по праву народження не залежно від рівня її фізичного і психічного здоров'я. В процесі життя під впливом різноманітних факторів формуються риси характеру, морально-етичні цінності, моделі поведінки. Конкретний індивід набуває й виявляє притаманні лише йому соціально-психологічні ознаки (розумові, емоційні, вольові, фізичні властивості), відбувається процес формування особистості.

Особистість, це – соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин. Особистістю можна назвати людину, яка свідомо керує своєю поведінкою й діяльністю.

Особистість характеризують такі ознаки:

- розумність (рівень інтелектуального розвитку);
- відповідальність (рівень почуття відповідальності, вміння керувати своєю поведінкою, аналізувати свої вчинки й відповідати за них);
- свобода (здатність до автономної діяльності, прийняття самостійних рішень);
- особиста гідність (рівень вихованості, самооцінка);
- індивідуальність (відмінність від інших).

І розвиток, і формування людини є безперервним процесом, що триває від народження й до кінця життя.

До найважливіших закономірностей розвитку особистості, на яких ґрунтується виховання, слід віднести:

1. Постійність, безперервність і тривалість процесу.
2. Зумовленість особливостей процесу розвитку особистості впливом і співвідношенням різних факторів, а саме:
 - спадковістю як певних біологічних і психологічних особливостей,
 - середовищем як сукупністю соціальних, культурних, економічних та природних умов зростання особистості,

- вихованням як цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості, її моральних, інтелектуальних, естетичних і трудових якостей.

3. Поява, у процесі накопичення кількісних змін та переходу їх у якісні, сукупності нових якостей (новоутворень).

Паралельно з формуванням особистості відбувається процес становлення індивідуальних особливостей як прояв специфічних відмінностей у діяльності й поведінці. Отже, кожна людина народжується як індивід, а у процесі життя формується як особистість та набуває рис індивідуальності.

Виховання є обов'язковою складовою у процесі формування повноцінної особистості, бо саме завдяки йому утворюються основи моральності, здатність до самоусвідомлення й відповідального вибору, набуваються навички критичного мислення та інші життєві компетентності. Виховання допомагає людині сформувати життєві орієнтири, етичні переконання, здатність до самостійного мислення, розвинути внутрішню свободу, силу волі, емоційну стійкість. У цьому сенсі виховання є універсальним інструментом особистісного зростання й автономії, підготовки до суспільного життя, підтримки психічного й фізичного здоров'я, фундаментом гармонійного розвитку.

Виховання з точки зору особистості – це процес цілеспрямованого впливу, що сприяє її розвитку та формуванню світогляду, рис характеру, моральних, інтелектуальних і фізичних якостей.

Виховання взаємопов'язане із соціалізацією. Процес соціалізації – це входження індивіда в суспільство, засвоєння ним норм, ролей, цінностей, які забезпечують ефективну взаємодію з іншими людьми.

Суспільство, людські спільноти є необхідною умовою формування особистості. Виховання як суспільна цінність має нормативний характер. Воно транслює соціально прийнятні моделі поведінки, а його зміст є історично обумовленим і залежить від епохи, культури, суспільного устрою.

Виховання здійснюється у різноманітних соціальних середовищах – у родині, у закладах освіти, в онлайн-просторі, спільнотах, громадських й державних інституціях. У цьому контексті виховання сприяє інтеграції людини у різні соціальні групи, готує особистість до виконання соціальних ролей (громадянина, фахівця, члена родини), формує здатність адаптуватися до змін у соціальному житті.

Виховання у широкому соціально-педагогічному значенні – це цілеспрямований і організований процес формування людини як особистості під впливом соціальних умов.

МЕТА ВИХОВАННЯ

Мета виховання - це уявний ідеальний результат виховного процесу, якого прагне суспільство у формуванні особистості.

Ще з часів афінської калокагатії класичним підходом до визначення мети виховання є уявлення про гармонійну особистість, – людину, що здатна всебічно повноцінно жити, діяти, розвиватися й сприяти розвитку інших.

Педагогічне розуміння гармонійної особистості постає як мета, коли всі сфери людського буття розвиваються збалансовано, а людина є активним творцем. Ідеал гармонійної особистості як мета виховання набуває особливого значення в умовах сучасного світу, що швидко змінюється. Така особистість здатна не лише адаптуватися, а й творчо змінювати себе та середовище. Вона живе у злагоді з собою, іншими людьми, суспільством і природою.

Узагальнене поняття гармонійного всебічного розвитку передбачає поєднання таких складових особистості:

- інтелектуальний розвиток як уміння мислити, пізнавати, навчатися протягом життя;
- моральна досконалість, що виражається у повазі до інших, справедливості, здатності до співпереживання, тощо;
- емоційна зрілість, про що свідчать уміння керувати емоціями, толерантність, емоційна стійкість, тощо;

- естетична чутливість, як розвинуте почуття краси, естетичні смаки, творче ставлення до світу, тощо;
- фізичне здоров'я як обов'язок турботи про власне фізичне тіло й розум, дотримання здоров'язберігаючого, активного способу життя, тощо;
- громадянська відповідальність, що виявляється через усвідомлення прав, свобод і обов'язків громадянина, активну громадянську позицію, патріотизм, тощо.

В нашій країні мета виховання визначається як всебічний розвиток особистості, виховання відповідального громадянина та патріота, здатного до свідомого суспільного вибору, готового до життя в демократичному суспільстві, дотримання прав людини, поваги до культурних і духовних цінностей, довілля, основ сталого розвитку, праці й життя в умовах змін (Закону України «Про освіту» (стаття 6)).

Ця мета підкреслює важливість формування морально та емоційно зрілої особистості, яка спроможна самореалізовуватися, бути корисною для суспільства та взаємодіяти у глобальному середовищі. Основними завданнями виступають формування цінностей, соціальної активності, громадянської відповідальності та екологічної свідомості.

У Концепції Нової української школи (НУШ) мета виховання розкривається у контексті створення гуманістично центрованої системи освіти, яка базується на повазі до дитини як до унікальної особистості. Виховання, згідно з НУШ, повинне сприяти:

формуванню цінностей і компетентностей, необхідних для життя у XXI столітті;

- розвитку емоційного інтелекту, вміння співпрацювати, критично мислити, ухвалювати рішення;
- утвердженню моральних норм, толерантності, людяності, поваги до прав і свобод інших;
- вихованню громадянської ідентичності та патріотизму, поваги до національної культури та мовного розмаїття;

- відповідальності за навколишнє середовище та сталий розвиток.

Отже, мета виховання в сучасній українській освіті передбачає формування компетентної, вільної, моральної особистості, яка активно діє на користь себе та суспільства, готова до викликів глобалізованого світу, здатна жити в демократії, цінує мир, толерантність і культурне розмаїття (Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа»).

ЕТАПИ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

Успішність виховання напряму пов'язана з урахуванням психологічної структури формування особистості. Можна виокремити такі етапи педагогічної логіки процесу виховання.

Перший етап полягає у засвоєнні знань про правила поведінки, він створює основу виховання. Індивід отримує інформацію про те, що вважається прийнятним, що засуджується, які форми поведінки є культурно та етично значущими. Без засвоєння цих знань подальші виховні впливи втрачають цілісність і ефективність.

Другий етап – це формування почуттів як важливої емоційної складової виховання. Людина має не лише розуміти й приймати моральні принципи, а й емоційно реагувати на добро і зло, правду й несправедливість. Емоції й переживання спрямовують поведінку особистості, створюють емоційне підґрунтя для моральної поведінки.

Третій етап – формування переконань, коли знання трансформуються у внутрішні цінності. Переконання – це стійкі погляди, що ґрунтуються на істинних положеннях, знаннях, думках. Вони є стрижнем особистісної позиції і забезпечують дотримання правил у складних моральних ситуаціях. Це не просто усвідомлення того, як треба, а глибоке внутрішнє прийняття етичних норм як власних орієнтирів у житті.

Четвертий етап, практичний, полягає у виробленні вмінь і навичок поведінки як інтеграції набутих знань, переконань і емоційних реакцій у

щоденній діяльності. Саме через багаторазове повторення в процесі різноманітних видів діяльності формується справжня вихованість.

Таким чином виховання виступає як багаторівнева поетапна система, що шляхом поєднання знань, ставлень і дій сприяє розвитку й формуванню особистості.

ВИХОВУЮЧИЙ ВПЛИВ І САМОВИХОВАННЯ.

Як цілісний процес виховання має дві сторони прояву: зовнішню, що характеризує діяльність тих, хто здійснює виховний вплив, і внутрішню як діяльність, яку особистість здійснює по відношенню до самої себе.

Зовнішнім проявом власне виховання є виховна діяльність батьків, педагогів, вихователів, учителів, наставників, що полягає в формуванні психолого-педагогічних ознак особистості. Однак, це не механічний процес передачі норм і правил поведінки, а складна динамічна система впливів, стосунків і особистісного розвитку.

Сутність виховного впливу полягає в організації педагогічно доцільної взаємодії, яка не тільки формує знання про соціальні норми та цінності, а й сприяє внутрішньому прийняттю цих норм, трансформації їх у переконання, установки, риси характеру.

На цій підставі можна схарактеризувати виховання у вузькому соціально-педагогічному значенні як цілеспрямовану, спеціально організовану діяльність з метою формування у вихованців певних якостей, властивостей, системи поглядів і переконань.

Процес передачі соціального досвіду регулюється державою й відбувається в освітніх закладах різних рівнів і спрямувань (дошкільної, середньої, фахової передвищої, вищої, й позашкільної освіти), громадських дитячих і юнацьких організаціях, волонтерських рухах і фондах.

Заклади освіти реалізують виховання як цілеспрямований і систематичний процес впливу на розвиток особистості, який здійснюється в умовах взаємодії педагога й вихованця. Педагоги й учителі в межах своїх професійних обов'язків організовують педагогічний процес виховання, який

спрямований на оволодіння соціально значущими нормами, цінностями, установками, моральними та етичними принципами. Провідною характеристикою процесу виховного впливу є наявність мети, що конкретизується у завданнях.

З точки зору педагогічної діяльності вихователів, учителів, педагогів освітніх закладів, організацій можна говорити про виховання у прикладному значенні як цілеспрямовану, систематичну, спеціально організовану взаємодію педагога й учнів, вихованців, що спрямована на вирішення виховних завдань.

Внутрішня сторона процесу виховання пов'язана із діяльністю самої людини. Як представник *Homo sapiens* («істота розумна») вона здатна діяти не тільки на рівні інстинктів, їй притаманна усвідомлена активна діяльність. Людина може критично осмислювати власну поведінку та розвивати себе як особистість. Завдяки наявності волі й самоконтролю особистість здатна покращувати власні моральні, інтелектуальні, емоційні та фізичні якості.

Самовиховання – це цілеспрямована й систематична діяльність особистості, що має на меті формування і покращення позитивних та подолання негативних рис і якостей.

Самовиховання відіграє ключову роль у формуванні зрілої та гармонійної особистості, оскільки спрямоване на постійне вдосконалення з власної ініціативи. Це внутрішній механізм, який доповнює та поглиблює зовнішній виховний вплив з боку родини, школи, соціального середовища. Самовиховання слід розглядати як певний тип відношення, вчинків, дій до самого себе і до власного майбутнього з погляду відповідності певному ідеалу.

Мета і завдання самовиховання обумовлюються, з одного боку, вимогами суспільства, а з іншого – потребами і прагненнями самої особистості.

Зміст самовиховання включає набуття корисних з точки зору особистості навичок, умінь, ціннісних орієнтацій, рис характеру.

Процес самовиховання передбачає певну послідовність дій, які можна розглядати в сукупності елементів або плану:

- самопізнання як процес відкриття себе, свого внутрішнього світу, сильних і слабких сторін своєї особистості, розуміння власного характеру, здібностей, навичок і вмінь;
- цілевизначення, що передбачає усвідомлення потреби змін, формулювання й конкретизацію мети щодо особистісного розвитку;
- планування як визначення шляхів, засобів, методів і часових меж формування рис, навичок, умінь для самовдосконалення;
- реалізацію як послідовну, поетапну діяльність, що веде до змін;
- самооцінювання, яке полягає у перевірці результатів, визначенню об'єктивних і суб'єктивних чинників, що сприяють чи перешкоджають досягненню поставленої мети особистісного вдосконалення з подальшою корекцією.

Ефективність самовиховання багато в чому залежить від цілеспрямованості, наполегливості, сили волі, стійкості особистості. Ці якості часто є чинниками, що підвищують результативність самодисциплінування, самоконтролю, самонавіювання, самопідбадьорення, самопереконання, самосхвалення, самозаохочення тощо.

Ключову роль у процесі самовиховання відіграє самооцінка – уявлення людини про власну цінність, якості, можливості, ціннісні орієнтації, здібності.

Самооцінка визначає, наскільки особистість здатна об'єктивно оцінити себе, сформулювати цілі саморозвитку й адекватно реагувати на успіхи чи невдачі у процесі самовиховання. Люди з позитивною і реалістичною самооцінкою, зазвичай, мають більшу внутрішню мотивацію до самовдосконалення, вірять у свої сили й здатні долати труднощі. Натомість, низька самооцінка може призвести до втрати віри в себе, уникнення зусиль, а завищена – до самовпевненості та ігнорування власних недоліків. Самооцінка

є важливою складовою власного розвитку, оскільки визначає здатність особистості змінюватися на краще, залишаючись чесною із собою.

Отже, в умовах надзвичайної динамічності життя, самовиховання може забезпечувати одночасно гнучкість та стійкість особистості. Воно є необхідною умовою не лише для особистісного вдосконалення й покращення, а й для ефективної соціалізації, професійного становлення та активної участі в суспільному житті.

РУШІЙНІ СИЛИ, ЗАКОНОМІРНОСТІ Й ПРИНЦИПИ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ.

Виховання як цілеспрямований процес має свої рушійні сили, закономірності й принципи.

Рушійними силами процесу виховання є сукупність суперечностей, боротьба між якими сприяє просуванню самого процесу виховання й постановці нових цілей. Розрізняють зовнішні й внутрішні суперечності, що забезпечують розвиток особистості у виховному процесі.

До зовнішніх суперечностей, що зумовлені об'єктивними соціальними явищами та процесами, можна віднести такі:

- між очікуваннями суспільства від підростаючого покоління і власними суб'єктивними потребами вихованців;
- між постійно зростаючими вимогами до освіти й виховання та можливостями їх задовільнити;
- між представниками різних поколінь щодо ціннісних орієнтацій, прийнятних норм і моделей поведінки, тощо.

До внутрішніх суперечностей, які відображають особливості розвитку особистості та самого виховного процесу, належать, наприклад, такі:

- між зовнішніми вимогами до особистості та внутрішніми можливостями і спрямуваннями;
- між активною природою вихованця й соціально-педагогічними умовами його життя;
- між метою і мотивами діяльності педагога та вихованця;

- між новими явищами, процесами суспільного життя й недостатністю досвіду, знань для їх розуміння, тощо.

Закономірності процесу виховання – стійкі, повторювальні, об'єктивні зв'язки і залежності, що проявляються в процесі виховання. Дотримання закономірностей безпосередньо зумовлює якість і результативність виховного процесу. До закономірностей виховання відносять:

1. Єдність факторів формування особистості (спадковість, середовище, виховання).
2. Провідна роль діяльності у розвитку й формуванні особистості.
3. Активність вихованця.
4. Врахування вікових та індивідуальних особливостей.
- Five. Безперервність і тривалість виховання.
6. Взаємозв'язок виховання, навчання і розвитку.
7. Врахування об'єктивних потреб суспільства, соціокультурних, етнічних норм і традицій.

Принципи процесу виховання – це основні вимоги, пріоритетні положення, які відображають закономірності процесу виховання й визначають вимоги до змісту, організації та методів виховного процесу. Серед них виокремлюють такі:

1. Принцип гуманістичної спрямованості виховання.
2. Принцип зв'язку виховання із життям.
3. Принцип природовідповідності.
4. Принцип цілісності й системності виховання.
5. Принцип активності та самодіяльності вихованців.
6. Принцип єдності вимог та поваги до особистості.
7. Принцип наступності й послідовності у вихованні.
8. Принцип культуровідповідності.
9. Принцип єдності виховання та самовиховання.
10. Принцип цілісного підходу організації процесу виховання.
11. Принцип особистісно орієнтованого підходу у вихованні.

12. Принцип поєднання педагогічного керівництва діяльністю з розвитком ініціативи та самостійності вихованців та інші.

Отже, рушійними силами виховання як організованого процесу формування особистості виступають суперечності, внутрішня активність особистості й соціальні впливи, а ефективність забезпечується дотриманням науково обґрунтованих закономірностей і принципів.

ПОНЯТТЯ ПРО ВИХОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВИХОВАННЯ.

Загальною ознакою виховання людини є вихованість – складне інтегральне особистісне утворення, яке визначається сукупністю й рівнем сформованих якостей, рис характеру, ціннісних орієнтацій особистості, їх проявів у намірах і діях.

Вихованість відображає рівень морально-духовного розвитку людини та її здатність жити й діяти відповідно до прийнятих у суспільстві норм, цінностей і культурних традицій. Вона не є вродженою властивістю, а формується в процесі соціалізації, виховання, самовиховання та взаємодії з оточенням. При визначенні вихованості, зазвичай говорять про її високий, середній або низький рівень. Для визначення рівня користуються критеріями вихованості. Під ними розуміють сукупність ознак, за допомогою яких визначається та чи інша якість.

З педагогічної точки зору структуру вихованості особистості можна представити у сукупності таких компонентів:

1. Сформованість ціннісних орієнтацій, які показують ставлення особистості до базових соціальних, моральних і культурних цінностей: гідності, свободи, справедливості, поваги до інших, відповідальності, працьовитості, доброзичливості тощо.

Ціннісні орієнтації є визначальними у виборі пріоритетів у різних сферах життя, під час вмотивованих вчинків у реальних життєвих ситуаціях, у здатності протистояти тиску асоціального середовища, тощо.

2. Моральні якості, що виявляються як стійкі риси характеру та переконання: скромність, повага, чесність, совість, ввічливість, відповідальність, толерантність, справедливість доброта, милосердя.

Про вихованість особистості свідчить не формальне знання норм, а послідовне дотримання моральних принципів у повсякденному житті; здатність до морального вибору на основі совісті та переконань, готовність виявляти власну моральну позицію навіть у складних обставинах, тощо.

3. Розвиток соціальних навичок і вмінь, що визначають здатність особистості ефективно й етично взаємодіяти з іншими людьми у різних соціальних ситуаціях (від особистісних, побутових до виробничо-професійних та суспільно-громадських), дотримуватися морально-правових норм і прийнятих у суспільстві правил поведінки.

Сформовані соціальні навички проявляються у знаннях й слідуванні нормам комунікативної культури, конструктивної взаємодії у командній, колективній роботі, у вмінні розв'язувати конфлікти, проявляти лідерські якості, брати участь у суспільній діяльності. Така особистість здатна налагоджувати продуктивну взаємодію із представниками різних поколінь, професій, соціальних груп чи культур.

4. Відповідальність у поведінці, як здатність особистості діяти усвідомлено, вміти передбачати наслідки своїх дій, вчинків для себе й інших людей, брати відповідальність за свою участь у справах колективу, родини, громади.

Відповідальна поведінка є ознакою розвиненої особистості й проявляється через здатність самостійно ухвалювати рішення й відповідати за їх результати, здатність виявляти ініціативу, дотримуватися зобов'язань, діяти без зовнішнього контролю, тощо.

5. Здатність до рефлексії, як вміння аналізувати та усвідомлювати власні думки, почуття, вчинки. З точки зору виховання це означає, що особистість вміє оцінювати власну поведінку з етичної точки зору, розуміє

мотиви своїх вчинків, усвідомлює свої сильні та слабкі якості, здатна переосмислювати настанови та змінювати себе.

Таким чином, з огляду на особливості формування, вихованість можна розглядати і як внутрішню культуру особистості, що демонструє світогляд, ціннісні орієнтації, етичні переконання, мотиви, спрямованість, вчинки і дії. Вони проявляються у здатності приймати рішення, вмінні взаємодіяти з іншими людьми, осмислювати власні вчинки, коригувати власну поведінку.

Процес формування вихованості як інтегрованої характеристики передбачає набуття особистістю досвіду діяльності у різноманітних сферах життя. Серед них провідними можна вважати такі:

1. Моральна сфера, що полягає у дотриманні етичних норм, гуманістичних ідеалів, повагу до інших, доброзичливість, чесність, відповідальність, почуття обов'язку та справедливості.

2. Інтелектуальна сфера, яка виражається у прагненні задоволення пізнавальних потреб, в умінні мислити критично й логічно, володіти культурою усного та писемного мовлення рідною та іноземними мовами.

3. Естетична сфера, що виявляється у здатності сприймати й створювати прекрасне в навколишньому світі, у розумінні мистецтва, у прагненні до гармонії в поведінці, зовнішньому вигляді та життєвому просторі.

4. Трудова сфера, яка ґрунтується на відповідальному ставленні до праці, працьовитості, ініціативності, підприємстві, здатності до самореалізації в професійній діяльності.

5. Громадянсько-патріотична сфера, яка містить усвідомлення прав і обов'язків, патріотизм, соціальну активність, демократизм, повагу до законів, інституцій та культурного розмаїття.

6. Емоційна культура та емпатія, що формують здатність емоційного самоконтролю, розуміння почуттів інших людей, делікатності, побудові конструктивного діалогу, виваженого сприйняття іншої точки зору, а у

поєднанні з інтелектуальними проявами стають передумовою формування емоційного інтелекту.

Вихованість формується в процесі набуття досвіду в різних сферах діяльності особистості, і, водночас, є відображенням цих сфер діяльності.

З педагогічної точки зору вихованість особистості є одним із найважливіших маркерів її зрілості, гуманності та соціальної значущості. Це не лише показник зовнішньої поведінки, а глибоке відображення внутрішнього морального світу людини, її здатності до співжиття, емпатії, відповідальності та саморегуляції, що надзвичайно важливо в умовах глобальних змін.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність виховання як соціального та педагогічного явища?
2. Які основні цілі та завдання виховання визначаються сучасними законодавчими та концептуальними документами України?
3. Які складові структури вихованості особистості ви можете назвати? У чому полягає їхня роль?
4. Чим відрізняється виховання як суспільна цінність від виховання як особистісної цінності? Як ці поняття взаємопов'язані?
5. Що таке самовиховання? Які чинники сприяють його ефективності?
6. Яку роль відіграє самооцінка у процесі самовиховання?
7. Назвіть та поясніть основні рушійні сили процесу виховання.
8. У чому полягають закономірності виховного процесу? Наведіть приклади їхньої дії.
9. Які принципи виховання ви вважаєте ключовими? Обґрунтуйте свій вибір.
10. Яким чином моральні якості та соціальна компетентність виявляють рівень вихованості особистості?

ТЕСТИ

1. Яке з визначень найточніше розкриває суть поняття «виховання»?

- А. Навчання правил поведінки
- Б. Система соціального контролю
- В. Цілеспрямований процес формування особистості
- Г. Передача знань про культуру

2. Що є головною метою виховання відповідно до Закону України «Про освіту»?

- А. Розвиток пізнавальних здібностей
- Б. Гармонійний розвиток особистості
- В. Засвоєння моральних норм
- Г. Здобуття вищої освіти

3. Який принцип виховання передбачає врахування індивідуальних особливостей учня?

- А. Науковості
- Б. Гуманізму
- В. Єдності навчання і виховання
- Г. Діяльнісного підходу

4. До рушійних сил виховного процесу належать:

- А. Вчитель, навчальний план, родина
- Б. Протиріччя між новими вимогами та наявним рівнем вихованості
- В. Закони держави
- Г. Накази й інструкції керівництва

5. Що з наведеного не є складовою структури вихованості особистості?

- А. Моральні якості
- Б. Критичне мислення
- В. Ціннісні орієнтації
- Г. Навички поведінки

6. Що таке самовиховання?

- А. Зовнішнє управління поведінкою особистості
- Б. Процес цілеспрямованого саморозвитку особистості
- В. Засвоєння інформації про правила поведінки
- Г. Спілкування з авторитетними людьми

7. Який з елементів найбільше сприяє ефективності самовиховання?

- А. Суворий контроль з боку батьків
- Б. Регулярне оцінювання вчителем

- В. Рефлексія та самодисципліна
- Г. Система заохочень і покарань

8. Соціальна компетентність як показник вихованості включає:

- А. Уміння вирішувати математичні задачі
- Б. Комунікативну культуру, етичну поведінку, співпрацю
- В. Здатність до конкуренції
- Г. Знання іноземних мов

9. Який чинник є основою для формування переконань у процесі виховання?

- А. Випадковий досвід
- Б. Засвоєння фактів
- В. Ціннісно-орієнтована інформація та приклад значущих людей
- Г. Рівень фізичного розвитку

10. Який із принципів виховання реалізується через постійну єдність слова і діла педагога?

- А. Природовідповідності
- Б. Систематичності
- В. Виховання в колективі
- Г. Особистісного прикладу

Література

1. Белан Т. Г. Педагогіка (Методика виховної роботи) : навчально-методичний посібник до практичних робіт для студентів спеціальності «Професійна освіта (за спеціалізаціями)». Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2025. 64 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
3. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
4. Взаємодія соціальних інститутів у вихованні дітей: навчально-методичний посібник для магістрів спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки» / Розлуцька Г. М. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 116 с.

5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 379 с
6. Волкова К. , Чусова, О., Лазарева А. Сучасні тенденції розвитку теорії і практики соціального виховання. Соціальна робота та освіта, № 8(2). 2021. С. 164–174.
7. Загальні основи педагогіки: навч. посіб. для здоб. вищої освіти за освітнім ступенем «Бакалавр» спец. 013 «Початкова освіта» / Л. В. Задорожна, І.М.Княгницька, І. Б. Тимофєєва. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. – 192 с.
8. Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/stru>
9. Казьмірчук Н. С. Педагогіка партнерства як запорука ефективної підготовки майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills учнів початкової школи. Партнерство в освіті та соціальній роботі: сучасні виклики та перспективи. 2022. С. 86-90.
10. Кірдан О.П. Кірдан О.Л. Педагогіка гідності – педагогіка майбутнього. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») : журнал. 2021. № 5(5). С. 386–396. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-386-396](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-386-396)
11. Княжева І. А. Педагогіка: навчальний посібник для здобувачів освіти першого освітнього рівня (бакалавр) спеціальності 014.021 Середня освіта (Англійська мова та література) / І. А. Княжева. - Одеса, Університет Ушинського, 2023. - 110 с.
12. Ковальчук В.А. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя: навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2023. 100 с.
13. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа». [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

14. Попадич О. О. Теорія виховання: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. студентів спеціальності 013 Початкова освіта». Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2019. 50 с.

15. Сікорський П. І. Нова педагогіка. Львів: Львівська політехніка. 2021. 540 с.

Тема 2

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВИХОВАННЯ

Мета: ознайомити слухачів із сучасними підходами до виховання особистості в умовах змін і викликів сучасного суспільства, визначити ключові напрями виховної роботи, які мають першочергове значення для гармонійного розвитку особистості, формування громадянина і патріота.

Основні поняття: зміст виховання, напрями виховання, базова культура особистості, патріотизм

Питання:

1. Поняття змісту виховання
2. Розумове виховання
3. Громадянське виховання
4. Моральне виховання
5. Естетичне виховання
6. Екологічне виховання
7. Правове виховання
8. Трудове виховання
9. Фізичне виховання
10. Економічне виховання
11. Статеве виховання
12. Виховання несприйнятливості до наркогенних речовин

Основний зміст

1. ЗМІСТ ВИХОВАННЯ

Зміст виховання – це сукупність знань, цінностей, ідей та ідеалів, норм поведінки, елементів матеріальної та духовної культури суспільства, які

підлягають засвоєнню, перетворенню на індивідуальний внутрішній світ особистості, систему переконань, світоглядних засад. Тобто, це вся культура, під час процесу входження в яку людина стає особистістю та повноцінним членом суспільства.

Зміст виховання, виступаючи частиною виховної системи закладу освіти та країни залежить від багатьох факторів: від системи цінностей у суспільстві, від концепції виховання, прийнятої країни чи цієї школі, від цілей виховання як частини цієї концепції, від конкретних виховних програм у школі та країні.

Закон України «Про освіту» визначає мету освіти як всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [Закон України Про освіту].

Виходячи з вищезазначеного, ми визначаємо мету виховання як базову культуру особистості, що визначає зміст виховання. Виховання спрямовано на формування базової культури особистості, яку можна визначити як систему норм, переконань, цінностей, способу життя, поведінки. Базова культура включає сукупність «культур», а саме: культуру життєвого, навчального та професійного самовизначення, політичну та правову культуру, економічну та трудову культуру, інтелектуальну, моральну, художню, фізичну, а також культуру сімейних відносин та спілкування.

Культура життєвого самовизначення – це здатність людини усвідомлювати себе як суб'єкта власного життя, людини, яка вміє приймати життєво важливі рішення та нести відповідальність за свої дії та діяльність, людину здатного до саморозвитку, самореалізації та самоактуалізації.

Зміст виховання за такого підходу описується не як щось відчужене від особистості, а як властивості, стан, якості реальної людини. Особистісні якості, вихованість, культура особистості виступають у цій логіці як мета виховання, а культура суспільства, її елементи: знання, досвід, цінності, види діяльності – є змістом та засобом виховання. У такому описі змісту виховання підкреслюється орієнтація саме на особистість у процесі виховання, на її активність, самостійність та «самоцінність».

РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ

Розумове виховання — це цілеспрямований педагогічний процес розвитку інтелектуальних здібностей, мислення, уваги, пам'яті, уяви, спостережливості, а також формування пізнавального інтересу, самостійності та культури розумової праці учнів.

Розумове виховання — це складова всебічного розвитку особистості, яка спрямована на формування системи знань, розумових умінь і навичок, а також на розвиток мислення та пізнавальної активності учнів.

Основними завданнями розумового виховання є наступні:

1. Розвиток інтелектуальних здібностей:
 - логічного, абстрактного, критичного мислення;
 - здатності до аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння.
2. Формування пізнавального інтересу до знань:
 - стимулювання допитливості;
 - заохочення до пошукової та дослідницької діяльності.
3. Опанування наукових знань і понять:
 - засвоєння основ наук;
 - формування наукової картини світу.
4. Розвиток мовлення та культури мислення:
 - здатність чітко висловлювати думки;
 - побудова аргументованих міркувань.
5. Формування самостійності у навчанні:

- вміння планувати, організовувати і контролювати навчальну діяльність;

- розвиток самонавчання.

6. Виховання культури розумової праці:

- вміння зосереджено працювати;

- дотримання розумової дисципліни та режиму.

7. Формування навичок інформаційної грамотності:

- вміння працювати з джерелами знань (книги, інтернет, наукові статті);

- критичне ставлення до інформації.

У воєнний період мета розумового (інтелектуального) виховання набуває особливої важливості, оскільки країна потребує громадян, здатних мислити критично, оперативно приймати рішення, аналізувати інформацію та протидіяти пропаганді. Основні цілі розумового виховання у воєнний час включають:

Формування критичного мислення:

- уміння розрізняти факти та маніпуляції;

- аналізувати інформацію з різних джерел;

- протидія інформаційним атакам та фейкам.

Розвиток аналітичних та практичних навичок:

- швидке прийняття обґрунтованих рішень у стресових умовах;

- раціональне мислення у кризових ситуаціях;

- застосування знань на практиці (наприклад, з медицини, географії, історії, громадянської оборони).

Патріотичне осмислення дійсності:

- усвідомлення історичних причин і наслідків війни;

- зміцнення ідентичності, розуміння національних цінностей;

- формування готовності захищати Батьківщину не лише фізично, а й інтелектуально.

Підготовка до післявоєнного відновлення:

- збереження інтелектуального потенціалу нації;
- навчання молоді бути активними учасниками у відновленні держави;
- розвиток стратегічного бачення майбутнього.

Морально-етичне мислення:

- усвідомлення цінності життя, гідності, свободи;
- формування гуманістичних ідеалів, заснованих на правді та справедливості;
- розуміння моральних дилем під час війни.

Таким чином, розумове виховання у воєнний час спрямоване не лише на збереження знань, а й на формування особистості, здатної мислити відповідально, діяти рішуче й морально, бути опорою суспільства у найскладніші періоди.

Завдання, що сприяють формуванню інтелектуальних умінь учнів, мають розвивати мислення, аналіз, логіку, здатність до узагальнення, самостійності та творчості. Розглянемо основні типи таких завдань:

1. Аналітичні завдання:

- передбачають розбір явищ, понять або ситуацій на складові;
- сприяють розвитку аналізу, критичного мислення.

Приклад: проаналізуйте, чому відбулася подія N. Виділіть ключові причини.

2. Завдання на застосування синтезу:

- спрямовані на об'єднання частин в єдине ціле, створення нових рішень або конструкцій;
- розвивають уяву, здатність до узагальнення, інтеграції знань.

Приклад: створіть схему за темою "Будова живої клітини".

3. Порівняльні завдання:

- формують уміння зіставляти явища, події, об'єкти, виявляти подібності та відмінності;
- сприяють розвитку логічного мислення.

Приклад: порівняйте два літературних героя за наступними критеріями: характер, поведінка, світогляд.

4. Класифікаційні завдання:

- учні мають групувати об'єкти за певними ознаками, встановлювати системні зв'язки;

- формують уміння узагальнювати та структурувати знання.

Приклад: розподіліть слова за частинами мови.

5. Завдання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків:

- формують уміння бачити взаємозв'язки між подіями чи явищами;

- розвивають логічне та критичне мислення.

Приклад: визначте наслідки впливу промисловості вашого населеного пункту на екосистему.

6. Проблемні (евристичні) завдання:

- створюють ситуацію інтелектуального пошуку;

- стимулюють самостійне відкриття нових знань.

Приклад: як би ви вирішили проблему надмірного споживання пластику?

7. Творчі завдання:

- передбачають оригінальність, креативність, вільне оперування знаннями;

- сприяють розвитку дивергентного мислення.

Приклад: напишіть есе на тему "Що означає бути відповідальним громадянином?"

8. Логічні задачі і головоломки:

- формують послідовність мислення, вміння доводити, спростовувати, аргументувати;

- корисні для розвитку інтелектуальної гнучкості.

Приклад: вирішіть задачу: "У кімнаті три лампи й три вимикачі. Як визначити, який вимикач до якої лампи, зайшовши в кімнату лише один раз?"

Отже, для розвитку інтелектуальних умінь необхідно варіювати різноманітні типи завдань — від репродуктивних до продуктивних і проблемних. Це сприяє формуванню гнучкого, аналітичного, самостійного мислення та наукового світогляду учнів.

Науковий світогляд — це система узагальнених поглядів на природу, суспільство та мислення, що ґрунтується на досягненнях науки, логічному мисленні, об'єктивних фактах і закономірностях.

Науковий світогляд — це світоглядна позиція, що формується на основі наукових знань, доказовості, експерименту та раціонального осмислення дійсності. Він включає розуміння причинно-наслідкових зв'язків, визнання об'єктивних законів природи та суспільства, а також критичне ставлення до отриманої інформації.

Основними рисами наукового світогляду є наступні:

- об'єктивність і доказовість знань;
- визнання ролі науки у пізнанні світу;
- системність та логічність мислення;
- критичність і самокритичність;
- готовність до коригування поглядів у разі появи нових фактів.

Науковий світогляд є основою формування критичного мислення, наукової картини світу, а також важливим компонентом розумового та громадянського виховання.

Методика виявлення рівня сформованості світогляду учнів включає систему методів, прийомів і засобів, спрямованих на діагностику глибини, усвідомленості, ціннісної орієнтації та узагальненості знань, переконань і ставлень учня до навколишнього світу.

Основні компоненти методики:

1. Спостереження:

- за поведінкою учня, його реакціями на соціально значущі події;
- оцінка активності під час уроків (запитання, роздуми, оцінки подій).

2. Бесіди та інтерв'ю:

- напівструктуровані бесіди з учнями на теми: сенс життя, добро і зло, природа людини, наука тощо;

- виявлення переконань, рівня критичного мислення, узагальнень.

3. Анкетування:

- опитувальники з відкритими та закритими запитаннями щодо життєвих цінностей, поглядів, ставлення до суспільних проблем.

4. Тестування:

- використання діагностичних тестів, спрямованих на: рівень узагальнення знань; цілісність наукової картини світу; морально-етичні орієнтири.

5. Аналіз творчих робіт:

- твори, есе, проекти, в яких відображаються світоглядні позиції;

- презентації на теми: «Я і світ», «Що для мене правда», «Моя життєва мета».

6. Ситуативні завдання (морально-світоглядного характеру):

- учням пропонуються моральні дилеми, соціальні ситуації, де потрібно: сформулювати позицію; обґрунтувати власне бачення; оцінити наслідки різних варіантів дій.

7. Соціометрія / рефлексивні методи:

- оцінка впливу однолітків;

- визначення, чим керується учень під час прийняття рішень (думкою авторитетів, логікою, емоціями тощо).

Умовно можна виділити рівні сформованості світогляду учнів:

1. Низький — фрагментарні знання, суперечливі уявлення, відсутність власної позиції.

2. Середній — елементи системного бачення, нестійкі переконання, залежність від зовнішніх авторитетів.

3. Високий — цілісне, науково обґрунтоване бачення світу, наявність чітких моральних орієнтирів, здатність до самостійного мислення.

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ

Громадянське виховання — це цілеспрямований педагогічний процес формування у молоді свідомої громадянської позиції, правової культури, соціальної відповідальності, поваги до прав людини, демократичних цінностей, любові до Батьківщини та готовності брати участь у житті суспільства та держави.

Громадянське виховання — це система впливів і взаємодії освіти, суспільства, родини, культури та громадських інституцій, спрямована на становлення активного, відповідального, морального й компетентного громадянина демократичної держави.

Складовими громадянського виховання виступають:

- знання про права і обов'язки громадян;
- патріотичні цінності й любов до рідної землі;
- правова й політична культура;
- готовність до участі в житті громади та держави;
- толерантність, повага до інших поглядів та культур;
- екологічна, економічна, інформаційна грамотність.

Мета громадянського виховання — формування в учнів активної громадянської позиції, почуття відповідальності за долю держави, розуміння прав і обов'язків, патріотизму, поваги до демократичних цінностей, законності та правопорядку.

Завдання громадянського виховання:

- формування правової свідомості, знань про Конституцію, закони, права людини;
- розвиток поваги до національних цінностей, культури, традицій, мови;
- виховання соціальної відповідальності, готовності до участі у громадському житті;
- сприяння становленню патріотичних почуттів, любові до Батьківщини;
- навчання основ демократичного співжиття, толерантності, поваги до інших поглядів;

- формування активної життєвої позиції, здатності до критичного мислення та ініціативи.

Форми громадянського виховання:

- класні години, диспути, круглі столи (на тему прав, обов'язків, моралі, суспільства);
- екскурсії до органів влади, музеїв, архівів;
- участь у волонтерських та благодійних акціях, молодіжних проєктах;
- дебати, учнівське самоврядування, моделювання виборів;
- уроки мужності, зустрічі з ветеранами, військовими, громадськими діячами;
- проєктна діяльність (створення презентацій, газет, роликів на громадянську тематику).

Методи громадянського виховання:

- пояснювально-інформаційні (лекція, розповідь, обговорення);
- дискусійно-проблемні (диспути, дебати, аналіз ситуацій);
- методи формування досвіду поведінки (вправління, моделювання поведінки, самоуправління);
- методи стимулювання (змагання, заохочення, визнання лідерства);
- соціально-проєктні (реалізація мініпроєктів громадянської активності);
- інтерактивні методи (рольові ігри, «мозковий штурм», кейс-метод).

Принципи громадянського виховання:

- принцип гуманізму — визнання цінності особистості;
- принцип демократичності — повага до прав і свобод інших;
- принцип правової рівності — виховання у дусі закону;
- принцип єдності прав і обов'язків — розуміння відповідальності;
- принцип патріотизму — формування любові до Батьківщини;

- принцип наступності та системності — постійність процесу виховання.

Громадянськість — це активна позиція людини у суспільстві, яка включає усвідомлення своїх прав і обов'язків, готовність до участі в житті громади та держави.

Патріотизм — це почуття любові до Батьківщини, гордості за її досягнення, готовність захищати її інтереси, зберігати культурну спадщину.

Громадянськість і патріотизм тісно пов'язані, але:

патріотизм — емоційно-ціннісне підґрунтя, а громадянськість — практичне втілення через активну діяльність.

Важливе місце в громадянському вихованні належить громадянській освіті. Громадянська освіта — це процес формування у молоді знань, умінь і ставлень, необхідних для ефективної участі в житті демократичного суспільства. Вона спрямована на розвиток наступних компетентностей:

- правова грамотність;
- здатність до критичного мислення і дискусії;
- толерантність і повага до різноманіття;
- участь у виборчих, волонтерських, екологічних ініціативах;
- усвідомлення ролі громадянина в суспільстві.

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

Моральне виховання - це цілеспрямований процес формування в особистості моральних почуттів, переконань, норм поведінки, які відповідають загальнолюдським і національним моральним цінностям.

Методологічною основою морального виховання є етика - це наука, що вивчає мораль, її походження, зміст, функції, а також норми та ідеали поведінки.

Мораль - це система норм, правил, принципів, яка регулює поведінку людини у суспільстві на основі добра, справедливості, совісті, честі, відповідальності.

Моральність - це особиста якість, що виявляється в дотриманні моральних норм, вчинках, мотивованих совістю та внутрішніми переконаннями.

Мета морального виховання - формування у здобувачів освіти моральної культури, моральної свідомості, почуття добра й справедливості, гуманізму, чесності, гідності, поваги до людини, а також здатності діяти відповідно до моральних переконань.

Моральна культура - це рівень розвитку моральної свідомості, моральних почуттів, звичок поведінки, що виявляються у спілкуванні, ставленні до інших, до праці, природи та самого себе.

Завдання морального виховання:

- ознайомлення учнів з основними нормами, ідеалами, категоріями моралі;
- формування моральних почуттів: совісті, відповідальності, співпереживання;
- розвиток етичної самосвідомості, здатності оцінювати власні та чужі вчинки;
- виховання внутрішньої потреби жити за законами добра, честі, гідності;
- формування моральних звичок поведінки у навчанні, спілкуванні, праці;
- виховання толерантності, поваги до інших, культури діалогу.

Методи морального виховання:

- словесні методи: розповідь, пояснення, бесіда, етична дискусія;
- методи переконання: приклад, доказ, моральна оцінка вчинків;
- методи емоційного впливу: художнє слово, музика, перегляд фільмів;
- методи вправління: створення ситуацій морального вибору, рольові ігри;
- методи заохочення і покарання: схвалення, подяка, зауваження;

- методи самовиховання: самоспостереження, самооцінка, моральна рефлексія.

Форми морального виховання:

- класні години на етичні теми (дружба, відповідальність, толерантність);
- тематичні виховні заходи (дні ввічливості, уроки доброти, «живі бібліотеки»);
- перегляд і обговорення фільмів, читання художніх творів;
- рольові ігри, ситуаційні завдання, етичні дилеми;
- благодійні акції, волонтерська діяльність, допомога молодшим;
- проєкти та творчі роботи (есе, малюнки, соціальні ролики на моральні теми);
- приклади моральних авторитетів (герої літератури, історичні постаті, сучасники).

Моральна норма — це загальноприйняте правило поведінки, яке визначає, що вважається добром або злом, достойним чи недостойним, дозволеним чи забороненим у суспільстві. Вона регулює стосунки між людьми, ґрунтуючись на таких принципах як: справедливість, чесність, гуманність, відповідальність, повага до інших.

Моральні норми не закріплені юридично, але дотримання їх очікується суспільством і має важливе значення для внутрішньої гармонії особистості.

Моральні переконання — це глибоко усвідомлені внутрішні принципи й погляди, на основі яких людина оцінює вчинки (свої та інших) і керує власною поведінкою. Вони: формуються через досвід, виховання, приклади; мають стійкий, довготривалий характер; є основою моральної саморегуляції (людина дотримується їх навіть без зовнішнього контролю).

Моральні якості — це стійкі риси особистості, які відображають рівень її морального розвитку і проявляються у ставленні до людей, праці, суспільства.

До моральних якостей відносять: чесність, справедливість, чуйність, гідність, відповідальність, вірність слову, скромність тощо.

Моральні почуття — це емоційні переживання, пов'язані з моральними оцінками подій, вчинків, поведінки людей. Прикладами моральних почуттів виступають: совість — внутрішнє переживання за власні вчинки; обурення — реакція на несправедливість; співчуття, гордість, повага, сором, вдячність тощо. Моральні почуття є емоційною основою моральної поведінки.

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

Естетичне виховання — це цілеспрямований процес формування в особистості естетичного сприймання, естетичних почуттів, естетичних ідеалів, смаку та оцінок, а також потреби у творенні й сприйнятті краси в мистецтві, природі, житті, поведінці.

Естетична культура — це здатність людини розуміти, оцінювати і створювати красу у різних сферах: мистецтві, спілкуванні, праці, навколишньому середовищі. Вона виявляється у естетичних знаннях, почуттях, смаках, ідеалах, творчості.

Мета естетичного виховання - формування у здобувачів освіти естетичної свідомості, смаку, чутливості до краси, потреби в духовному розвитку та естетичній діяльності.

Завдання:

- розвиток естетичного сприймання мистецтва, природи, життя;
- формування естетичних ідеалів і уявлень про прекрасне;
- виховання почуття гармонії, емоційного відгуку на красу;
- розвиток естетичного смаку та культури поведінки;
- сприяння естетичній творчості в різних видах діяльності.

Методами естетичного виховання є наступні:

- словесні: бесіда, лекція, розповідь про мистецтво, пояснення творів;
- практичні: участь у творчій діяльності (малювання, музика, театр тощо);

- наглядні: спостереження природи, екскурсії в музеї, виставки;
- емоційно-ціннісні: аналіз художніх творів, обговорення краси;
- метод прикладу: приклади гармонії, культури, смаку.

Форми реалізації естетичного виховання:

- виховні години, мистецькі вечори;
- уроки мистецтва, літератури, музики;
- естетичне оформлення середовища (класу, школи);
- конкурси, виставки, театральні постановки;
- колективна творча діяльність (газети, декорування, костюми);
- культурні події: концерти, візити в театри, музеї.

Естетична свідомість — це форма суспільної свідомості, що охоплює уявлення, оцінки, переживання й ідеали, пов'язані з естетичними цінностями (краса, гармонія, піднесене, трагічне, комічне).

Структуру естетичної свідомості складають наступні елементи:

- естетичні уявлення — знання про естетичні явища;
- естетичні почуття — емоційне ставлення до краси;
- естетичний смак — здатність оцінювати красу та вибирати прекрасне;
- естетичний ідеал — уявлення про найвищу гармонію, досконалість;
- естетичні потреби — прагнення до краси у житті та творчості.

Зміст естетичного виховання складають:

- знання про види мистецтва та їхній вплив на людину;
- емоційне переживання краси;
- розвиток уміння сприймати, оцінювати й творити;
- виховання культури зовнішнього вигляду, мови, поведінки;
- формування здатності бачити прекрасне в повсякденному житті.

Джерелами естетичного виховання виступають:

- мистецтво — музика, живопис, література, театр, архітектура;

- природа — краса ландшафтів, сезонів, рослинного і тваринного світу;
- праця — естетика професійної діяльності, оформлення середовища;
- суспільне життя — культура спілкування, мова, звичаї, традиції;

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ

Екологічне виховання — це цілеспрямований педагогічний процес формування в особистості екологічної свідомості, екологічної культури, відповідального ставлення до природи, навколишнього середовища, усвідомлення взаємозв'язку людини і природи, готовності до екологічно відповідальної поведінки.

Екологічна культура — це інтегрована особистісна якість, що відображає свідоме, відповідальне, моральне і практичне ставлення людини до природи, засноване на знаннях екологічних законів, етичних нормах поведінки в природному середовищі та готовності до дій щодо його збереження.

До складу екологічної культури зазвичай відносять наступні елементи:

- екологічну свідомість (розуміння взаємозв'язку природи й людини);
- екологічне мислення (вміння аналізувати екологічні проблеми);
- екологічні цінності (любов до природи, відповідальність за її стан);
- екологічну поведінку (реальні дії зі збереження довкілля: сортування сміття, економне використання ресурсів, участь у природоохоронних заходах).

Отже, екологічна культура — це не лише знання, а й система поглядів, переконань і практична діяльність, яка спрямована на гармонійне співіснування людини і природи.

Мета екологічного виховання - сформувати в учнів систему знань про природу, виховати екологічне мислення, моральну відповідальність за стан

довкілля, потребу в збереженні і примноженні природних ресурсів, здатність до екологічно доцільної поведінки.

Завдання:

- формування знань щодо взаємозв'язку природи, людини і суспільства;
- розвивати екологічну чутливість, відповідальність, любов до природи;
- виховувати екологічні норми поведінки;
- формувати екологічну компетентність у повсякденному житті;
- розвивати практичні вміння догляду за природою.

Зміст екологічного виховання полягає у наступному:

- основи екології та природознавства;
- правила поведінки та ставлення до природи;
- проблеми забруднення, збереження довкілля;
- вивчення природоохоронного законодавства;
- формування уявлень про сталий розвиток;
- ознайомлення з діяльністю екологічних організацій та організація співпраці.

Формами реалізації екологічного виховання можуть виступати наступні:

- екскурсії на природу;
- трудові десанти (прибирання територій);
- проєкти, конкурси, виставки на екологічну тематику;
- виховні години, тематичні бесіди;
- участь у «Зеленому патрулі», екоклубах;
- акції («Посади дерево», «Очистимо джерело» тощо).

Методи реалізації екологічного виховання:

- словесні (бесіда, розповідь, лекція);
- візуальні (спостереження природи, демонстрації);
- практичні (догляд за рослинами, дослідження);
- проблемно-пошукові (екологічні дослідження, моделювання);

- ігрові (рольові ігри, екоквести);
- методи переконання, приклад, емоційне впливання.

Ефективна система екологічного виховання включає кілька взаємопов'язаних аспектів:

1. Когнітивний (знаннєвий): формування екологічних знань (закономірності природи, екосистем, чинники забруднення, збереження ресурсів).

2. Емоційно-ціннісний: виховання любові до природи, емоційної чутливості, естетичного сприймання природи, екологічної етики.

3. Практично-діяльнісний: формування вмінь і навичок догляду за природним середовищем, участь у природоохоронній діяльності.

4. Мотиваційний: розвиток внутрішньої мотивації до дій, спрямованих на охорону довкілля, формування екологічної відповідальності.

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ

Правове виховання — це цілеспрямований педагогічний процес формування в особистості правової свідомості, поваги до закону, правомірної поведінки, готовності захищати свої права та виконувати обов'язки перед суспільством і державою.

Мета правового виховання:

- сформувати в учнів основи правової культури;
- сформувати в молоді усвідомлене ставлення до права як до вищої соціальної цінності;
- розвинути правову свідомість, правову культуру і навички правомірної поведінки;
- виховати громадянина, який дотримується законів, поважає права інших і виконує свої обов'язки.

Правова культура — це рівень знань, переконань і поведінки особи, що відображає її ставлення до права, законів, правових інституцій, а також здатність керуватись правовими нормами в повсякденному житті.

Основні завдання правового виховання:

- формування знань про правову систему держави (Конституцію, закони, права та обов'язки громадян);
- виховання поваги до закону і прав людини;
- розвиток відповідальної правової поведінки;
- формування нетерпимості до правопорушень;
- розвиток правового мислення та навичок самозахисту своїх прав.

Правова свідомість — це форма суспільної свідомості, яка відображає знання, оцінки, ставлення особи або соціальної групи до права, правової системи, законодавства, правових інститутів і правової поведінки.

Іншими словами, це система правових поглядів, переконань, почуттів і уявлень, що визначають ставлення людини до правових норм, законів, прав і обов'язків.

Характерні риси правової свідомості:

- когнітивний компонент (знаннєвий): знання про право, закони, правопорядок; уявлення про юридичні норми, права та обов'язки;
- оціночний компонент: усвідомлення значення права для життя суспільства; оцінка справедливості/несправедливості законів; ставлення до правових норм (повага або зневага до них);
- емоційно-ціннісний компонент: правові почуття (обурення, коли порушують закон, гордість за правову державу); поведінкова мотивація, заснована на правових переконаннях;
- поведінковий компонент: готовність дотримуватись вимог законодавства; вміння відстоювати свої права правовим шляхом; прояв законослухняної поведінки у повсякденному житті.

Рівні правової свідомості:

1. Індивідуальна — особиста правова свідомість конкретної людини.
2. Групова — правова культура трудового колективу, сім'ї, учнівського класу.
3. Суспільна — загальний рівень правової культури у державі.

Зміст правового виховання складають наступні компоненти:

- основи конституційного, цивільного, кримінального, трудового та адміністративного права;
- права та обов'язки громадян, неповнолітніх;
- усвідомлення сутності понять правопорушення, злочин, покарання;
- механізми захисту прав людини;
- роль правових інституцій (поліція, суд, адвокатура, прокуратура тощо).

Методи правового виховання:

- інформаційно-просвітницькі: лекції, бесіди, уроки права;
- діалогічні: дискусії, дебати, «круглі столи»;
- практичні: моделювання правових ситуацій, рольові ігри, судові ігри;
- методи переконання: приклад, роз'яснення;
- методи стимулювання поведінки: заохочення, громадська оцінка.

Форми реалізації правового виховання:

- проведення правових годин, уроків громадянськості;
- зустрічі з юристами, представниками поліції, суду;
- екскурсії до суду, органів місцевого самоврядування;
- правові брейн-ринги, вікторини, квести;
- тематичні виставки в бібліотеках;
- тематичні тижні права (зокрема до Дня прав людини — 10 грудня);
- соціально-правові проекти.

Отже, правове виховання формує основу громадянської зрілості, закладає підвалини правової держави через розвиток свідомого, активного, законослухняного громадянина.

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ

Трудове виховання — це цілеспрямований педагогічний процес формування в учнів свідомого ставлення до праці, трудової моралі,

відповідальності, працелюбності, а також необхідних трудових навичок і вмінь для майбутньої професійної діяльності.

Культура трудової діяльності - це система ставлень, знань, навичок і норм поведінки, яка визначає якісне, ефективне, сумлінне виконання трудових обов'язків, дотримання трудової дисципліни, охайність, раціональність, ініціативу та взаємоповагу в процесі праці.

Мета трудового виховання: полягає у формуванні в учнів: позитивного ставлення до праці; готовності до трудової діяльності в сім'ї, суспільстві, майбутній професії; навичок самообслуговування і самостійності; працелюбності, відповідальності, організованості.

Завдання трудового виховання:

- ознайомлення з різними видами праці;
- розвиток практичних трудових навичок;
- виховання поваги до людей праці;
- формування економічного мислення;
- сприяння професійній орієнтації;
- формування колективізму, відповідальності.

Зміст трудового виховання:

- праця в побуті (самообслуговування);
- участь у шкільному та громадському житті (чергування, озеленення);
- основи ручної праці, технічної праці;
- сільськогосподарська праця;
- основи підприємництва, професійне самовизначення;
- праця у шкільних майстернях, навчально-дослідних ділянках.

Принципи трудового виховання:

- зв'язок з життям і суспільно корисною діяльністю;
- поєднання навчання з практикою;
- відповідність віковим та індивідуальним особливостям;
- пріоритет духовної і моральної складової праці;

- колективність і самостійність у праці.

До методів трудового виховання належать наступні:

- практичні (безпосередня участь у праці);
- навчальні (інструктаж, пояснення, демонстрація);
- переконання (бесіди, приклади, пояснення значення праці);
- стимулювання (похвала, заохочення, конкурси);
- контроль і самоконтроль.

Форми реалізації трудового виховання:

- уроки трудового навчання;
- чергування у класі, школі;
- участь у шкільних і громадських проєктах;
- трудові десанти, акції («Зелена хвиля», «Посади дерево»);
- робота у шкільних майстернях, гуртки;
- робота на навчально-дослідних ділянках;
- конкурси професійної майстерності, ярмарки.

У трудовому навчанні учні одержують наступні види підготовки:

- самообслуговування - догляд за собою, своїм одягом, робочим місцем;
- домашньо-побутова праця - приготування їжі, ремонт, прибирання, догляд за рослинами;
- сільськогосподарська праця - вирощування рослин, догляд за тваринами, участь у польових роботах;
- технічна праця - робота з інструментами, виготовлення виробів у майстернях;
- художньо-декоративна праця - аплікація, вишивка, ліплення, рукоділля;
- підприємницька підготовка - основи економіки, формування підприємницьких ідей;
- профорієнтаційна підготовка - ознайомлення з професіями, екскурсії, тренінги з вибору кар'єри.

Отже, трудове виховання є ключовою ланкою у підготовці дитини до самостійного життя, праці, побуту і вибору майбутньої професії. Воно формує відповідального, працьовитого, ініціативного громадянина.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ

Фізичне виховання — це цілеспрямований педагогічний процес розвитку фізичних якостей людини, формування здорового способу життя, опанування знаннями, уміннями та навичками фізичних вправ, загартування та збереження здоров'я.

Це важлива складова всебічного розвитку особистості, що сприяє підвищенню працездатності, зміцненню організму, формуванню витривалості, дисциплінованості та самоконтролю.

Мета фізичного виховання:

- зміцнення здоров'я;
- розвиток фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості, гнучкості, спритності);
- формування правильного тіла, постави, координації рухів;
- виховання вольових рис характеру, дисципліни, організованості;
- створення мотивації до регулярної фізичної активності та здорового способу життя.

Завдання фізичного виховання:

- формування знань про здоров'я, гігієну, фізичну активність;
- розвиток фізичних і рухових якостей;
- навчання техніки виконання основних фізичних вправ та видів спорту;
- загартування організму;
- профілактика захворювань та корекція фізичних вад;
- виховання почуття відповідальності за власне здоров'я.

Зміст фізичного виховання складають:

- основи анатомії, фізіології, валеології;
- загальнофізична підготовка;

- спортивні ігри (футбол, волейбол, баскетбол тощо);
- легка атлетика (біг, стрибки, метання);
- гімнастика, акробатика;
- лижна підготовка, туризм, плавання;
- комплекси вправ: ранкова гігієнічна гімнастика, зарядка;
- заняття з елементами фітнесу, танців;
- самостійні заняття фізичними вправами та самоконтроль.

Методи фізичного виховання:

- словесні: пояснення, інструктаж, бесіда, розповідь;
- практичні: вправляння (повторення вправ для закріплення);

змагальний метод (спортивні ігри, естафети); ігровий метод (рухливі ігри, естафети для молодших школярів);

- метод контролю і самоконтролю: тестування фізичної підготовленості, спостереження за пульсом, ведення щоденника здоров'я.

Форми реалізації фізичного виховання:

- уроки фізичної культури;
- ранкова гімнастика;
- фізкультурні хвилинки під час уроків;
- заняття в спортивних секціях, гуртках;
- фізкультурно-оздоровчі заходи (дні здоров'я, туристичні походи, спартакіади);
- індивідуальні та групові тренування;
- самостійна рухова активність;
- загартування (водні процедури, прогулянки, повітряні ванни).

Отже, фізичне виховання — це основа здорової, гармонійно розвиненої особистості, здатної до активної життєдіяльності, професійної самореалізації й відповідального ставлення до власного тіла та здоров'я.

ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ

Економічне виховання — це цілеспрямований педагогічний процес формування в учнів економічної культури, економічного мислення, культури

праці, ощадливості, підприємливості та свідомого ставлення до матеріальних і фінансових ресурсів.

Економічна культура — це сукупність знань, умінь, навичок, цінностей і норм поведінки, що забезпечують раціональне ставлення до праці, грошей, споживання та ресурсів, а також готовність до активної участі в економічному житті суспільства.

Мета економічного виховання:

- формування економічно грамотної, підприємливої особистості, здатної приймати обґрунтовані фінансові рішення;
- виховання раціонального, відповідального ставлення до праці, грошей, ресурсів;
- розвиток критичного мислення, ініціативності, фінансової самостійності.

Завдання:

- ознайомити учнів з основами економічних знань (ринок, гроші, попит, пропозиція, бюджет, ціна тощо);
- розвивати економічне мислення;
- формувати навички планування особистого бюджету, ощадливості, підприємництва;
- виховувати працелюбність, ініціативність, відповідальність;
- навчати раціонального використання матеріальних ресурсів;
- сприяти професійній орієнтації з урахуванням економічних реалій.

Методи:

- словесні: пояснення економічних понять, лекції, бесіди, дискусії;
- практичні: моделювання ситуацій, ділові ігри, складання бюджету, економічні вправи;
- наочні: використання графіків, схем, таблиць, інтерактивних матеріалів;
- проблемно-пошукові: аналіз реальних економічних ситуацій, вирішення задач;

- метод проєктів: створення учнями власних міні-бізнесів, рекламних кампаній, економічних проєктів;

- інтерактивні: тренінги, дебати, веб-квести.

Форми:

- уроки з елементами економіки (в рамках трудового, правознавства, математики);

- факультативи, гуртки, економічні клуби;

- ділові, рольові та економічні ігри (наприклад, «Шкільна біржа», «Фінансовий марафон»);

- проєктна діяльність: ведення шкільного банку, шкільного підприємства;

- екскурсії на підприємства, у банки, магазини;

- зустрічі з підприємцями, економістами;

- участь у шкільних ярмарках, благодійних акціях;

- онлайн-курси з фінансової грамотності.

Отже, економічне виховання — це невід’ємна частина формування компетентної, свідомої особистості, здатної ефективно функціонувати в умовах ринкової економіки, раціонально використовувати ресурси, відповідально ставитися до праці та фінансів.

СТАТЕНЕ ВИХОВАННЯ

Статене виховання — це процес, у ході якого молодь засвоює знання про міжстатеві взаємини, формує культуру поведінки та навички орієнтації на моральні норми у спілкуванні з представниками протилежної статі.

Його сутність полягає у розвитку духовності, вихованні високих моральних рис, усвідомленої поведінки, а також формуванні відповідального ставлення до власних вчинків, культури міжособистісного спілкування, почуття дружби, кохання та інтимної етики.

Особливої актуальності ця робота набуває в підлітковому віці. У цей період дівчата швидше досягають статевого дозрівання, що може викликати нерівновагу у стосунках з хлопцями і впливати на їх подальше ставлення до

осіб протилежної статі. Акселерація, що характерна для сучасної молоді, призводить до швидшого психосоціального розвитку, а раннє формування статевої зрілості супроводжується передчасним проявом сексуальних інтересів та емоційного збудження.

Підліткова сексуальність характеризується рядом специфічних рис, серед яких:

- підвищена інтенсивність сексуального потягу;
- ранній початок інтимних стосунків;
- експериментальний характер сексуальної поведінки, що часто супроводжується недооцінкою потенційних ризиків;
- суперечність між активною еротичною уявою та обмеженими можливостями для її реалізації;
- відокремленість сексуальності від почуття кохання.

Вагому роль у формуванні сексуальної поведінки підлітків відіграють соціокультурні обставини.

Зміна суспільного ставлення до статевої моралі останніми роками свідчить про тенденцію до її лібералізації. Це проявляється в частковому прийнятті безсистемних сексуальних контактів, легалізації проституції на рівні суспільної толерантності, широкому розповсюдженні еротичного контенту, зокрема шоу, фільмів, порнографії.

В умовах недостатнього рівня сексуальної культури та браку просвітницької роботи така ситуація може призводити до негативних наслідків — морального занепаду молоді, поширення інфекцій, що передаються статевим шляхом, включно з ВІЛ, зростання кількості незапланованих вагітностей та абортів, що становить серйозну загрозу фізичному й психічному здоров'ю.

Ефективна профілактика ризикованої статевої поведінки підлітків можлива за умови реалізації наступних виховних заходів:

- формування у молоді науково обґрунтованих знань про біологічні та соціальні аспекти розвитку юнаків і дівчат;

- ознайомлення з особливостями будови тіла та анатомо-фізіологічними процесами, пов'язаними з репродуктивною функцією людини;
- виховання моральних якостей, здатності до дружби, взаємоповаги у стосунках між чоловіками й жінками, формування ідеалу кохання, моральної стриманості, що допомагає уникати аморальних вчинків;
- прищеплення відповідального ставлення до створення сім'ї та народження дітей.

У рамках статевого виховання педагоги мають систематично й цілеспрямовано формувати в учнів почуття самоповаги, гідності, правильного ставлення до осіб протилежної статі.

Особлива увага повинна приділятися розвитку таких моральних почуттів, як сором'язливість, совісність, скромність, а також усвідомлення особистої відповідальності за поведінку в інтимній сфері.

Необхідно донести до учнів, що сексуальні стосунки, позбавлені щирого емоційного зв'язку, не тільки знецінюють почуття, а й можуть негативно впливати на особистісний розвиток та емоційне здоров'я.

У 1994 році Міжнародна організація з охорони здоров'я провела в Каїрі міжнародну конференцію з питань населення й розвитку, де чи не вперше було досягнуто консенсусу щодо глобальної концепції репродуктивного здоров'я, яка охоплювала й сексуальну освіту. Відтоді підхід до розуміння сексуальності і статевих стосунків змінився. Стало зрозуміло, що людина ХХІ століття більше не ототожнює секс із продовженням роду, як це було ще наприкінці ХХ століття.

У 2009 році у ЮНЕСКО створили Посібник зі статевої освіти. Відповідно до нього сексуальну освіту визначають так: адаптований до вікових і культурних особливостей підхід до навчання про секс і стосунки, що передбачає надання вірогідної, реалістичної і неупередженої інформації. Сексуальна освіта передбачає дати людині можливості пізнати свої уподобання, допомагає набути риси й навички, потрібні для комунікації, ухвалення рішень і уникненню ризиків в аспектах сексуальності.

Передбачається, що посібник використовуватимуть для розробки навчальних програм із сексосвіти. Автор(к)и також підкреслюють, що навчальні заклади мають перетворитися на місця довіри, де діти почуватимуться в безпеці і зможуть розраховувати на підтримку.

Американський науковець Дуглас Кірбі досліджував виправданість найпоширеніших аргументів проти сексуальної освіти. Він проаналізував вплив уроків сексосвіти у 97 країнах світу. З'ясувалося, що випадків пришвидшення сексуальних дебютів не зафіксовано. Натомість якісна сексуальна освіта, стверджує Кірбі, сприяла частішому використанню контрацепції, зменшенню кількості сексуальних партнерів і незахищених статевих актів.

У 2013 році Європейський парламент випустив брошуру «Принципи статевої освіти в Європейському Союзі». У ній виділяється п'ять складників ефективного сексуального виховання.

- 1.Комплексний підхід. Статева освіта має охоплювати і фізичний, і емоційний аспекти.

- 2.Участь батьків. Вони мають право долучатися до просвіти своїх дітей на цю тему.

- 3.У школах цей предмет мають вести спеціально навчені викладачі.

- 4.Відвідування таких уроків має бути обов'язковим.

- 5.Навчальні програми, які дозволяють говорити на різноманітні теми без табу.

Сьогодні українські школярі довідуються про секс з інтернету ще до 13 років. Водночас їхні однолітки з Європи слухають уроки зі статевого виховання у своїх школах.

У Австрії до проведення уроків сексуальної освіти активно залучають батьків. У Данії ж для цього залучають зовнішніх фахівців, які діляться власним досвідом — серед них працівники комерційного сексу, представники ЛГБТ-спільноти та люди, які живуть із ВІЛ. У Нідерландах сексуальне виховання починається вже з чотирирічного віку, тоді як в Іспанії цей предмет

практично не викладають, або ж він присутній лише у кількох регіонах. Ці дані наведені у звіті 2013 року, який охоплює інформацію про стан сексуальної освіти у 24 країнах Європейського Союзу. Незважаючи на те, що в більшості країн ЄС сексуальна освіта є обов'язковою, її зміст і якість суттєво відрізняються. Найбільш прогресивними у цьому напрямі вважаються північні держави та країни Бенілюксу.

У Фінляндії сексуальна освіта вперше була включена до шкільної програми в 1970 році як обов'язковий предмет. З того часу відбувалися періоди, коли школи могли самостійно вирішувати, викладати цей предмет чи ні. На сьогодні Health Education обов'язкова для учнів віком від 13 до 15 років.

У 7-8 класах на уроках розглядають такі теми, як менструація, вагітність, статеві відносини, контрацепція, перший сексуальний досвід, знайомства та інфекції, що передаються статевим шляхом. У 9 класі — говорять про мастурбацію, еякуляцію, аборти, сексуальну етику, емоції та сексуальні меншини.

Сексуальну освіту у школах проводять вчителі біології та предмету Health Education, при цьому близько 10% навчальних закладів запрошують для занять зовнішніх експертів. Кожна школа має можливість обирати власні методи навчання: це можуть бути відеоматеріали, групові дискусії чи інтерактивні ігри.

У Шотландії курс сексуальної освіти не є обов'язковим у навчальній програмі. Для дітей п'ятирічного віку передбачено ознайомлення з будовою тіла та розмноженням тварин, з семи років — з періодом статевого дозрівання і статевим актом, а з 11 років — з питаннями контрацепції та безпечного сексу. Крім того, існує ініціатива *Speakeasy* — спеціальний тренінг для батьків, який допомагає їм зрозуміти, що, коли і в якій формі варто пояснювати дітям про статеве дозрівання, контрацепцію та вплив соціального тиску.

Ще чотири роки тому у Польщі спостерігалися значні проблеми зі сферою сексуальної освіти, насамперед через сильний вплив церкви. Основні виклики полягали у відсутності чіткої та достовірної інформації про

сексуальність, нестачі толерантності до гомосексуальності, поширенні хибних даних про інфекції, що передаються статевим шляхом, та контрацептиви, а також у стійких гендерних стереотипах. За результатами дослідження 2009 року, яке охопило 637 учнів, більшість шкіл проводили уроки сексуальної освіти або рано вранці (іноді навіть у суботу), або пізно після основних занять, а інколи ці уроки взагалі скасовувалися. Вчителі, які викладали цю дисципліну (часто це були священики, викладачі релігії, а також учителі польської мови, біології, фізкультури або навіть бібліотекарі), часто вважалися учнями недостатньо компетентними. Педагоги нерідко подавали особисті погляди, засновані на релігійних переконаннях, замість об'єктивної наукової інформації. У 2009 році сексуальна освіта в Польщі стала обов'язковою для учнів віком від 12 років.

Сексуальність – це складний феномен і складається з п'яти складників:

- чуттєвість – усвідомлення та сприйняття свого тіла, фізіологічне та психологічне задоволення від свого та чужого тіла;
- інтимність – здатність та потреба відчувати емоційну близькість до іншої особи; потреба у зворотному зв'язку;
- статеві ідентичність – розвиток відчуття приналежності до певної статі, включаючи такі якості як мужність та жіночність;
- сексуальне здоров'я та репродукція – ставлення людини до продовження роду, увага до власної сексуальної поведінки, турбота про догляд за статевими органами;
- маніпулювання за допомогою сексу – використання сексуальності для впливу, контролю чи маніпулювання іншими (насильство).

Сексуальне виховання починається ще в дошкільному та молодшому шкільному віці, коли діти вивчають своє тіло, помічають статеві відмінності. Вони повинні знати, як називаються геніталії, правила інтимної гігієни, розуміти, що ніхто не має права їх торкатись, окрім батьків під час купання чи лікаря з дозволу батьків.

Статеве виховання дітей молодшого шкільного віку має включати такі теми:

- дружба;
- симпатія та її прояви;
- любов;
- статеві відмінності.

Дітям у віці 9-10 років слід розповідати про зміни, які незабаром стануться в їхніх організмах. З підлітками необхідно обговорювати теми щодо здорових стосунків, взаємної згоди, ухвалення відповідальних рішень, методах контрацепції, наслідків раннього статевого життя,

«Sex Education» - британський підлітковий серіал, який розповідає про статеве виховання старшокласників, їхні проблеми і спроби пізнати себе.

Отіс Томпсон - шістнадцятирічний хлопець, якому не вдається будувати нормальні відносини з дівчатами. Для нових знайомств він занадто сором'язливий і занадто скутий. Представниці прекрасної статі в кращому випадку бачать в ньому лише друга, а в гіршому - і зовсім не бажають знайомитися. Хлопцеві не залишається нічого іншого, як вести нудний спосіб життя, присвячуючи більшість часу навчанню. Мама Отіса працює секс-терапевтом, тому він непогано розуміє особливості підліткової психології і фізіології. Одного разу Томпсону приходить в голову геніальна думка - відкрити в школі підпільну клініку сексуального виховання, щоб допомагати однокласникам справлятися з проблемами перехідного віку, ну і заробити грошей, природно. У партнери він бере давню знайому Мейв, яка відрізняється активністю та запальним характером. Згодом діти стають справжніми профі в сексуальних питаннях, а до них вибудовується величезна черга з клієнтів.

«Статеве виховання» – пустотлива комедія, яка піднімає настрій, але при цьому не позбавлена серйозного контексту. Телесеріал буде цікавий не тільки підліткам, але і їх батькам, які хотіли б краще розуміти своїх дітей.

https://uakino.club/series/drama_series/8783-seksualne-vihovannya-sex-education-1-sezon.html

Важливим є питання гендеру у сьогоднішній час. Гендер - самовідчуття і самовизначення людини - протягом життя може змінюватися в спектрі від чоловічого до жіночого і назад. Він може зовсім не вписуватися в бінарну систему: за різними підрахунками, зараз існує від 46 до 78 гендерів. Кількість гендерів залежить від того, з якої наукової, культурної чи соціальної перспективи ми розглядаємо це питання.

1. Біологічний підхід (стать)

У біології традиційно визнаються дві статі: чоловіча (XY хромосоми); жіноча (XX хромосоми).

Проте існують також інтерсекс-люди — такі, що мають біологічні ознаки обох статей або варіації хромосом, гормонів чи статевих органів.

2. Соціально-культурний підхід (гендер).

Гендер — це соціальна та психологічна ідентичність, яка не завжди збігається з біологічною статтю. Сучасна наука й суспільства визнають, що:

- гендерна ідентичність є спектром, а не жорсткою бінарною системою;
- у різних культурах визнаються треті гендери (наприклад, хіджра в Індії, бердаші в корінних народів Америки тощо);
- у сучасному західному суспільстві визнається десятки гендерних ідентичностей, зокрема: цисгендерні (люди, чия гендерна ідентичність відповідає їхній біологічній статі); трансгендерні; небінарні (не ідентифікують себе ані як чоловік, ані як жінка); агендерні (відсутність гендерної ідентичності); ігендерні, гендерквір, гендерфлюїд та ін.

Отже, кількість гендерів не є сталою і залежить від соціального контексту.

У деяких системах — два, в інших — десятки або навіть більше, бо гендер — це індивідуальне та соціальне явище, яке може змінюватися з часом і залежить від культури, мови й особистого самовизначення.

Для прикладу пропонуємо ознайомитися зі списком гендерів з відкритих інтернет-джерел.

1. Agender — безстатевий.
2. Androgyne — андроген, гермафродит (чоловікожінка).
3. Androgynous — чоловікожіночий (внутрішньо, за відчуттями).
4. Bigender — відчують себе в різні часи то чоловіком, то жінкою.
- 5 Cis — від лат. «перед-», тобто «недо-» (без негативної конотації).
6. Cis Female — переджіночий, недожіночий.
7. Cis Male — передчоловічий, недочоловічий.
8. Cis Man — передчоловік, недочоловік.
9. Cis Woman — переджінка, недожінка.
10. Cisgender — передстатевий, недостатевий.
11. Cisgender Female — жіноча передстать, недостатевий жіночий.
12. Cisgender Male — чоловіча передстать, недостатевий чоловічий.
13. Cisgender Man — передстатевий чоловік, недостатевий чоловік.
14. Cisgender Woman — передстатева жінка, недостатева жінка.
15. Female to Male — від жіночого до чоловічого.
16. FTM — жінка, що хірургічно, зовнішньо прийняла вигляд чоловіка.
17. Gender Fluid — нестійкий, «плинний».
18. Gender Nonconforming — такий, що заперечує традиційну класифікацію.
19. Gender Questioning — стать, що залишається під питанням.
20. Gender Variant — стать, що допускає декілька варіантів.
21. Genderqueer — власний особливий, своєрідний.
22. Intersex — міжстатевий.
23. Male to Female — від чоловіка до жінки.
24. MTF — чоловік, що хірургічно, зовні набув вигляду жінки.
25. Neither — ані той, ані інший (з двох традиційних).
26. Neutrois — такий, що прагне усунути статеві ознаки у зовнішньому вигляді.
27. Non-binary — що заперечує систему двох статей.
28. Other — інше.

29. Pangender — загальностатевий.
30. Trans — перехідний до іншої статі.
31. Trans Female — перехідний до жіночого статевого стану.
32. Trans Male — перехідний до чоловічого статевого стану.
33. Trans Man — перехідний до чоловіка.
34. Trans Person — перехідний до представника без статевої класифікації.
35. Trans Woman — перехідний до жінки.
36. Trans(asterisk) — перехідний до іншої статі (* зі збереженням таємниці).
37. Trans(asterisk)Female — перехідний до жіночого статевого стану (*).
38. Trans(asterisk)Male — перехідний до чоловічого статевого стану (*).
39. Trans(asterisk)Man — перехідний до чоловіка (*).
40. Trans(asterisk)Person — перехідний до представника без статевої класифікації (*).
41. Trans(asterisk)Woman — перехідний до жінки (*).
42. Transexual — транссексуальний.
43. Transexual Female — жіночий транссексуальний.
44. Transexual Male — чоловічий транссексуальний.
45. Transexual Man — чоловік транссексуал.
46. Transexual Person — представник транссексуал.
47. Transexual Woman — жінка транссексуал.
48. Transmasculine — «за межами чоловічої» (фантазії на тему чоловічої статі).
54. Two-spirit — дві душі, «дводушний» (без негативної конотації).

Ще одне важливе питання у статевому вихованні – це проблема чайлдфрі. Чайлдфрі - це люди, які свідомо відмовляються мати дітей коли-небудь у житті. Вони відрізняються від тих, хто не має дітей зараз, але хотів би у майбутньому, а також від тих, хто з якихось причин не зміг народити.

Сам термін «чайлдфрі» існує з початку 1900-х років, але лише у 1970-х феміністки почали використовувати його ширше, описуючи групу жінок, які добровільно вирішили бути бездітними.

Суфікс -free в англійській мові як раз наголошує на свободі вибору та відсутності обов'язку, які відчувають багато тих, хто добровільно вирішив не мати дітей.

Декілька останніх досліджень показують, що кількість чайлдфрі на Заході невпинно зростає. Американський дослідницький центр Pew у 2021 році з'ясував, що близько 44% людей у віці від 18 до 49 років, які не стали батьками, не думають, що коли-небудь їх заведуть.

Ця цифра зросла з 37% у 2018 році. Понад половина з них пояснили свою бездітність тим, що вони просто не хочуть мати дітей, а не проблемами зі здоров'ям або відсутністю партнера.

Дослідження YouGov 2020 року в Англії та Уельсі показало, що понад половина британців віком від 35 до 44 років, які не мали дітей, ніколи їх не планували.

ВИХОВАННЯ НЕСПРИЙНЯТЛИВОСТІ ДО НАРКОГЕННИХ РЕЧОВИН

Виховання несприйнятливості до наркогенних речовин — це цілеспрямований педагогічний процес формування в учнів негативного ставлення до наркотичних та психоактивних речовин, розвиток стійкого імунітету до шкідливих звичок, критичного мислення, свідомого вибору здорового способу життя.

Це компонент превентивного виховання, який охоплює профілактику наркотичної залежності шляхом формування психологічної, моральної, соціальної, фізичної та інформаційної стійкості до спокус і ризикованих впливів.

Мета:

- формування психологічної та соціальної несприйнятливості до наркотичних речовин;

- виховання відповідального ставлення до власного здоров'я;
- запобігання вживанню наркотиків, алкоголю, тютюну, енергетиків;

- розвиток життєвих навичок, які допомагають уникати шкідливих звичок.

Завдання:

1. Надати учням достовірну інформацію про шкідливість наркогенних речовин.

2. Розвинути вміння протистояти тиску однолітків та спокусам.

3. Формувати життєві цінності, орієнтовані на здоров'я, спорт, творчість.

4. Виховувати відповідальність за власне життя та майбутнє.

5. Навчити аналізувати ризики, ухвалювати безпечні рішення.

6. Підвищити рівень психологічної стійкості до стресів і проблем.

7. Формувати культуру спілкування без небезпечних залежностей.

Форми:

- тематичні класні години («Ми обираємо життя», «Здоров'я — мій вибір»);

- інтерактивні тренінги з навичок відмови та критичного мислення;

- виховні заходи (акції, флешмоби, дебати, фестивалі здоров'я);

- перегляд і обговорення відеофільмів з даної проблеми;

- години спілкування з лікарями, психологами, працівниками поліції;

- конкурси малюнків, соціальної реклами, есе, відеороликів на антинаркотичну тематику;

- робота в гуртках та секціях як форма альтернативної активності.

Методи:

- інформаційно-просвітницькі: лекції, бесіди, презентації, відеоперегляди;

- інтерактивні: тренінги, моделювання ситуацій, рольові ігри, «мозковий штурм»;
- психологічні: вправи на розвиток асертивності, емоційної стійкості, навичок відмови;
- проєктні: створення учнівських ініціатив, антинаркотичних кампаній;
- метод прикладу: залучення успішних, здорових авторитетних осіб;
- методи стимулювання: заохочення до здорового способу життя, участь у змаганнях.

Отже, виховання несприйнятливості до наркогенних речовин — це превентивна освітня діяльність, яка має стратегічне значення для збереження фізичного, психічного й соціального здоров'я молоді. Успішність залежить від поєднання інформаційної, виховної, соціальної та психологічної підтримки з боку школи, сім'ї та громади.

Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під змістом виховання?
2. Розкрийте сутність морального виховання.
3. Назвіть основні форми морального виховання для молодших школярів, підлітків.
4. Які методи та засоби морального виховання ви знаєте?
5. Чому вважається, що моральне виховання пов'язане з іншими напрямками виховання?
6. Розкрийте сутність естетичного виховання.
7. Назвіть основні форми естетичного виховання для молодших школярів, підлітків.
8. Які методи та засоби використовуються для естетичного виховання?
9. Поясніть сутність екологічного виховання.
10. Назвіть основні форми екологічного виховання для молодших школярів та підлітків.

11. Які методи й засоби застосовують у екологічному вихованні?
12. Поясніть сутність громадянського виховання.
13. Назвіть основні форми, методи та засоби громадянського виховання для молодших школярів і підлітків.
14. Розкрийте суть екологічного виховання.
15. Назвіть основні форми екологічного виховання для молодших школярів і підлітків.
16. Які методи та засоби застосовують у екологічному вихованні?
17. Поясніть сутність трудового виховання.
18. Назвіть основні форми трудового виховання для молодших школярів та підлітків.
19. Які методи і засоби використовуються у трудовому вихованні?
20. Розкрийте сутність фізичного виховання.
21. Назвіть основні форми фізичного виховання молодших школярів, підлітків.
23. Які методи та засоби фізичного виховання ви знаєте?
24. Розкрийте сутність економічного виховання.
25. Назвіть основні форми економічного виховання для молодших школярів, підлітків.
26. Які методи та засоби економічного виховання ви знаєте?

ТЕСТИ

1.Формування гармонійної особистості з високорозвиненими суспільно-ціннісними якостями – це:

- а) завдання виховання;
- б) мета виховання;
- в) процес виховання.

2. Яка мета екологічного виховання:

- а) формування екологічної культури особистості;
- б) формування відповідального ставлення до природи;
- в) сформована екологічна вихованість.

3.Що становить зміст виховання:

- а) мета, завдання, методи, засоби, форми;
- б) принципи виховання;
- в) мета, завдання, методи, засоби, форми, напрями виховання.

4. Основною метою розумового виховання є:

- а) Формування творчої особистості
- б) Розвиток фізичної витривалості
- в) Розвиток мислення, інтелекту, пізнавальних інтересів
- г) Навички господарської діяльності

5. Громадянське виховання формує:

- а) Лише знання Конституції
- б) Патріотизм, правову та політичну свідомість
- в) Художній смак
- г) Прагнення до збагачення

6. До форм громадянського виховання НЕ належить:

- а) Участь у виборах
- б) Спортивні змагання
- в) Волонтерська діяльність
- г) Проєкти з історії та права

7. Моральне виховання спрямоване на:

- а) Професійну орієнтацію
- б) Формування уявлень про добро і зло, чесність, повагу
- в) Розвиток мовлення
- г) Опанування техніки

8. Який із наведених прикладів стосується морального виховання?

- а) Дискусія про чесність
- б) Розв'язування задач
- в) Художній аналіз твору
- г) Урок плавання

9. Головною метою естетичного виховання виступає:

- а) Формування емоційно-ціннісного ставлення до прекрасного
- б) Розвиток м'язів
- в) Усвідомлення юридичних понять
- г) Вивчення історії

10. Приклад естетичного виховання:

- а) Відвідування театру
- б) Розв'язування рівнянь
- в) Прибирання подвір'я
- г) Читання законів

11. Екологічне виховання передбачає:

- а) Вивчення математичних понять
- б) Формування екологічної культури та відповідального ставлення до природи
- в) Вивчення мов
- г) Тренування сили волі

12. Правове виховання сприяє цілеспрямованому формуванню:

- а) Знання законів, поваги до прав людини
- б) Творчого мислення

- в) Здатності до фізичної праці
- г) Почуття прекрасного

13. Прикладом правового виховання є:

- а) Урок етики
- б) Бесіда про права дитини
- в) Вивчення анатомії
- г) Заняття з фізики

14. Трудове виховання розвиває:

- а) Працелюбність, відповідальність, повагу до праці
- б) Громадянську свідомість
- в) Емоційну чутливість
- г) Правову компетентність

15. Що з переліченого НЕ входить до завдань фізичного виховання?

- а) Зміцнення здоров'я
- б) Розвиток фізичних якостей
- в) Моральна підтримка
- г) Формування рухових навичок

16. Економічне виховання сприяє:

- а) Підвищенню естетичних смаків
- б) Формуванню ощадливості та фінансової грамотності
- в) Покращенню здоров'я
- г) Засвоєнню законів

17. Мета статевого виховання — це:

- а) Формування відповідального ставлення до власної сексуальності
- б) Вивчення фізіології
- в) Пропаганда моди
- г) Підготовка до спортивних змагань

Література

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.

2. Бялик О. Шляхи використання зарубіжного досвіду в системі статевого виховання учнівської молоді України. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. № 1 (68), лютий 2020. DOI: 10.33310/2518-7813-2020-68-1.

3. Гудовсек О. Сучасні підходи до естетичного виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки. Інноватика у вихованні. №12 (2020). DOI:

<https://doi.org/10.35619/iuu.v1i12.320>.

4. Екологічне виховання підростаючого покоління.
<https://studies.in.ua/ekzamen-pedagogika/1428-ekologchne-vihovannya-pdrostayuchogo-pokolnnya.html>

5. Завдання і напрями національно-патріотичного виховання в школі. https://znayshov.com/News/Details/zavdannia_i_napriamy_natsionalno-patriotichnoho_vykhovannia_v_shkoli

6. Короленко В., Шенкевич В. Сучасні аспекти морального виховання школярів. <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Ped-visnyk-65-2019-30.pdf>

7. Кравець В. Історія становлення сексуальної педагогіки в Україні. <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6959/1/Kravets.pdf>

8. Кубиліна Олександра Євгеніївна. Підготовка майбутніх вихователів до економічного виховання дітей дошкільного віку. Кваліфікаційна робота. Чернігів. 2020.
<https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7322>

9. Лещук Н. О. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. / Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, О. А. Голоцван, Я. М. Сивохоп. — К., 2014. — 136 с.

10. Мітурич Вікторія Володимирівна. Екологічне виховання учнів під час навчально - виховного процесу. Атестаційна робота. <https://naurok.com.ua/teoretichni-osnovi-ekologichnogo-vihovannya-osobistosti-224043.html>

11. Нестеренко О.М . Сучасне правове виховання в Європі як один із способів формування свідомого громадянина. 2020.
<http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8972/1/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%87%D0%BD%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%20%281%29-113-143.pdf>

12. Ноздрова О.П., Нотарєва Г. Статеве виховання учнів у сучасній школі. Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти : збірник

наукових праць / редкол. О. Я. Чебикін та ін. Одеса: Університет Ушинського, 2022. 190 с., С.153-160.

<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/14634/1/Nozdrova%20Oksana%20Pavlivna%202022.pdf> Правове виховання, як складова частина виховання громадянської компетентності у сучасній школі. <https://naurok.com.ua/stattya-pravove-vihovannya-u-suchasniy-shkoli-37901.html>

13. Охріменко З.В., Морін О.Л., Шевенко А.М., Закатнов Д.О., Піддячий М.І. Формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності в умовах сучасного освітнього середовища. Імекс-ЛТД. 2022. https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=C18xy5gAAAAJ&citation_for_view=C18xy5gAAAAJ:cFHS6HbyZ2cC

14. Розумове виховання школярів: завдання, зміст, засоби, шляхи здійснення. <https://studfile.net/preview/16409943/page:73/>

13. Сірант Н. Дитина як суб'єкт естетичного виховання в контексті викликів сьогодення. Гірська школа Українських Карпат № 19 (2018). С.18-22.

14. Суть, мета, завдання і принципи екологічного виховання. <https://studfile.net/preview/9232803/page:12/>

15. Шевчук Г. Й. Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни. Режим доступу <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/4660/4684>

16. Як організувати патріотичне виховання. 30 ідей, порад і ресурсів. <https://nus.org.ua/articles/yak-organizuvaty-patriotychnе-vyhovannya-30-idej-porad-i-resursiv/>

Тема 3

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

Мета: сформувати у студентів уявлення про систему методів виховання, їх класифікацію, зміст, функції та практичне значення

Основні питання

1. Поняття про методи, прийоми і засоби виховання.

2. Класифікація методів виховання. Характеристика основних груп методів виховання.

3. Умови вибору та ефективного використання методів виховання.

Основні поняття: методи виховання, прийоми виховання, засоби виховання

Основний зміст

1. Сутність методу і прийому виховання

Виховання як цілеспрямований процес формування особистості здійснюється завдяки реалізації різноманітних виховних методів.

Методи виховання визначаються як засоби організованої взаємодії між вихователями та вихованцями, які спрямовані на формування у підростаючого покоління світоглядних позицій, переконань, практичних умінь та стійких зразків поведінки. Залежно від виховної ситуації обирають конкретні прийоми виховання, що є передумовою підвищення ефективності методів виховання.

Прийом виховання є складовою частиною методу виховання, яка дозволяє зробити його використання більш ефективним в окремих ситуаціях.

Методи і прийоми виховання взаємопов'язані, і саме завдяки цьому забезпечується застосування відповідних засобів виховання.

Засоби виховання являють собою вид суспільної діяльності, спрямований на цілеспрямований вплив на особистість з метою її розвитку в певному напрямку.

До засобів виховання належать праця, мистецтво, засоби масової інформації, шкільний режим та ін.

2. Класифікація методів виховання. Характеристика основних груп методів виховання.

Методи виховання науковці зазвичай поділяють на загальні, які застосовуються у всіх напрямках виховної роботи, та часткові, що переважно використовуються в окремих сферах, таких як правове, економічне, фізичне виховання тощо.

На думку педагогів, методи виховання завжди функціонують у визначеній системі, де кожен із них виступає структурною складовою, забезпечуючи у взаємодії з іншими ефективність виховного процесу. Ці методи постійно змінюються, удосконалюються та адаптуються до нових умов освіти, враховуючи зміну цілей виховання, специфіку середовища, вікові особливості дитини та рівень її вихованості.

Характеристика основних груп методів виховання.

Класифікація методів виховання базується на структурі цілісного педагогічного процесу, необхідності ефективного впорядкування різних видів діяльності дітей, їх взаємодії з педагогами і однолітками, а також на стимулюванні самостійної активності та самоосвіти.

За критерієм функціональності розрізняють такі групи методів виховання: методи формування свідомості; методи формування суспільної поведінки; методи стимулювання діяльності та поведінки; методи контролю й аналізу рівня вихованості.

Методи формування свідомості.

Вищезгадані категорії виховних методів охоплюють різноплановий вплив на розум, емоції та рішучість учнів для формування їх світогляду та переконань. До засобів формування свідомості відносяться: вербальні підходи (роз'яснення, діалог, доповідь, дебати); метод наслідування. Їх також ідентифікують як методи переконання, оскільки вони сприяють усвідомленню учнями сутності правил поведінки, спростовують хибні уявлення та переконання, а також усувають негативні прояви в поведінці.

Роз'яснення.

Вихователі, використовуючи цей інструмент, впливають на розуміння учнів, передаючи їм етичні принципи та стандарти поведінки. Особливо корисний він при вивченні правил етикету, розпорядку дня в школі та юридичних норм. Подібні пояснення часто підкріплюються прикладами та демонстрацією. Метод роз'яснення є поширеним прийомом виховання, який використовується під час бесід, лекцій і дискусій.

Бесіда.

Орієнтуються на неї для з'ясування, а також свідомого розвитку психологічних рис, переконань та інтересів особистості. Залежно від організації, розмова може бути колективною або індивідуальною. Щоб досягти позитивного ефекту від групової розмови, наставник повинен обґрунтувати обрану тему, показавши її практичну важливість, а не штучність, та ставити запитання, які заохочують до обговорення, спрямовуючи його у корисне русло. Важливо залучати учнів до оцінки подій, дій, явищ суспільного життя, формуючи на цій основі їх ставлення до світу, а також розуміння громадських та моральних зобов'язань. Підсумовуючи розмову, педагог пояснює обґрунтованість рішення обговореного питання, окреслюючи чіткий план дій для зміцнення досягнутої домовленості. Групова розмова включає кілька стадій. На першому етапі вихователь пояснює суть теми, її значення, а потім переходить до розповіді. Розкриваючи зміст, він спирається на попередні знання та уявлення учнів, які були виявлені за допомогою опитування або окремих розмов. На другому етапі він залучає до обговорення тих, хто висловив свою думку щодо теми. На основі цих висловлювань він розкриває суть проблеми, допомагаючи учням сформулювати певні життєві принципи, пов'язані з темою. На третьому етапі, спираючись на аналіз конкретних прикладів, підкреслюється актуальність обговорюваного питання, пов'язуючи його з поведінкою та діяльністю учнів. На четвертому етапі учні усвідомлюють важливість розглянутої проблеми для їхньої власної поведінки.

Під час організації та проведення загальних розмов на різні теми обов'язково враховуються вікові особливості дітей. Зокрема, в початкових класах доречно обговорювати морально-етичні питання: «Цінуй своїх товаришів», «Зберігай усе, що створено завдяки людській праці», «Будь щирим і правдивим» та подібні. Класні керівники намагаються пов'язати обговорення з поведінкою учнів, запобігаючи небажаним діям. Для цього вони використовують приклади з реального життя, історії з дитячих видань. Під час

таких розмов дітей вчать аналізувати позитивні та негативні вчинки героїв оповідань.

Розмови з учнями середньої школи мають глибший морально-правовий зміст: «Відповідальність учнів за власні дії», «Твої права та обов'язки як школяра», «Охорона довкілля – твій громадянський обов'язок» тощо. Методика проведення цих розмов дещо відрізняється. Важливо пам'ятати, що підлітки вже мають певний досвід дотримання правил і вимог, а також брали участь у обговоренні поведінки однолітків. Водночас, педагоги під час розмов заохочують учнів самостійно оцінювати морально-правові ситуації та події.

У старших класах варто організовувати розмови, які базуються на правових знаннях, отриманих під час вивчення різних предметів: «Твій обов'язок – помічати та запобігати порушенням закону», «Право, мораль, звичаї та традиції», «Знати, поважати та виконувати закони – обов'язок кожного юнака та дівчини» та інше. Такі розмови мають проходити у невимушеній атмосфері. Вчитель повинен прагнути зрозуміло висвітлити тему, її ключові аспекти, та вказати ресурси, де можна знайти додаткову інформацію. Важливо стимулювати обмін думками, детально відповідати на запитання учнів.

Фронтальну бесіду з класом можна проводити на різноманітні теми: політичні, моральні, правові, з питань статевого виховання, естетичні тощо. Водночас, виникають певні труднощі, коли потрібно переконати учнів у хибності їхніх поглядів і поведінки. Тому вчитель повинен використовувати різноманітні підходи для підвищення ефективності такої бесіди.

Психологи зазначають, що учні більш критично ставляться до дій інших людей, порівняно з власними. Позитивний ефект досягається завдяки аналогіям і зіставленням під час обговорення. Часто учні здійснюють певні вчинки, не замислюючись над тим, що це відображає їхні негативні риси. Наприклад, кругову поруку в колективі можна трактувати як брак принципності його членів. У таких випадках обговорюються помилкові уявлення про моральні поняття, такі як товаришування, колективізм і дружба.

Ефективність такої бесіди зростає, коли учні відкривають щось нове у розглянутих фактах і процесах. Під час таких бесід вони можуть відстоювати свої хибні погляди. Вчитель може погоджуватися з ними на перший погляд, але потім знаходити суперечливі моменти в їхній аргументації і спростовувати: «Я згоден, але як пояснити...», «Припустімо, ви маєте рацію, але як бути, коли...». Необхідно формулювати запитання таким чином, щоб вони спонукали учнів до самостійного аналізу та пошуку відповідей на складні чи суперечливі судження. Аргументи, які представляє вчитель, повинні бути обґрунтованими й достатньо переконливими, щоб сприяти глибшому розумінню. Найбільш складною формою взаємодії є індивідуальна бесіда, яка потребує ретельної підготовки. Цю форму роботи доцільно проводити за задалегідь розробленим планом у спокійній та сприятливій атмосфері. Важливо забезпечити психологічну готовність учня до відвертості, створивши довірливий клімат. У процесі такої особистої розмови учень має не лише усвідомити основний зміст моральних принципів, але й емоційно пережити їхню значущість. Для досягнення цього використовуються наочні та переконливі приклади, що допомагають актуалізувати моральні цінності. Водночас важливо, щоб учень відчув щирість намірів учителя та його готовність надати необхідну підтримку. Якщо ж розмова стосується порушення встановлених правил поведінки, це вимагає особливого такту та зосередженості на можливих шляхах вирішення проблеми.

Якщо йдеться про порушення правил поведінки, бесіда не повинна починатися з докорів або покарань. Спочатку слід розібратися в причинах та мотивації порушення, після чого визначити відповідний педагогічний вплив.

Молоді педагоги іноді можуть звести індивідуальну бесіду до осуду вчинків учнів. Однак досвід свідчить, що розмова стає кориснішою, коли її починають з викладу правильного розуміння сутності вчинку чи явища і на цьому фоні показують недостойність дії учня.

Лекція.

Основою підходу є систематичне викладання навчального матеріалу або розгляд певного питання. Це дає учням можливість спілкуватися з фахівцем, який досконало обізнаний у темі, готовий відповісти на запитання та пояснити незрозумілі моменти. Ефективність лекції значною мірою залежить від особистих якостей лектора, його теоретичної підготовки, знання матеріалу й уміння доступно і цікаво його подати слухачам.

Лекції найчастіше проводяться у старших класах, рідше – у середніх. При підготовці до лекції лектору слід ретельно продумати її структуру, аргументацію, власну оцінку фактів та явищ, а також способи утримання уваги учнів. Лекція може бути як окремим заходом, так і частиною тематичного циклу чи кінолекторію. Епізодична лекція знайомить слухачів з однією темою або проблемою. Вона має вирізнятися науковістю, точністю викладу, зрозумілістю термінології, насиченістю новою інформацією та емоційністю.

Теоретичні положення, що обговорюються на лекції, завжди пов'язані з практичним життям учнів та діяльністю їхнього колективу. Використання прикладів із реального життя сприяє встановленню контакту між лектором і аудиторією. Найскладнішою складовою таких виступів є відповіді на запитання. Вони можуть вимагати уточнень, глибшого аналізу чи особистої думки лектора. Часто виникають гострі полемічні запитання. У таких випадках лектор повинен чітко і чесно висловлювати свою позицію, не уникаючи складних тем, щоб уникнути хибних трактувань у слухачів.

У процесі читання лекції важливо знайти спільну мову з аудиторією, враховуючи її вік, рівень культури й обізнаність із темою. Атмосфера співпраці посилює вплив на емоції та поведінку учнів. Для кращого сприйняття інформації лектор може заохочувати взаємодію між слухачами через коментарі, обговорення або інші емоційні реакції. Це також полегшує розгляд дискусійних тем і сприяє активному залученню учнів до обговорень.

Цикли лекцій зазвичай присвячені одній тематиці й складаються з кількох взаємопов'язаних заходів. Їхній зміст має бути цікавим, актуальним і практично корисним для слухачів. Наприклад, старшокласникам можна

запропонувати цикл лекцій на тему трудового законодавства, які включають питання права на працю чи нюанси працевлаштування неповнолітніх.

Особливий інтерес викликають кінолекторії – заходи, на яких лекції поєднуються з демонстрацією кінофільмів чи їхніх фрагментів. Такі лекції охоплюють морально-етичні, правові, естетичні чи інші важливі теми й допомагають краще засвоїти матеріал завдяки візуалізації теоретичних аспектів. Лектори можуть організовувати показ кінофільмів до або після самої лекції залежно від змісту й мети заходу. Для підсилення ефекту організують обговорення фільмів або висунутих положень, ставлять запитання для концентрації уваги учнів.

Кінолекторії забезпечують послідовний і тривалий вплив на виховання й світогляд школярів. Вони допомагають створити цілісне уявлення про низку важливих питань і сприяють отриманню ґрунтовних відповідей на виникаючі питання.

Диспут.

Як метод формування свідомості особистості, цей підхід передбачає вільний і динамічний обмін думками, колективне обговорення актуальних для учнів питань. Він особливо ефективний у роботі зі старшокласниками. У процесі диспуту школярі мають змогу відстоювати власну позицію, перевіряти правильність або помилковість своїх поглядів, демонструвати ерудицію, культуру, темперамент, розвивати логічне мислення, аналітичні здібності та навички узагальнення й формулювання висновків. Теми диспутів підбираються таким чином, щоб спонукати учнів до роздумів над смислами життя, щастям, обов'язком перед суспільством. Для обговорення можна використовувати факти з життя класу чи школи, літературні твори, газетні або журнальні статті. Перед вибором теми варто оцінити рівень обізнаності учнів із нею та їхнє ставлення до проблематики. Далі визначається коло питань для дискусії.

Диспут має проводитися в невимушеній атмосфері, а його учасники повинні почуватися рівноправними. Важливо дотримуватися культури

спілкування: виключаються некоректні жарти, проте цінується влучність висловлювань. Усі твердження мають бути аргументованими, базуватися на фактах і логіці. Для успішного проведення необхідна ретельна попередня підготовка. Ще за три-чотири тижні до проведення заходу учні повинні бути ознайомлені з його темою і ключовими питаннями. Можливо, доцільно буде підготувати спеціальну стіннівку, виставку книг чи статей, організувати анкетування або бесіди.

Ведучий відіграє важливу роль у перебігу диспуту. Йому потрібно не лише добре знати тему, а й уміло стимулювати обмін думками між учасниками, контролювати дискусію і допомагати зосереджувати її навколо основних питань. Завдання ведучого – забезпечити змістовність і організованість обговорення, запобігти затягнутим паузам і необґрунтованим виступам. Заздалегідь проведені розмови й опитування допомагають визначити найбільш активних та підготовлених учасників і спрощують роботу організатора.

Наприкінці заходу підсумки обов'язково підбиваються: звертається увага на спірні моменти або помилки в судженнях учасників. Також аналізується, наскільки диспут збагатив знання його учасників і розширив їхній світогляд.

Словесні методи виховання учнів влучно змалював Василь Сухомлинський, який підкреслював значення слова для вихователя як потужного інструмента впливу — аналогічно до фарб у живописця чи музичного інструмента в руках музиканта. Адже без живого і хвилюючого слова неможлива справжня педагогіка, яка поєднує науку та мистецтво у виховному процесі.

Метод прикладу.

Як самостійний метод виховання і як складова інших методів, приклад слугує зразком для наслідування, активно впливаючи на свідомість і поведінку учнів. Людьми, які можуть бути прикладами у виховному процесі, стають педагоги, батьки, близькі родичі, однокласники, історичні постаті, літературні

персонажі, діячі науки й культури, політики та підприємці. Процес наслідування зразка відбувається поступово: спершу створюється суб'єктивний образ прикладу й бажання наслідувати його, далі встановлюється зв'язок між цим зразком і поведінкою учня, а на завершальному етапі формується синтез наслідувальних і самостійних дій.

У своїй практиці приклад є ефективним інструментом для педагогів у конкретизації теоретичних поглядів, підтвердженні справедливості певних моральних норм, а також у мотивуванні школярів до певного типу поведінки. Особливість його виховного впливу полягає у його наочності та конкретності. Чим ближче й доступніше для учня є приклад, тим сильніше він впливає. Однак важливо враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей. Наприклад, підлітки й старшокласники часто критично оцінюють пропоновані їм зразки та не завжди сліпо їх наслідують. З іншого боку, іноді вони переймають поведінку або риси, які не заслуговують схвалення.

Однією з розповсюджених проблем при використанні позитивних прикладів є те, що педагоги нерідко поверхово розкривають їх суть. Це може перетворювати роботу на перелік героїв із книг або кінофільмів без ґрунтовного емоційного чи образного аналізу. Так само використання прикладів зі шкільного життя не завжди має однаковий вплив, оскільки не кожен запропонований зразок викликає схвальну реакцію учнів. Деколи навіть ті школярі, котрих педагог вважає найкращими, не завжди мають авторитет у своєму колективі.

Щодо негативних прикладів, то вони використовуються переважно у питаннях правового або антиалкогольного виховання. Їхнє завдання — показати небажаність такого способу поведінки. До прийомів роботи з ними належать громадський осуд негативних явищ у колективі, пояснення сутності аморальних вчинків, протиставлення їм високоморальної поведінки, а також демонстрація наслідків асоціальної діяльності. Мета аналізу негативних фактів — сформувати в учнів неприйняття таких дій, стійкість до їх наслідування та переконання в хибності подібної поведінки.

Ефективність методів формування свідомості залежить від кількох важливих умов:

1) Необхідно враховувати рівень світоглядних понять і поглядів учнів перед початком роботи та спиратися на вже сформовану базу знань. Перед виховним заходом варто оцінити рівень вихованості школярів, оскільки різні учні можуть по-різному сприймати інформацію: хтось погодиться, хтось засумнівається, а дехто може поставитися вороже чи скептично.

2) Варто залучати не лише раціональне мислення дітей, але й емоційну сферу. Переконавання буде ефективнішим, якщо учень сам відчує сором за свої вчинки або пробудить у собі совість.

3) Використання конкретних прикладів, пов'язаних із життям учнів. Обговорювати щось близьке дітям, наприклад, їхні власні речі або навчальний кабінет, а лише потім переходити до узагальнених світових прикладів.

4) важливим аспектом професійної діяльності педагога є володіння тими якостями особистості, які він прагне сформувати у своїх учнів. Якщо ці якості відсутні у самого вчителя, він втрачає найголовніший аргумент переконливості. Наприклад, педагог, який сам курить, навряд чи зможе ефективно закликати школярів відмовитися від цього.

Оскільки формування свідомості передбачає створення суб'єктивних образів реального світу, педагог має пильнувати, щоб його слова та дії створювали гармонійну єдність. Це сприятиме досягненню педагогічних цілей через відповідний вплив як на мислення, так і на емоційну сферу учнів.

Методи формування суспільної поведінки.

Ця категорія методів виховання зосереджена на організації діяльності та набутті досвіду соціальної поведінки. Вона включає такі підходи, як педагогічна вимога, формування громадської думки, вправління, привчання, доручення та створення виховних ситуацій.

Педагогічна вимога.

Цей метод ґрунтується на педагогічному впливі, спрямованому на формування свідомості учня з метою заохочення його до позитивної

діяльності або стримування негативних дій та вчинків. Як зазначав А. Макаренко, без щирої, переконливої, пристрасної і рішучої вимоги неможливо створювати виховний учнівський колектив.

Вимога впливає на розуміння учнів, активізуючи їхню волю, перебудовуючи мотивацію та емоційне сприйняття у позитивному напрямі. Це сприяє розвитку корисних навичок поведінки. Водночас вимога має бути доцільною, зрозумілою та відповідною можливостям дітей. Перш ніж її висунути, необхідно впевнитися, що свідомість учнів підготовлена до її сприйняття. Для цього пояснюють її суть, переконують у важливості виконання та користі, яку вона приносить. Окрім цього, важливо забезпечити позитивну реакцію колективу на вимогу, щоб учні підтримали педагога і допомогли впливати на того, хто може відмовитися виконувати поставлені завдання.

Із покращенням поведінки учнів вимога повинна поступово зростати. Якщо дітей постійно заохочувати за одні й ті ж досягнення у навчанні, праці чи поведінці, не підвищуючи рівня очікувань, це може спричинити застій у їхньому розвитку. Вони можуть перестати працювати над собою, досягнувши певного комфорту. Тому педагогічна вимога повинна бути випереджальною стосовно можливостей учнів. Вона також має бути справедливою, оскільки лише така вимога буде прийнята учнями як обґрунтована і викликатиме готовність до її виконання. Якщо ж вимога матиме примхливий або дріб'язковий характер, вона втрачає виховне значення і може здатися несправедливою. Формулювання вимоги має бути чітким і лаконічним: учневі потрібно сказати, хто, що, де і до якого часу має зробити, а також якими способами виконати завдання. Такі вимоги не тільки формують персональну відповідальність учнів, але й дисциплінують їх. Натомість невизначені чи некоректно сформульовані вимоги не здатні забезпечити належний рівень відповідальності.

Вимоги мають висуватися систематично в усіх аспектах життя школярів. Наприклад, неможливо вимагати дотримання чистоти у класі і водночас

ігнорувати цей аспект у майстернях чи інших приміщеннях школи. Саме тому необхідно узгоджувати єдині стандарти для всього педагогічного колективу. Постійне дотримання таких єдиних вимог створює позитивну морально-психологічну атмосферу і значно підвищує ефективність виховної роботи.

Вимога матиме виховний ефект лише у разі її послідовного та систематичного застосування. Це мотивує дітей докладати зусиль для дотримання правил і уникати небажаних проявів поведінки навіть без постійного зовнішнього нагадування.

Педагогічна вимога може бути прямою або опосередкованою залежно від рівня розвитку колективу та стосунків педагогів із вихованцями. На початкових етапах роботи з учнями найефективнішою є пряма вимога. Вона має бути конкретною і висловленою спокійно та впевнено, що виключає заперечення (наприклад: Петренко і Василенко прибирають клас сьогодні). Основними рисами прямої вимоги є позитивність (наголос на діях, які слід виконати) та інструктивність (розкриття як мети дії, так і способу її реалізації).

З розвитком учнівського колективу, взаємин між дітьми та педагогом, а також із формуванням в учнів позитивного чи негативного ставлення до організованої педагогом діяльності застосовуються різні форми опосередкованої вимоги. Виділяють три основні групи таких вимог. Перша група базується на позитивному ставленні педагога до учнів (прохання, довіра, схвалення). Другу групу складають вимоги, які не виражають чіткого оцінювання з боку педагога, але спираються на вже наявне ставлення учня до певної діяльності (порада, натяк, умовна вимога, ігрова форма). Третя група демонструє негативне ставлення педагога до дій вихованця або до прояву певних моральних якостей (осуд, недовіра, погроза). Таким чином, перша група має позитивний характер, друга – нейтральний, а третя – негативний.

Вимогу-прохання застосовують за умов налагоджених довірливих і доброзичливих відносин між педагогом і учнями, коли вихованцеві здається, що він виконує завдання добровільно. Така вимога стимулює розвиток учнівської ввічливості, взаємодопомоги й турботи про інших – якостей, яких

часто не вистачає. Вимога-довіра характеризується тим, що вона надається як доручення, яке викликає у вихованця відчуття поваги з боку педагога. Це мотивує учня дорожити думкою вчителя та виконувати завдання сумлінно. Вимогу-схвалення використовують у відповідь на досягнення учня: похвала педагога спонукає до подальшого вдосконалення та викликає почуття задоволення й гідності.

Вимога-натяк спрямована на досягнення потрібного результату з мінімальним виховним впливом. Це може бути жарт, докір, погляд чи жест, адресований одній особі чи групі. Вимогу-умову висувають тоді, коли виконання бажаної діяльності передбачає попереднє виконання певних вимог. Наприклад, для участі в улюбленій справі спершу необхідно виконати інше завдання. Важливо забезпечити природний зв'язок між видами діяльності та не перетворювати таку умову на «підкуп».

Вимога-недовіра полягає в усуненні учня від певної діяльності через невиконання або неналежне її виконання. Ефективність такої вимоги залежить від авторитетності педагога та цінності довіри для учня. Вимога-осуд передбачає негативну оцінку конкретних дій або поведінки учня і має на меті блокування небажаних вчинків та стимулювання позитивних. Осуд може бути оголошено публічно або приватно — у вигляді докору чи обурення залежно від ситуації. Найрізкіша форма — це вимога-погроза: педагог попереджає про більш суворі заходи у разі невиконання завдання. Водночас погроза повинна бути ґрунтовною і послідовно реалізованою за потреби.

Громадська думка.

Цей метод, за своєю суттю, ґрунтується на колективному впливі, оскільки обговорення вчинку учня спонукає його усвідомити власну провину. При цьому важливо критикувати не особистість, а сам вчинок, наголошуючи на його негативних наслідках для колективу, суспільства і самого порушника. Розмова повинна будуватися так, щоб учень самостійно визначив причини свого вчинку. Під час дискусії необхідно окреслювати шляхи подолання виявлених недоліків. Завдяки громадській думці легше переконати учня у

хитності його дій чи поведінки, ніж через індивідуальні бесіди. Учень спостерігає реакцію однокласників на поради педагога і колективу, бачить, що його точку зору не підтримують, і поступово починає дослухатися до рекомендацій вихователя.

Досвідчені педагоги, готуючись до обговорення поведінки учнів, прагнуть уникати надмірного втручання у процес. Коли колектив самостійно дає оцінку та приймає рішення, це сприймається учнем серйозніше, адже він розуміє, що педагоги не впливали на формування думки колективу, а однокласники висловлюють власне ставлення.

Однак надто часті обговорення негативних вчинків одних і тих самих учнів можуть мати зворотний ефект: їх сприйняття критики притуплюється, а інші члени колективу починають сумніватися в ефективності громадської думки. В. Сухомлинський наголошував на важливості обережного застосування цього методу. Не слід обговорювати в колективі:

1) поведінку дитини, спричинену проблемами в сім'ї (антигромадські вчинки батьків, сімейні конфлікти), оскільки це може пригнічувати учня.

2) вчинки-прояви протесту проти грубості або авторитарності дорослих, бо в такому разі осуд сприймається як несправедливість.

3) дії учня, що стали наслідком педагогічної помилки.

4) помилки, пов'язані з необ'єктивністю оцінювання знань з боку вчителя.

5) вчинки, мотиви яких стосуються особистих або дружніх зв'язків учня, де вимушене пояснення виглядає як зрада.

Громадська думка має бути спрямована на тих, хто здатен її сприймати, і активно враховуючи емоційність учнів. Формується вона заздалегідь через систематичне залучення учнів до самоврядування, чіткі педагогічні вимоги та стимулювання до висловлення власної позиції та її аргументації.

На думку В. Сухомлинського, недоцільно домагатися формальних осуджень з боку колективу. Якщо учні лише зовні підтримують критику задля схвалення педагога, це призводить до лицемірства і руйнування моральних

основ колективу. У такій атмосфері найчастіше з'являються демагоги, що лише удають засудження товариша, фактично ж висміюючи вихователя та самого колектив. Це шкодить формуванню довіри й здорових відносин у групі, породжуючи фальш у міжособистісних взаємодіях.

Вправління.

Суть цього методу полягає в поступовому створенні умов, які спонукають учня виконувати певні дії, спрямовані на формування потрібних навичок і закріплення позитивних форм поведінки. У школі учень щоденно відпрацьовує виконання розпорядку дня, дотримання вимог шкільного режиму, а також бере участь у навчальній і трудовій діяльності. Завдяки дотриманню встановлених правил і регулярному виконанню своїх обов'язків, учень напрацьовує корисні вміння та звички через постійні вправи в позитивній поведінці.

Педагог, застосовуючи метод вправління, повинен чітко пояснити його важливість, забезпечити доступність завдань і систематичність діяльності. Особливу увагу слід приділити достатній кількості вправ, необхідних для формування відповідних навичок і стійкої поведінкової моделі.

Привчання.

Як метод виховання, привчання спирається на вимоги до учня виконувати певні дії. Основою цього процесу є режим життя і діяльності школяра. Його виховна функція полягає в забезпеченні постійності та безперервності зусиль, що допомагає зберегти енергію, привчає виконувати будь-яку роботу вчасно і систематично дотримуватися встановлених правил. Як зазначав відомий педагог, шкільний режим приносить користь лише тоді, коли він точний, педагогічно обґрунтований і має чіткі рамки.

Привчання має особливе значення у виховному процесі. Часто учень не розуміє важливості та значення пропонованої поведінки. У такому випадку від нього вимагають правильної поведінки і спрямовують під час діяльності, поступово ускладнюючи завдання. Таким чином, учня привчають до ввічливості, дисциплінованості, читання книг і так далі. Якщо систематично

домагатися від учня бажаних результатів, з часом у нього сформується необхідні навички поведінки й усвідомлення важливості виконання своїх обов'язків.

Доручення. Цей метод передбачає залучення учнів до корисних і позитивних дій та вчинків. Для цього педагог, орган учнівського самоврядування або весь учнівський колектив надають конкретне завдання, яке передбачає виконання певної роботи чи дій. Під час застосування методу враховуються індивідуальні особливості учнів, а завдання підбираються таким чином, щоб їхнє виконання сприяло розвитку потрібних якостей. Наприклад, учням, які схильні до неорганізованості, доцільно доручати підготовку та проведення заходу, адже це вимагає виявлення самостійності, ініціативності та організованості. Виконуючи завдання, учень має усвідомити його значущість як для себе особисто, так і для колективу. Завдання повинно бути доступним для виконання: нескладна робота допоможе розвинути впевненість у собі, тоді як завдання, занадто складне для учня, може підірвати віру у власні сили. Крім видачі завдання, педагог має навчити учня, як його виконувати, й підтримувати, аби допомогти довести справу до кінця.

Завдання можуть бути двох типів: постійні або епізодичні. Доцільно надавати постійні доручення тим учням, які вже мають досвід їх виконання та добре розвинене почуття відповідальності. Згодом завдання ускладнюються як за змістом, так і за методами їх виконання.

Ефективність цього методу виховання значною мірою залежить від системи контролю за виконанням доручень. Контроль допомагає уникнути забудькуватості та виховує відповідальність. Відсутність належного контролю, навпаки, може призвести до безвідповідального ставлення. Перевірка може проводитися індивідуально педагогом або у формі звітів на зборах колективу чи засіданні його активу. Оцінювання результатів виконаних завдань теж є важливим елементом.

Створення виховних ситуацій.

Цей метод застосовують для формування суспільної поведінки та розвитку особистості учня. Кожна педагогічна ситуація передбачає ретельний аналіз необхідних умов для виконання наміченого педагогом плану, його підготовку до взаємодії в нових умовах, а також стимулювання в учнів нових емоцій, які спонукають їх до переосмислення власної поведінки, формування нових мотивів і подолання недоліків.

Прийоми створення виховних ситуацій можуть мати творчий характер (вияв доброти, уваги й турботи; демонстрація професійної майстерності педагога; пробудження гуманних почуттів; зміцнення віри у власні сили; встановлення довірчих відносин; залучення до цікавої діяльності) або гальмівний (паралельна педагогічна дія, наказ, м'який докір, натяк, показна байдужість, іронія, осуд, вираження обурення чи попередження).

Ефективними прийомами в індивідуальній роботі з учнями є прояви доброти, турботи та уваги. Таке ставлення педагога викликає у вихованця почуття вдячності, сприяє створенню атмосфери взаємної поваги. Тепло, яке діти отримують від учителя та однокласників, поступово вони починають проєктувати й на інших людей. Особливо це важливо для тих учнів, які мають проблеми у стосунках із батьками чи відчують нестачу родинної любові. За умови правильного підходу педагога такі сім'ї стають ближчими, що позитивно впливає на поведінку учня.

Учні часто звертаються до педагога по допомогу у темах, що їх цікавлять. Якщо педагог допоможе вирішити проблему і покаже глибокі знання, це значно зміцнить його авторитет в очах дітей.

Ніхто не залишається байдужим до свого місця в колективі чи ставлення оточуючих. Учні по-різному сприймають свою соціальну роль і часто приховують свої переживання. Спостереження за ними та спілкування з батьками допомагає педагогам зрозуміти їхні цінності. Продуктивно побудована педагогічна ситуація, що активізує позитивні якості учня, розвиває його особистість та допомагає формувати характер.

Однак деякі учні відчують невпевненість у власних силах. Вони заявляють про свою неспроможність і стають пасивними. Щоб виправити цю ситуацію, слід створити умови для їхнього самовираження та успіху. Важливо зробити так, щоб перші досягнення такого учня помітили однолітки. Це допоможе йому переосмислити себе, зміцнити впевненість і породить бажання розвиватися.

Метод довіри базується на впевненості в позитивних якостях кожної людини. Завдяки цьому досягається значний прогрес у виховному процесі.

Ефективним також є залучення учнів до цікавої діяльності. Займаючись тим, що їм справді подобається і приносить радість, діти забувають про свої негативні нахили. Такі заходи сприяють появі благородних прагнень і розвитку позитивних рис характеру. Для цього в школах організовано різноманітні гуртки – предметні, спортивні, художні чи технічні.

Часто педагоги користуються методом паралельної педагогічної дії, коли виховання конкретного учня досягається через опосередкований вплив колективу. Не звертаючись безпосередньо до порушника дисципліни, педагог задає питання колективу, стимулюючи його вплив на окремого учня через силу громадської думки.

Сліпе дотримання так званого принципу паралельної дії, як зазначав В. Сухомлинський, призводить до того, що вихователі нерідко забувають просту істину: колектив – це не абстракція, а група живих, самобутніх людей. Внутрішній світ колективу, його емоції, переконання та переживання – це складний і багатогранний феномен. Розгляд колективу лише як інструменту, готового для використання, означає ігнорування цієї складності та унікальності кожної особистості.

Одним з методів педагогіки є прийом удаваної байдужості, який полягає у демонстративній неувазі з боку педагога до дій учня. Вихованець, очікуючи реакцію на свою витівку, стикається з байдужістю, що викликає в нього подив і відчуття незручності. Така непередбачуваність педагога дозволяє підштовхнути учня до усвідомлення недоречності власної поведінки.

Колектив учнів – це сукупність окремих осіб, кожна з яких має певні негативні риси характеру, що проявляються у повсякденному житті. Завдання педагога – помічати такі прояви і реагувати на них відповідно. Прийом осуду часто використовується для засудження дій або поглядів учнів на зборах чи в індивідуальних розмовах. Відчуття сорому та переживання після такого осуду стимулюють учнів утримуватися від поганих вчинків у майбутньому, сприяючи вихованню відповідальності за свої дії.

Видатний педагогічний прийом, що показав високу ефективність, – це метод вибуху. Його суть полягає у створенні специфічної педагогічної ситуації, яка змушує особистість кардинально переглянути свої принципи й переконання за короткий проміжок часу. К. Ушинський підкреслював, що сильне душевне потрясіння або надзвичайний внутрішній порив здатні в один момент знищити шкідливі звички та схильності, немов очищаючи людину від її попереднього досвіду, щоб вона могла почати новий шлях.

Однак такі психологічні зміни можливі лише за умов педагогічного середовища, спроможного викликати сильні емоції в учня. Педагогу потрібно добре розуміти свого вихованця, щоб діяти на ключові почуття — радість, смуток, сором чи гнів — і допомогти дитині по-новому оцінити себе та своє оточення. Не менш важливу роль грає ефект несподіванки, який підсилює вплив педагогічного втручання.

Водночас В. Сухомлинський підкреслював, що метод вибуху доречний лише в поодиноких ситуаціях. Його часте застосування веде до втрати ефективності: учні звикають до таких «вибухів», і згодом вони перестають справляти на них будь-яке враження.

Методи стимулювання діяльності та поведінки.

До методів, які спрямовані на регулювання, корекцію та стимулювання поведінки і діяльності вихованців, відносяться змагання, заохочення та покарання.

Змагання.

Основою для цього служить природна схильність дітей до здорового суперництва та самоствердження в колективі. Виховний ефект змагань досягається лише тоді, коли вони стають активною формою самодіяльності учнівської спільноти.

Змагання, конкуренція, боротьба за існування, як і саме життя, є вічними – вони виступають своєрідним двигуном розвитку. Основною силою змагань є відкритість, прозоре порівняння результатів. Вони допомагають організувати й об'єднувати колектив, спрямовують його на досягнення успіхів, виховують здатність до перемоги, мотивують відстаючих підвищувати свій рівень, а лідерів надихають на нові досягнення. У підсумках змагань відображається багатогранність життя школи.

У шкільній практиці розповсюджені різні форми змагань, такі як конкурси, олімпіади, фестивалі, огляди художньої самодіяльності, виставки образотворчого мистецтва та технічної творчості, шкільні спартакіади, вікторини тощо. Участь у них дозволяє виявляти та розвивати інтереси й творчі здібності учнів, розширювати їхній кругозір і знання, а також стимулює активну пізнавальну та інші форми корисної діяльності.

Під час організації змагань важливо забезпечити педагогічну доцільність: учні мають заздалегідь бути ознайомлені з умовами, брати участь у аналізі та оцінці результатів. Особливе значення слід приділяти відкритості змагань і стимулюванню переможців як матеріально, так і морально.

Заохочення.

Основна суть полягає в підтримці позитивних дій і вчинків для спонукання учнів повторювати їх у майбутньому. Метою цього процесу є спрямування поведінки учня в потрібний напрямок, зміцнення його впевненості у власних силах і формування бажання досягати нових позитивних результатів. У шкільній практиці використовуються різні форми заохочень, як-от подяка від директора за наказом, розміщення фотографій на дошці відмінників, нагородження грамотами, цінними подарунками, а також вручення золотих чи срібних медалей після завершення школи.

Однак не кожне заохочення здатне посилити виховний процес. Воно матиме виховний ефект лише за певних умов. Важливо вчасно відзначити позитивні зміни в характері учня, його ставленні до навчання, праці, взаємин із навколишніми. Варто інколи похвалити дитину навіть тоді, коли вона ще не продемонструвала значних досягнень, але прагне цього. Визнання навіть незначних успіхів чи маленьких перемог над собою допомагає активізувати енергію учня і мотивує його повторювати бажану поведінку. Ігнорування таких моментів може негативно вплинути на весь процес виховання. Особливу силу має заохочення тих учнів, які рідко або ніколи його не отримують і не відчували радості від похвали дорослих. Проте з таким видом заохочення слід бути обачними – воно має бути заслуженим. При цьому важливо враховувати не лише досягнуті результати, а й те, наскільки наполегливо учень працював над поставленим завданням, рівень прикладених зусиль. Адже кожен учень має свої здібності, досвід і рівень розвитку: те, що одному дається легко, для іншого може бути значно складніше.

Учням із зразковим ставленням до навчання та високими результатами надаються заслужені відзнаки. Випускників нагороджують похвальними листами за відмінні успіхи в навчанні, якщо вони досягли високих результатів з усіх предметів протягом навчального року. Для отримання цієї нагороди потрібні також позитивні оцінки з таких дисциплін, як музика, образотворче мистецтво та фізична культура. Похвальною грамотою за особливі успіхи у вивченні окремих предметів нагороджують випускників, які досягли значущих результатів у певних освітніх галузях. Таку грамоту найчастіше отримують призери міжнародних та всеукраїнських олімпіад, конкурсів, спортивних змагань, а також автори наукових робіт, винаходів чи художніх творів.

Покарання.

Цей виховний метод передбачає несхвалення та осуд негативної поведінки, спрямовані на її припинення або запобігання в майбутньому. Усвідомлення неминучості покарання спонукає учня боротися зі шкідливими

звичками і схильностями, викорінювати неправильні вчинки, розвивати дисциплінованість і навички дотримання порядку. Як і заохочення, покарання має застосовуватися виключно як інструмент виховання.

До порушників правил поведінки, дисципліни чи трудового режиму можуть застосовуватися різні міри впливу: догана за наказом директора школи, усні зауваження від директора, його заступників, учителів чи класного керівника, зауваження із записом у щоденнику, зниження оцінки за поведінку. Найсерйознішою санкцією є виключення зі школи у разі систематичних проступків, які роблять неможливим перебування учня в колективі (наприклад, крадіжки чи хуліганство).

Багато педагогів свідомо мінімізують застосування покарань або утримуються від них зовсім, вважаючи, що жарт, іронія чи осудливий погляд можуть мати сильніший ефект, ніж суворі методи. Однак це не означає, що покарання потрібно виключити повністю. Відсутність санкцій може призвести до непослуху або порушень дисципліни. Розумна система покарань сприяє формуванню характеру, вихованню почуття відповідальності і здатності долати труднощі.

Застосовувати покарання слід обережно. Якщо учень сприйматиме його лише як кару, це може викликати озлоблення, страх перед дорослими, хитрість чи лицемірство. Тому важливо ретельно перевірити факти і довести провину. Незаслужене покарання здатне викликати протест або бажання чинити на зло вихователю, що створює ґрунт для нових конфліктів.

Коли учень усвідомлює свою провину, покарання дає можливість пережити почуття сорому й докори сумління, формує прагнення змінювати свою поведінку та підвищує відповідальність. Якщо порушник щиро розуміє свої помилки, глибоко їх переживає і обіцяє виправитися, доцільно переглянути суворість заходів і навіть обмежитися бесідою.

Ефективність методів заохочення і покарання зростає за певних умов:

- заходи повинні бути справедливими. Належний аналіз вчинків необхідний для уникнення неправильного оцінювання поведінки. Надмірне

вихваляння може викликати самовпевненість і нездорову заздрість серед однолітків, а несправедливі покарання — образу і неприязнь.

- не слід занадто часто вдаватися до заохочень чи покарань. Постійні заохочення формують у дитини очікування винагороди за будь-який позитивний крок. Часті покарання знижують їхню ефективність та сприйняття.

- методи впливу повинні бути поступовими, переходячи від легших до важчих. Якщо учень зіткнувся з більш серйозними заходами, легші можуть втратити свою діючу силу.

- заохочення і покарання мають бути гуманними. Принизливе ставлення при покаранні недопустиме так само, як і незаслужена похвала. Такі дії не лише негативно впливають на вихованця, а й викликають осуд з боку колективу.

Методи контролю та аналізу рівня вихованості.

До методів виховання належать педагогічне спостереження, бесіди, опитування (анкетне чи усне), аналіз результатів суспільно корисної діяльності, виконання доручень і створення ситуацій для вивчення поведінки учнів. Для ефективної педагогічної роботи важливо вміло застосовувати ці методи під час спостереження за окремими учнями та учнівським колективом згідно з орієнтовними програмами.

Орієнтовна програма дослідження особистості учня включає наступні етапи:

1. Загальна інформація про учня:

- основні біографічні дані: прізвище, ім'я, рік народження, національність.

- умови життя: адреса проживання, склад сім'ї, рівень освіти й місце роботи батьків. Допомога сім'ї у навчанні та вихованні, а також організація дозвілля й трудової діяльності вдома.

- стан здоров'я: загальна характеристика, надана шкільним лікарем; обов'язкове виявлення можливих сенсорних дефектів (зорових, слухових тощо).

2. Загальний рівень розвитку учня:

- психічний розвиток: увага, здатність до сприйняття та засвоєння матеріалу, швидкість і точність запам'ятовування, основні прийоми засвоєння інформації. Особливості мислення учня—вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати. Розвиток мовлення щодо логіки, багатства словникового запасу та культури мовлення. Також розглядаються вольові якості – принциповість, цілеспрямованість, самостійність тощо.

- інтелектуальний розвиток і ерудиція: зацікавленість питаннями світогляду, науки, мистецтва, спорту тощо. Визначення провідних інтересів (участь у гуртках, особливості читацької зацікавленості).

- індивідуально-психологічні риси: емоційна врівноваженість або збудливість, темп виконання завдань і мовлення, наполегливість, акуратність. Рівень колективізму й почуття обов'язку, чесність, скромність, рішучість. Також враховується ставлення до вчителів, однокласників і батьків. Обговорюється схильність до певних видів діяльності та професійні уподобання.

3. Навчальна діяльність учня:

- мотиви навчання: інтерес до шкільних занять, ставлення до уроків і виконання домашніх завдань. Виявлення причин пропусків занять (за їхньої наявності).

- успішність із різних предметів: учень може сприймати деякі дисципліни краще за інші – розгляд причин складнощів і заходів для їх подолання. Визначення предметів, які викликають найбільший інтерес, участь у гуртках або додаткових секціях. Також оцінюється ефективність методів індивідуального підходу до учня та відповідні результати.

Ця програма допомагає сформувати комплексний підхід до аналізу розвитку учня з урахуванням його внутрішніх та зовнішніх умов навчання й виховання.

IV. Громадська активність учня.

Аналіз громадської діяльності учнів передбачає оцінювання їхньої участі в житті класу і школи. Важливо звернути увагу на те, які доручення вони отримують та наскільки відповідально їх виконують. Окремо варто враховувати рівень дисципліни учнів, відзначаючи випадки порушень та можливі причини такої поведінки.

Серед важливих пунктів є визначення становища учня в колективі — офіційне чи неофіційне лідерство, роль лідера малої групи або ймовірність того, що учень не інтегрований у класний колектив. Ще одним критерієм є участь у суспільно корисній діяльності, а також мотиви до здійснення таких дій.

Аспект зацікавленості учнями суспільно-політичними подіями в Україні та поза її межами, розвиток почуття національної свідомості та ідентичності також є невід'ємною частиною оцінки. У разі низького рівня залученості учня до громадської діяльності слід зазначити, чи робилися спроби стимулювати його інтерес і яких результатів це приносило.

Програма для вивчення характеристик класного колективу може включати наступні блоки:

1. Склад класу: Аналіз гендерного, вікового і національного складу.
2. Актив класу: Характеристики офіційного та неофіційного активу, їхніх організаторських функцій, здатності проявляти ініціативність чи наполегливість. Стосунки між цими групами та їхній вплив на загальну згуртованість колективу.
3. Організованість і згуртованість: Розподіл обов'язків, виконання наказів, наявність критики та самокритики всередині колективу. Оцінка дисципліни: частота її порушень, причини конфліктів або проблемних моментів.
4. Стосунки між учнями: Чинники комунікації, такі як спільна діяльність, взаємодопомога чи визнання авторитету. Наявність малих груп, їхній вплив на загальний колективний дух і спільні цілі. Особливості дружби

між окремими учнями, взаємини між хлопчиками і дівчатками, а також існування кругової поруки.

5. Ідейно-політична спрямованість: Моральні переконання учнів, їхні позиції щодо соціальних проблем країни і світу. Рівень зацікавлення політичними подіями та розвиток почуття національної ідентичності.

6. Успішність: Загальний рівень класних досягнень у навчанні за окремими предметами, ставлення до освітнього процесу та методів навчання. Проблеми невстигаючих учнів і причини їх труднощів.

7. Громадська робота: Роль класу в загальношкільному житті, участь у суспільно корисній праці. Оцінка дисципліни в роботі та відповідальності учнів за громадські обов'язки.

8. Кругозір учнів: Зацікавленість культурними та мистецькими темами, розвиток інтересу до спорту чи літератури. Форми реалізації цих інтересів: участь у дебатах, книголюбство, відвідування культурних заходів тощо.

Остаточна характеристика повинна відображати не лише складові процесу виховання учня у колективі, але й шляхи розвитку його потенціалу, а також сильні та слабкі сторони стосунків усередині класу.

Культура поведінки учнів у школі та за її межами, а також їх ставлення до вчителів, батьків і однокласників є важливою складовою виховання. Незалежно від обраного методу вивчення особистості чи колективу, педагог повинен чітко розуміти, для чого йому необхідні ті чи інші відомості про об'єкт дослідження, та мати конкретний план дій щодо цього.

Особистість учня формується і розкривається через різні види діяльності. Чим усвідомленішою, активнішою і цілеспрямованішою є ця діяльність, тим точніше і достовірніше проявляються її риси. Педагог спостерігає, як учень ставиться до навчання, фізичної праці, спорту чи громадських обов'язків. Важливим є те, що виявлення певних рис у різних ситуаціях підвищує об'єктивність уявлення про учня.

Дослідження особистості учня має тісно пов'язуватися з його взаємодією з колективом. Поведінка учня формується не лише завдяки його

власним якостям, але й під впливом стосунків у колективі та його організації. Тому педагог має розуміти специфіку цих взаємин, враховувати вплив групи на учня і зворотну реакцію.

Варто пам'ятати, що особистість учня та колектив є динамічними – вони проходять через етапи змін і розвитку. Дослідження цих змін відіграє вирішальну роль для правильної організації виховного процесу, прогнозування його результатів, а також вибору відповідних методів і форм впливу.

Під час навчання учень може змінювати класи чи школи, але процес спостереження за ним повинен тривати безперервно. Кожен новий педагог повинен ознайомитися з уже отриманими даними та враховувати їх у подальшій роботі. Для забезпечення об'єктивності інформація про учня або колектив, здобута одним методом, має перевірятися іншими способами.

Процес вивчення учнів є нерозривно пов'язаним із вихованням – ці два аспекти взаємодоповнюють один одного. Будь-який метод вивчення може паралельно виконувати функцію виховання. Наприклад, діалог або конкретне доручення можуть не лише давати інформацію про характер учня, але й активно сприяти його розвитку.

Народна педагогіка наводить практичні рекомендації щодо виховання: добрий приклад цінніший за багато слів чи правило. Приклад завжди навчає більш ефективно. Важливими також є повага до батьків і старших загалом, моральність і самоконтроль. Наприклад, перед покаранням необхідно спочатку обдумати ситуацію і зважити всі аспекти. Надмірний контроль чи похвала можуть бути шкідливими, тому варто знайти баланс між переконаннями, словами та діями.

Що стосується вибору методів виховання, їх ефективне використання залежить від кількох факторів:

- Вікові особливості та життєвий досвід: молодшими школярами легше керувати через привчання і вправи. Для старших учнів доцільно використовувати інтелектуальні форми роботи – наприклад, диспути чи лекції.

- Рівень розвитку колективу: для менш згуртованих груп прямі вимоги можуть бути доречними, тоді як для згуртованих колективів краще використовувати громадську думку або методи опосередкованого впливу.

- Індивідуальні особливості учнів: навіть у групових заняттях слід враховувати особистісні риси школярів і адаптувати методи виховання відповідно.

- Поєднання методів: педагог має забезпечити рівновагу між методами формування свідомості та поведінки

- Ефективність методів виховання значною мірою залежить від урахування психологічних особливостей школяра. Учень може реагувати на виховний вплив позитивно, негативно або нейтрально. Це ставить перед педагогом завдання розпізнати реакцію учня та відповідно коригувати його сприйняття для досягнення оптимального результату.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте методи формування суспільної свідомості.
2. Розкрийте технологію використання методів організації діяльності і суспільної поведінки.
3. За яких умов методи стимулювання діяльності і поведінки стають ефективними у вихованні учнів? Що спричинює зниження їх виховної ефективності?
4. Охарактеризуйте основні умови творчого підходу до вибору і використання методів виховання.
5. Доведіть взаємозумовленість і взаємозв'язок різних методів виховання.
6. Які прийоми індивідуального виховного впливу найчастіше використовує вчитель?
7. Які заохочення і покарання вчителі застосовували до вас під час навчання у школі і який виховний ефект вони мали?
8. Розкрийте зміст орієнтовної програми вивчення особистості учня.

9. Яких умов слід дотримуватися під час вивчення особистості учня і учнівського колективу?

ТЕСТИ

1. Метод виховання - це ...

- А) спосіб реалізації цілей виховання
- Б) шляхи і способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на досягнення виховних цілей
- В) упорядковані способи діяльності вчителя й учнів, спрямовані на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань
- Г) система послідовних, взаємопов'язаних дій вчителя та учнів, забезпечують засвоєння змісту освіти, розвиток розумових сил і здібностей учнів, оволодіння ними засобами самоосвіти і самонавчання

2. Вплив на розум і почуття людини з метою формування позитивних якостей і подолання негативних здійснюють методи ...

- А) формування свідомості
- Б) організації діяльності і формування досвіду поведінки
- В) стимулювання
- Г) самовиховання

3. Метод отримання інформації про рівень фізичного, психічного і соціального розвитку вихованців за допомогою спеціально запропонованих запитань та аналізу відповідей на них – це...

- А) анкетування
- Б) педагогічний консиліум,
- В) бесіда
- Г) тестування

4. Формуватися вміння, навички поведінки відповідно до встановлених правил, моральних норм здійснюють методи

- А) організації діяльності і формування позитивної поведінки
- Б) формування свідомості
- В) стимулювання
- Г) самовиховання

5. Регулювання, коригування поведінки учнів забезпечують методи

- А) самовиховання
- Б) стимулювання
- В) формування свідомості
- Г) організації діяльності і формування позитивної поведінки учнів

6. Виховна система, де дитина є найвищою цінністю й ставиться в основу виховного процесу - це

- А) особистісно-зорієнтоване виховання
- Б) колективно-творче виховання
- В) виховання позитивним прикладом
- Г) виховання на цінностях людини

7. Метод виховання, за допомогою якого визначають, стимулюють чи гальмують певну діяльність вихованця

- А) вимога
- Б) бесіда
- В) змагання
- Г) гра

8. Метод виховання, який відображається в емоційному і глибокому розв'язанні духовних відносин, норм і правил поведінки, в розвитку свідомості і почуттів особистості, що формується - це...

- А) заохочення
- Б) переконання
- В) вимога
- Г) громадська думка

9. Сукупність предметів матеріальної і духовної культури, які використовують у педагогічній роботі і види діяльності, які можуть впливати на особистість у певному напрямі - це...

- А) метод виховання
- Б) прийом виховання
- В) засіб виховання
- Г) інструмент виховання

10. Метод закріплення позитивних дій. В діяльності діти активно пізнають оточуючу дійсність і оволодівають суспільно-історичним досвідом

- А) вправа
- Б) доручення
- В) заохочення
- Г) гра

Література

Марусяк, Т. Є. Організація виховної роботи у закладах освіти : навч. посіб. / Т. Є. Марусяк. – Тернопіль : Мандрівець, 2018. – 200 с.

2. Сиротюк, Н. М. Педагогіка: теорія і практика виховного процесу : навч. посіб. / Н. М. Сиротюк, Л. О. Пономарьова. – Київ : Центр учбової літератури, 2020. – 256 с.

3. Гуз, К. Є. Форми та методи виховної роботи в закладах освіти: теорія і практика : навч. посіб. / К. Є. Гуз. – Харків : ФОП Бровін О. В., 2019. – 188 с.

4. Савченко, Л. О. Інноваційні форми виховної роботи в Новій українській школі / Л. О. Савченко // Педагогіка і психологія. – 2021. – № 2. – С. 34–38.

5. Редько, В. Г. Сучасні форми і методи виховної роботи в умовах реформування освіти / В. Г. Редько // Вісник післядипломної освіти. – 2019. – № 5. – С. 45–51.

6. Україна. Міністерство освіти і науки. Методичні рекомендації щодо організації виховної роботи у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році [Електронний ресурс] : лист МОН України № 1/7895-23 від 16.08.2023. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua>.

7. Україна. Міністерство освіти і науки. Концепція громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Київ, 2018. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua>.

Тема 4

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Мета: сформувати в студентів цілісне уявлення про організаційні форми навчання як структурний елемент педагогічного процесу, ознайомити з класифікацією та характеристиками основних форм (урок, семінар, практичне заняття, екскурсія тощо), а також навчити обирати та обґрунтовувати доцільну форму організації навчання відповідно до змісту, цілей та вікових особливостей учнів.

Основні питання

1. Поняття про форми виховної роботи, їх класифікація.
2. Характеристика форм за цільовим спрямуванням та позицією учасників виховного процесу.
3. Традиційні та інноваційні форми виховної роботи.
4. Проблема вибору форм виховної роботи.

Основні поняття: позакласна робота, позашкільна робота, форми виховної роботи, позашкільні навчально-виховні заклади, зміст позакласної роботи.

Основний зміст

1. Поняття про форми виховної роботи, їх класифікація.

У процесі розвитку учнів та розширення їхніх знань і творчих здібностей значну роль відіграє спеціально організована виховна робота поза навчальним часом, відома як позакласна та позашкільна діяльність. Позакласна робота включає різноманітну освітню і виховну діяльність, спрямовану на задоволення інтересів та запитів дітей, організовану школою в позаурочний час. Вона мотивує дітей брати участь у діяльності за власним бажанням, що може включати обговорення книг, перегляд фільмів, екскурсії, змагання, конкурси та свята.

Позашкільна робота стосується освітньої діяльності у закладах для дітей та молоді. Хоча ці види діяльності мають спільні завдання та використовують подібні методи виховання, їх основною метою є зміцнення, збагачення й поглиблення знань, отриманих під час навчального процесу. Це сприяє розширенню загальноосвітнього кругозору учнів, формуванню наукового світогляду, розвитку навичок самоосвіти та зацікавленості у різних сферах науки, техніки, мистецтва й спорту. Окрім того, це допомагає виявляти та розвивати індивідуальні творчі здібності й схильності, організації дозвілля, культурного відпочинку і розваг.

Зміст цієї виховної роботи відображає загальні завдання виховання учнівської молоді: розумове, моральне, трудове, естетичне та фізичне виховання.

Позакласна та позашкільна діяльність спирається на загальні та специфічні принципи виховання. Серед основних принципів є:

1. Добровільний принцип участі: учні самостійно обирають діяльності за інтересами. Вчителі повинні розробляти зміст занять так, щоб вони залишались цікавими для учнів.

2. Суспільна спрямованість: діяльність повинна відповідати суспільним потребам і відображати досягнення сучасної науки, техніки і культури.

3. Розвиток ініціативи та самодіяльності: варто враховувати побажання і пропозиції школярів, щоб кожен займався тим, що йому до вподоби.

4. Розвиток винахідливості і творчості: завдання повинні стимулювати пошукову активність і творчий підхід.

5. Зв'язок з навчальною роботою: ця діяльність повинна логічно продовжувати освіту з уроків, поглиблюючи знання.

6. Використання ігрових форм і емоційності: використовуються пізнавальні та комп'ютерні ігри для підтримання інтересу.

Специфічні принципи орієнтовані на пробудження ініціативи й творчості учнів і надання їм можливостей брати участь у захоплюючій та значущій діяльності.

Форми виховання (виховної роботи) – це варіанти організації конкретного виховного процесу; композиційна побудова виховного заходу. Вони завжди взаємопов'язані зі змістом.

Форми виховної роботи – це ці умови, в яких реалізується її зміст.

Форм позакласної роботи величезна кількість. Це розмаїття створює труднощі у їх класифікації, тому єдиної класифікації немає.

Зміст позакласної роботи – це адаптований соціальний досвід емоційно пережиті і реалізовані у власному досвіді дитини різноманітні аспекти людського життя: наука, мистецтво, література, техніка, взаємодія між людьми, мораль і ін. Особливості змісту виховної позакласної роботи визначаються наступними аспектами. По-перше, емоційний аспект значно переважає над інформаційним, що сприяє активнішому залученню учнів. По-друге, основний акцент робиться на практичному застосуванні знань, тобто зміст спрямований на розвиток різноманітних умінь і навичок.

Також заслуговує уваги характеристика форм виховної роботи залежно від цільової спрямованості та ролі учасників у виховному процесі. Форми виховання загалом можна класифікувати за такими критеріями: місце проведення, складність організації, цільова спрямованість і засоби виразності.

Якщо розглядати за місцем проведення, форми виховної діяльності поділяються на класні, позакласні та позашкільні. До класних традиційно відносяться класні години, політінформація, бесіди, позакласне читання тощо. Позакласна діяльність включає туристичні походи, різноманітні конкурси та змагання. Що стосується позашкільних форм, вони охоплюють участь учнів у діяльності різних позашкільних центрів виховання, таких як:

- палаци та будинки дитячої творчості (наукові, технічні, спортивні та мистецькі гуртки, заняття у хорових і театральних колективах, творчих клубах);

- центри та станції юних техніків (гуртки радіотехники, авіамоделювання, фотографії, телемеханіки тощо);

- центри та станції юних натуралістів (гуртки садівництва, городництва, тваринництва і сільськогосподарської техніки);

- центри та станції юних туристів (гуртки географічного краєзнавства і геології);

- дитячо-юнацькі спортивні школи (секції з різних видів спорту, за віковими і статевими групами);

- дитячо-юнацькі кіноцентри (мультистудії, гуртки кіноосвіти, телебачення, анімації, театру юного кіноактора);

- дитячі залізниці (розвиток технічних знань і практичних умінь для майбутньої професійної діяльності).

Таким чином, форми позакласної та позашкільної роботи мають важливе значення для розвитку особистості учня через комплексний підхід до організації виховного середовища.

За складністю організації.

Виховні форми умовно поділяються на прості та комплексні. Простими є ті, у яких зміст передається переважно через один засіб чи метод, наприклад, лекція, виступ, бесіда або розповідь. Натомість комплексні та масові форми відрізняються складнішою структурою із застосуванням різноманітних

методів і засобів. До таких форм належать КВК, тематичні вечори відпочинку, а також творчі свята.

З огляду на цільову спрямованість, масові форми виховної роботи класифіковані Т.П. Морозовою. Раніше її класифікація вже розглядалася в контексті форм масового виховання.

За засобами виразності виховні форми поділяються на вербальні, наочні та художньо-видовищні, що обумовлено способом сприйняття вихованцем основної інформації виховного змісту.

Пропонуються такі класифікації:

- а) за об'єктом впливу (індивідуальні, масові, групові);
- б) за напрямками виховання (естетичне, фізичне, моральне, розумове, трудове, екологічне, економічне).

У процесі індивідуальної позакласної роботи метою є створення педагогічних умов для гармонійного розвитку особистості шляхом формування позитивної Я-концепції та розвитку індивідуальних якостей і потенціалу дитини. Прикладами індивідуальних форм виховної діяльності можуть бути такі заняття, як читання художньої літератури, колекціонування, філателія, нумізматики, гра на музичних інструментах, вишивання, малювання та інші подібні захоплення.

До масових форм виховної роботи належать різноманітні заходи, такі як тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, конференції, тижні, присвячені окремим предметам, зустрічі з видатними особистостями, конкурси, олімпіади, туристичні акції, фестивалі та виставки стінної преси. Особливо ефективною формою організації такої роботи є колективна творча справа (КТС).

Технологія КТС особливо актуальна для школи, оскільки ґрунтується на гуманістичних засадах і передбачає взаємодію школярів у малих групах. Ця технологія складається з чотирьох основних етапів:

1. Формулювання загальної мети для колективу дітей із поділом їх на групи (3–9 осіб). Кожна група пропонує власний варіант чи проєкт

2. Обговорення запропонованих ідей із вибором одного варіанта чи створенням зведеного проєкту. Формується рада справи із представників кожної групи — орган управління, який координує розподіл функцій та обов'язків між учасниками.

3. Підготовка й реалізація затвердженого плану під керівництвом ради справи. Групи виконують визначені завдання, контролюється їхній прогрес, а підтримка надається за потребою. Діти отримують досвід взаємодії в команді.

4. Завершальна оцінка результатів діяльності: аналіз досягнень і недоліків кожної групи, обговорення перспектив подальшого розвитку та нових ідей.

Групові форми виховної роботи включають гуртки за інтересами, екскурсії, походи, проведення класних годин тощо.

Алгоритм організації позакласної виховної роботи передбачає: моделювання майбутньої активності.

Цей ключовий інструмент популяризації художньої та науково-популярної літератури серед учнів сприяє глибшому розумінню змісту та поетики творів, а також формуванню літературно-естетичних смаків. Такі заходи організуються на основі одного або кількох творів, об'єднаних спільною темою, творчістю певного автора чи певною літературною або науковою проблематикою. Формат проведення залежить від виду конференції та особливостей читацької аудиторії.

У середніх класах, зокрема 5–7-х, такі заходи більше схожі на інтерактивну бесіду: учні діляться враженнями від прочитаного, декламують уривки з текстів, беруть участь в інсценізаціях або переглядають діафільми та кінофільми. У старших класах акцент зміщується на аналітичний підхід: учні виступають із доповідями чи повідомленнями, де оцінюють моральні якості персонажів, аналізують їхні вчинки та розглядають художні особливості творів.

Результати таких занять фіксуються у конспекті загальнокласного виховного заходу, який зазвичай включає наступні елементи:

1. Назва.
2. Мета і завдання.
3. Матеріально-технічне забезпечення.
4. Форма організації.
5. Послідовність проведення.

У позакласній та позашкільній виховній діяльності використовується широкий спектр методів: розповіді, лекції, бесіди, диспути, дискусії тощо.

Масові, групові та індивідуальні форми виховної роботи відрізняються своїми особливостями. Масові заходи охоплюють велику кількість учнів і включають читацькі конференції, тематичні вечори, зустрічі з цікавими особами, вечори за питаннями-відповідями та інші формати колективної взаємодії.

Читацька конференція

Цей важливий інструмент популяризації художньої та науково-популярної літератури серед учнів сприяє кращому розумінню змісту й поетики творів, вихованню літературного смаку та естетичного чуття. Такі заходи проводяться на основі одного чи кількох творів, об'єднаних спільною темою, творчістю автора або певною літературною чи науковою проблематикою. Формат конференції визначається її типом та специфікою читацької аудиторії.

У 5–7 класах обговорення часто нагадують бесіду: учні діляться своїми враженнями від прочитаного, декламують уривки напам'ять, інсценують окремі епізоди або переглядають діафільми й кінофільми за мотивами творів. У старших класах учасники готують доповіді та повідомлення, де розглядають моральні аспекти, характеристики та дії персонажів, а також аналізують художні особливості текстів.

Масові, групові та індивідуальні форми виховної роботи характеризуються широким розмаїттям підходів. Основний принцип організації масових заходів полягає в активному залученні більшості учасників. Серед таких методів можна виокремити читацькі конференції,

тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, зустрічі з видатними представниками місцевої громади та інші подібні активності.

Тематичні вечори, вечори запитань і відповідей

Їх спрямовують на висвітлення різноманітних аспектів внутрішнього і міжнародного політичного життя, науки, техніки, культури, спорту, природних явищ та інших тем. Під час таких заходів запрошені гості діляться своїми виступами, проводяться покази кінофільмів та інші активності. Важливу роль в організації та реалізації цих подій відіграють здобувачі освіти.

Ранки-зустрічі та літературні вікторини зазвичай організовують для роботи з молодшими школярами. На них запрошують відомих особистостей, письменників, літературознавців та інших цікавих гостей. Особливо важливо залучати самих учнів до активної підготовки та участі в цих заходах.

Зустрічі з видатними людьми краю

Вони зазвичай організовуються для учнів середнього та старшого шкільного віку. До масових форм виховної роботи входять такі заходи, як предметні тижні, огляди, конкурси, олімпіади, туристичні заняття, фестивалі, виставки стінгазет і багато інших. Ефективність масових форм позашкільної діяльності зазвичай визначається кількістю залучених учасників та їхньою активністю.

Групові форми виховної роботи включають політичні інформації, години спілкування з класним керівником, гуртки художньої самодіяльності, роботу з періодичними виданнями, випуск стінних газет, підготовку радіо- і телепередач, екскурсії, походи та інші заходи.

Політичні інформації

Їх можна розділити на оглядові та тематичні. Оглядові політінформації передбачають короткі, популяризовані повідомлення про найважливіші події, що хвилюють світову спільноту. Тематичні політінформації спрямовані на висвітлення одного або кількох тісно пов'язаних між собою питань. Під час політичного інформування школярів важливо забезпечити новизну, актуальність, оптимальний обсяг інформації, а також її якість, зокрема

достовірність, повноту й надійність. При цьому варто враховувати вибірковість засвоєння матеріалу учнями.

Оцінюючи ефективність політінформації, важливо з'ясувати, чи актуальна тема, на якому рівні підготовленості знаходяться учні-політінформатори, а також який ступінь зацікавленості й активності слухачів. Учитель повинен звертати увагу на доступність викладеної інформації, джерела, що використовуються учнями, а також на їхні навички узагальнення та формування висновків. Політична спрямованість інформації теж не має залишатися поза увагою. Особливого значення під час проведення політінформації набувають позиція та активність самого вчителя.

Година класного керівника

У педагогічній практиці цей формат зарекомендував себе як ефективний спосіб формування у школярів наукового світогляду та моральної поведінки. Теми для таких занять розробляє класний керівник, орієнтуючись на характеристики класного колективу. Заняття проводяться у формі етичної бесіди, лекції, диспуту, усного журналу, зустрічі з цікавими особистостями, обговорення книг тощо. Наприкінці кожного місяця годину класного керівника доцільно присвятити підбиттю підсумків навчально-виховної роботи класу.

Заняття зазвичай структуроване наступним чином:

1. Підготовчий етап

На цьому етапі учням повідомляють тему і основні питання для задалегідь продуманого підходу; окремі учні отримують доручення щодо пошуку матеріалів; пропонується ознайомитися з літературними творами, статтями, переглянути кінофільми, театральні постановки чи телепередачі, знайти ілюстрації, репродукції картин, портрети, плакати, виготовити таблиці або схеми; організувати анкетне опитування. Уся виконана робота коротко фіксується в конспекті.

2. Основні елементи години класного керівника

- Вступна частина: Повідомлення теми та актуальності, визначення основних завдань і мотивування необхідності розгляду теми. Вступ триває 3-7 хвилин.

- Основна частина: Детальне розкриття суті теми, пояснення ключових понять, обговорення прикладів, що сприяють формуванню гуманних переконань і позитивних емоцій. На цьому етапі використовуються різноманітні ресурси: кіно- та діафільми, репродукції художніх творів, книги або журнальні статті. Передбачаються виступи учнів чи запрошених гостей. Для залучення ресурсів або осіб складається попередній план. Основна частина триває до 35 хвилин.

- Підсумкова частина: Аналіз матеріалів та виступів учасників, формулювання висновків, уточнення чи доповнення обговореного. Учні заохочуються до подальшої самостійної роботи над формуванням позитивних якостей, а також отримують рекомендації з літератури для самостійного читання.

- Фінальне слово класного керівника (5-7 хвилин): Завершує захід підсумками і закликає учнів до активної участі у власному розвитку.

Тематику заняття бажано повідомити заздалегідь. Слід розподілити відповідну літературу, сформулювати питання, які цікавлять учнів, та зібрати необхідний локальний матеріал (факти, дані, спогади тощо).

Гуртки художньої самодіяльності

Участь учнів у художній самодіяльності має значну виховну цінність, адже мистецтво сприяє їхньому естетичному розвитку, формує почуття відповідальності, колективного переживання успіхів і невдач. Це відкриває можливість для учнів проявити свою творчість. Завдяки залученню до мистецьких заходів, вони починають глибше розуміти красу мистецтва, природи, людських взаємин і більше цікавитися літературою. При виборі репертуару для художньої самодіяльності важливо підходити до цього процесу з особливою увагою та ретельністю.

Робота з періодичною пресою

Текст розкриває важливість взаємодії учнів із періодичною пресою через систематичне читання та обговорення матеріалів. Він пропонує різні підходи до роботи з газетами, починаючи від колективного ознайомлення зі свіжими випусками і тематичних оглядів до залучення статей на політінформаціях. Педагогу рекомендується з'ясувати, які газети читають учні, що особливо привертає їхню увагу, і чи обговорюють вони прочитане з іншими.

Можливими формами роботи можуть бути дискусії з учнями навколо окремих газетних матеріалів, створення альбомів із вирізок, ознайомлення з роботою місцевої друкарні та редакції. Не менш важливо, щоб сам вчитель регулярно читав пресу і відбирав актуальні тексти для подальшого використання у спільному або самотійному читанні, а також для переказів. Матеріал потрібно ділити залежно від способу опрацювання: для читання вголос, самотійного засвоєння чи усного переказу. Учня можна доручити підготуватися до озвучення певної статті та короткого викладу її основного змісту. При цьому важливо враховувати інтереси та вподобання школярів.

Щоб розвивати навичку грамотного користування періодикою, рекомендовано запропонувати просту інструкцію: читати газету кожного дня, обов'язково звертати увагу на статті, які висвітлюють актуальні питання, переглядати заголовки всіх матеріалів для визначення найзмістовніших, уважно вчитуватися в особливо важливі тексти, виділяючи головну інформацію. Звертатися до словника у разі незрозумілих слів і перевіряти на карті місця, згадані в публікації. Рекомендується обговорювати прочитані матеріали як на політінформаціях, так і з товаришами, щоб закріпити отриману інформацію.

Випуск стінної газети

Залучення учнів до шкільних активностей, таких як випуск газет чи участь у творчих гуртках, зокрема сатиричних, вже давно стало традицією в освітньому процесі. Для забезпечення їх максимальної участі створюються редакційні колегії та мережі кореспондентів. Така діяльність сприяє розвитку

спостережливості, аналітичного мислення та формуванню власної позиції щодо навколишніх подій і явищ.

Кожен новий номер шкільної газети повинен мати унікальний дизайн, зберігаючи лише постійний заголовок. Газету рекомендується розміщувати у спеціально відведених місцях, щоб інформувати учнів про актуальні події класу чи школи. Важливо приділяти увагу мовній культурі та стилю написаного матеріалу.

Ще одним засобом для розвитку комунікаційних та аналітичних навичок є підготовка радіо- і телепередач. У багатьох школах працюють радіоцентри, які транслюють репортажі із засідань учнівських комісій, подають інформацію з питань дисципліни чи загальних питань шкільного життя. Такі передачі часто мають виховне спрямування і звучать наживо або у записі. Під час їх обговорень учні навчальних закладів аналізують поведінку героїв радіопостановок, обговорюють морально-правові аспекти та роблять відповідні висновки. Нерідко вчителі рекомендують прослухати конкретну передачу, а потім використовують її тематику для обговорення на класних годинах.

У сучасному суспільстві школярі великою мірою переймають морально-етичні цінності через екран телевізора або кінотеатру. Соціологічні дослідження показують, що учні витрачають приблизно стільки ж часу на перегляд телепродукції, як і на перебування в стінах школи. Перегляд фільмів має вікові особливості: молодшим школярам мультиплікаційні фільми та казки допомагають зрозуміти сутність добра і зла. Учні середніх класів частіше дивляться фільми на морально-правову тематику, які передбачають глибше осмислення моральних дилем та конфліктів. Підлітки, своєю чергою, цікавляться героями пригодницьких фільмів, які борються за певні цінності або виступають проти негативних явищ. Для старшокласників інтерес становлять детективні історії, які дозволяють через обговорення порушувати важливі питання злочинності й законності.

Педагогічна роль вчителя у цьому процесі полягає в тому, щоб допомогти дітям критично сприймати побачене, оцінювати дії героїв, розрізняти добро і зло. До того ж учні часто переглядають кінострічки, що створені для дорослої аудиторії, і не завжди можуть правильно витлумачити їх зміст. Вони нерідко захоплюються характерами й діями персонажів, яких автор прагнув викрити чи критикувати, що може формувати хибне ставлення до норм моралі й права.

Це вимагає від педагогів активного інтересу до фільмів, які дивляться учні. Під час обговорень кінофільмів створюються умови для відкритого діалогу – діти та вчитель можуть висловити свої погляди на поведінку персонажів та проблеми, порушені у стрічці. Це дозволяє формувати в молодого покоління повагу до закону, соціально-правову свідомість і нетерпимість до правопорушень.

Екскурсії, походи

Групова виховна діяльність зазвичай включає екскурсії до підприємств, музеїв, виставок. Для учнів середнього шкільного віку організуються прогулянки неподалік, наприклад, у парки, сади, на поля чи береги річок. Для старшокласників передбачені одноденні або навіть кількадевні походи.

Виховні заходи аналізуються за наступною структурою:

1. Основні відомості: назва, форма організації, мета, місце проведення, клас учасників, необхідне обладнання, відповідальний педагог.
2. Причини проведення заходу: яка потреба в цьому виникла?
3. Оцінка педагогом своїх можливостей та врахування індивідуальних особливостей під час підготовки заходу.
4. Узгодженість мети й змісту заходу з віковими та індивідуальними характеристиками учнів, врахування атмосфери у колективі та рівня дисципліни.
5. Якість планування заходу та підготовленість педагога до його реалізації.
6. Відповідність цілей змісту, формату, засобів та методів виховання.

7. Активність учнів у підготовці та проведенні заходу: їхні ролі як ініціаторів, виконавців або слухачів.

8. Участь педагога: функції організатора, координатора чи виконавця; його педагогічна тактовність, мова, зовнішній вигляд, а також стосунки з учнями.

9. Підсумкова ефективність і виховна цінність: розвиток емоцій, переконань, умінь та навичок учнів; вплив на колективну згуртованість; чи досягли захід очікуваних результатів.

10. Загальна оцінка: досягнення мети, аналіз успіхів і невдач, висновки та рекомендації.

Детальний аналіз дозволяє покращити проведення заходів у майбутньому й допомагає педагогам розвивати організаторські здібності.

Форми виховної роботи поділяються на масові, групові (гурткові) та індивідуальні.

Індивідуальна робота передбачає врахування внутрішніх особливостей кожної дитини. Для цього необхідно добре знати її особистість. Важливим є встановлення довірливих стосунків між педагогами й учнями. Однак це не завжди легко, особливо з дітьми, які мають складнощі у сприйнятті оточуючих. Важливу роль відіграє авторитет педагога, його вміння орієнтуватися в ситуаціях і передбачати наслідки своїх дій.

Індивідуальна виховна робота повинна бути систематичною й не обмежуватись лише реакцією на певний випадок. Профілактичні бесіди й інші заходи слід проводити заздалегідь обдуманно.

Індивідуальний вплив може бути короткостроковим або довготривалим залежно від очікуваних результатів. Методика підходить до кожного учня з врахуванням його індивідуального стану та темпераменту. Мета педагога — створити умови, що сприятимуть формуванню позитивних якостей або усуненню негативних проявів.

Виховний вплив може здійснюватися через безпосереднє спілкування з учнем або за допомогою колективу. Безпосередній контакт відбувається

наодинці або у присутності інших (учнів, батьків чи педагогів). У таких випадках важливо не зачепити почуття гідності дитини. Колективний вплив може бути як відкритим (коли прямо визначено завдання для групи), так і прихованим (завдання виконується так, що позитивний ефект на ученика виникає опосередковано).

Індивідуальна виховна робота потребує узгодження впливів педагогів, батьків і колективу на учня. Це стає можливим за умови регулярного аналізу результатів виховної діяльності та обміну думками щодо життя й діяльності вихованців.

Ефективне проведення такої роботи вимагає чіткого планування з урахуванням індивідуальних особливостей особистості й прогнозованих результатів виховного процесу (проект розвитку особистості). Такий підхід забезпечує належне управління процесом виховання, узгодженість всіх виховних впливів і сприяє поглибленню та розширенню цілей і завдань виховання. Наявність індивідуального проекту, особливо для складних у вихованні учнів, робить таку роботу педагогічно обґрунтованою та націленою на досягнення конкретних результатів.

У процесі індивідуальної виховної роботи застосовують методи, як-от позакласне читання, колекціонування тощо. Часто індивідуальні форми поєднують із груповими та фронтальними, оптимізуючи завдяки цьому вплив на вихованця.

Позакласне читання

Завданням цієї роботи є стимулювання у школярів щирого захоплення книгами та розвиток у них читацьких звичок. Наставник має донести до учнів та їхніх родин, які книги обирати та як з ними працювати, визначаючи оптимальний час для читання поза навчальною програмою, з урахуванням віку та особистих схильностей. Необхідно, щоб цей процес був організованим та послідовним. Розробляючи персональний план читання, варто орієнтуватися на навчальні стандарти, прийняті для даного класу. На основі прочитаного, варто організувати обговорення, де діти діляться враженнями від

улюблених літературних творів. Корисно навчити дітей висловлювати свої думки у формі оглядів прочитаного.

Бажано мати в класі власну книжкову колекцію. Вона може формуватися з фондів шкільної бібліотеки та особистих надбань учнів. З психологічної точки зору, така бібліотека має велике значення, адже книги завжди будуть на виду у дітей.

Особливої уваги потребують учні, які рідко беруться за книги, а також ті, хто читає хаотично. Для них потрібно ретельно підбирати літературу, що відповідає їхнім інтересам.

Колекціонування

Позитивний вплив на всебічний розвиток учнів, їх навчальну діяльність та поведінку, а також розширення кругозору, інтересів і формування дослідницьких навичок є ключовими факторами виховання. Захоплення колекціонуванням – марок (філателія), монет (нумізматики), листівок, плакатів та навіть мінералів, плодів чи насіння, сприяє вихованню наполегливості та цілеспрямованості. Завдання педагога – визначити інтереси учнів, цілі їх захоплення, успіхи та труднощі, допомогти у вирішенні їх потреб і спланувати роботу відповідно до спостережень. Залежно від ситуації може знадобитися пояснити цінність колекціонування, надати корисні поради або допомогти у практичних аспектах, таких як збір чи оформлення колекцій. Доцільно також проводити виставки й огляди учнівських колекцій, готуючи їх заздалегідь із залученням активу класу та вчителя, розробляючи план проведення і доповнюючи заходи вступними та підсумковими виступами. Усі експонати бажано коментувати для кращого розуміння.

Ефективною формою індивідуального виховання є розвиток інтересів до мистецтва: гри на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо. Поєднання масових, групових та індивідуальних форм роботи значно підвищує ефективність виховного процесу за умови їх взаємодоповнення та систематизації.

Виховні заходи для учнів молодших класів (1–4) бажано проводити до 19:00, для середніх (5–9) – до 20:00, а для старшокласників і учнів професійно-технічних училищ – до 21:00. Необхідно регулярно нагадувати учням і батькам про недоцільність перебування неповнолітніх на вулицях у пізній час.

Особлива роль у навчально-виховному процесі належить шкільним бібліотекам. Завдяки сучасним технологіям у багатьох бібліотеках створено електронні фонди, довідково-бібліографічні апарати, що забезпечують широкий доступ до інформації відповідно до освітніх програм. У фондах таких бібліотек наявні підручники, наукова, художня та довідкова література, періодичні видання тощо. Формування фондів враховує поглиблене вивчення дисциплін і профільність класів. Поповнення відбувається коштом державного бюджету, а також благодійних акцій типу «Подаруй бібліотеці книгу».

Для виховання культури читання та саморозвитку широко застосовуються бібліотечні уроки різних форматів (лекції, конференції, ігри тощо), теми яких охоплюють навички роботи з літературою, ознайомлення з бібліотечно-бібліографічними інструментами та виховання бережного ставлення до книг.

Спільна робота педагогів і бібліотекарів сприяє успішному проведенню предметних тижнів, олімпіад, конкурсів та інших заходів. Масові форми роботи бібліотек – книжкові виставки, огляди літератури, презентації книг, поетичні вечори, читацькі конференції – позитивно впливають на інтеграцію учнів у культурний простір.

З огляду на реформу освіти та 11-річний термін навчання шкільні бібліотеки потребують модернізації: оновлення технологій і методів роботи, створення нових моделей бібліотек як інформаційних центрів. Важливими завданнями є підвищення кваліфікації бібліотекарів-педагогів, уніфікація документації і формування цілісної системи бібліотечно-бібліографічного обслуговування.

Позашкільні навчально-виховні заклади

Національна доктрина розвитку освіти ставить за мету забезпечення доступності освіти у державних і комунальних позашкільних навчальних закладах, розвиток цілісної міжгалузевої системи закладів різних типів і напрямів. Це створює умови для розвитку здібностей і талантів обдарованих дітей та молоді, а також задовольняє потреби населення в додаткових культурно-освітніх, спортивно-розважальних, дослідницьких та інших послугах. У рамках доктрини передбачаються оновлення змісту та методики навчання, індивідуалізація й диференціація навчального процесу для обдарованої молоді, а також система підготовки й підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів у сфері позашкільної освіти.

Позашкільні навчально-виховні заклади забезпечують доступну додаткову освіту, яка допомагає дітям і молоді розширювати знання, розвивати здібності та оволодівати навичками відповідно до їхніх інтересів. Вони сприяють творчій самореалізації та організації дозвілля. До таких установ належать палаци й будинки дитячої творчості, станції, клуби, центри юнацької творчості, спортивні школи для дітей і молоді, мистецькі школи, студії, бібліотеки, оздоровчі заклади та інші організації.

Ці заклади можуть бути комплексними чи профільними. Комплексні позашкільні заклади організовують роботу гуртків та об'єднань за інтересами (наприклад, гуртки, секції, театри), тоді як профільні акцентуються на розвитку природних здібностей і задоволенні інтересів дітей у конкретних сферах діяльності. Усі позашкільні заклади діють за річним планом, їхні заняття зазвичай розпочинаються 10 вересня і тривають до 26 травня. Набір учнів може проводитися як на безконкурсній основі, так і за конкурсом із визначеними умовами. Навчальний процес організовується з урахуванням вікових особливостей і індивідуальних можливостей учнів.

Палаци й будинки дитячої творчості пропонують різнопланові гуртки (наукові, мистецькі, спортивні тощо), колективи художньої самодіяльності (театральні студії, оркестри, ансамблі) та клуби любителів природи. Центри й станції юних техніків займаються технічними напрямами: радіотехнікою,

авіамоделюванням, фотографією тощо. Центри й станції юних натуралістів формують у дітей любов до природи, залучаючи їх у практичну дослідницьку діяльність (гуртки садівництва, тваринництва та інші). Центри туризму організовують подорожі для школярів, включаючи екскурсії рідним краєм чи іншими країнами за допомогою різних видів транспорту.

Дитячо-юнацькі спортивні школи забезпечують розвиток фізичної підготовки та тренують юних спортсменів у спеціалізованих секціях. Дитячі залізниці сприяють розвитку технічної творчості та орієнтації старшокласників на професійне навчання. Бібліотеки для дітей підтримують оволодіння знаннями з основ наук і формують любов до читання.

На роботу позашкільних закладів усе більшого впливу набувають органи самоврядування, залежні від специфіки й завдань конкретного закладу чи гуртка. Завдяки цьому формується активна й свідомо особистість із розвиненою національною самосвідомістю.

У позашкільній виховній роботі активно використовуються масові, групові та індивідуальні форми виховання дітей. До масових форм належать читання лекцій про досягнення науки та техніки, зустрічі з діячами різних сфер – науки, техніки, мистецтва, а також організація виставок дитячої творчості, олімпіад, оглядів, конкурсів тощо. Групові форми спрямовані на залучення учнів до роботи в гуртках, секціях, клубах, студіях та інших об'єднаннях. Індивідуальні форми передбачають виконання школярами завдань, що сприяють розвитку їхньої творчості, таких як опанування гри на музичних інструментах чи навичок образотворчої діяльності.

Творчі об'єднання в позашкільних закладах класифікуються за трьома рівнями:

1. Початковий рівень охоплює об'єднання загальнорозвивального характеру, основною метою яких є виявлення творчих здібностей дітей та формування їхнього інтересу до творчої діяльності.

2. Основний рівень включає творчі об'єднання, що сприяють формуванню стійких інтересів дітей і молоді. Ці об'єднання надають додаткову освіту та задовольняють потреби у професійній орієнтації.

3. Вищий рівень призначений для юних талантів та обдарованих дітей і молоді, які займаються творчістю за інтересами.

Згідно з класифікаційним рівнем визначаються завдання та перспективи роботи творчого об'єднання, чисельність його учасників, а також обсяг годин, необхідний для опанування програмного матеріалу. Одним із ключових завдань позашкільних установ є підтримка шкіл у проведенні виховної роботи з учнями поза межами навчального процесу. В Україні діють три державні позашкільні заклади: еколого-натуралістичний центр, центр науково-технічної творчості та центр туризму і краєзнавства. Окрім цього, як науково-методичний заклад функціонує Національний центр естетичного виховання.

Все більшого поширення набуває створення нових типів позашкільних навчально-виховних установ, серед яких навчально-дослідницькі та творчовиробничі центри, центри творчості, туризму, краєзнавства, школи мистецтв, спортивно-технічні школи, клубні заклади, театральні комплекси, соціально-педагогічні об'єднання, кіноцентри, міжшкільні клуби та інші.

Щороку за участю вихованців таких установ організуються Всеукраїнські конкурси, серед яких «Наукова зміна» та «Таланти твої, Україно», а також виставки, олімпіади, турніри й інші заходи.

Діяльність позашкільних установ базується на загальних принципах організації позакласної та позашкільної роботи. Це включає тісний зв'язок між позашкільними закладами та виховною діяльністю шкіл; взаємодію з дитячими і юнацькими організаціями, родинами та громадськістю; широке охоплення дітей за умови добровільної участі в гуртках та секціях. У роботі поєднують масові, групові та індивідуальні форми виховання, надаючи дітям свободу у виборі напрямку творчої діяльності. Активність дітей у творчому процесі водночас заохочується й підтримується.

Участь сім'ї і громадськості в організації дозвілля школярів

Дозвілля школяра — це час, коли він має можливість самостійно обирати заняття, розваги та коло спілкування. Те, як учні проводять свій вільний час, а також їх ціннісні орієнтації в сфері дозвілля, визначають напрями їхньої поведінки та рівень особистісного розвитку.

Позанавчальний час є періодом свободи для школярів, який вони можуть використовувати для поглиблення знань з навчальних предметів, розвитку своїх інтересів і здібностей, духовного зростання, вдосконалення фізичних якостей і відпочинку. Важливою умовою є розумне і корисне використання цього часу, адже саме від раціонального підходу залежить його вплив на розвиток особистості.

Раціональне дозвілля включає набір занять, що спрямовані на формування суспільно корисних установок і всебічний розвиток особистості. Це може бути самоосвіта, суспільна діяльність, спорт, художня чи технічна творчість, а також активний відпочинок. Нераціональним вважається проведення часу, що веде до деградації особистості або порушення норм суспільства.

Вільний час школярів має свої особливості. На його структуру, зміст і тривалість впливають правові обмеження, як-от заборона відвідування певних кінофільмів, продаж тютюну та алкоголю, а також регулювання перебування у громадських місцях. Контроль над проведенням вільного часу повинні здійснювати сім'я і школа, спрямовуючи його у конструктивне русло.

Однак регулювання не повинно перетворюватися на суворе програмування дозвіллевих занять. Цінність цього часу полягає у відносній свободі та самостійності школяра у виборі діяльності. Організація дозвілля потребує індивідуального підходу й роботи над формуванням у дітей навичок та здібностей до цікавого й корисного проведення часу. Удосконалення таких процесів передбачає розширення спектру позанавчальної активності школярів: гуртки за інтересами, масові та індивідуальні форми виховної роботи, що сприяють заповненню дозвілля корисними справами.

Діяльність позашкільних установ повинна базуватися на основних принципах організації позакласної роботи: взаємозв'язок із виховною функцією школи, узгодженість з роботою дитячих і юнацьких організацій, сімей та громадськості. Центральним аспектом є добровільність участі дітей у гуртках і секціях таких закладів. Надання дітям можливості вибирати напрям творчої діяльності та стимулювати їхню активність допомагає створити умови для всебічного розвитку через поєднання масових, групових і індивідуальних форм організації діяльності.

Для раціонального використання вільного часу важливо розвивати у школяра самостійність. Дитина, яка не привчена до цього, поступово звикає, що всі дії замість неї виконують дорослі. Відсутність здатності самостійно організовувати відпочинок унеможливорює правильне планування часу. Поки дитина сама не стане активним учасником організації свого дозвілля, не вкладатиме у це зусилля, працю чи фантазію, відпочинок перетворюється лише на неприємний обов'язок.

Учні повинні усвідомлювати, що відпочинок у вільний час не обов'язково означає пасивність. Це може бути і активна діяльність, наприклад фізична активність чи хобі. Форми проведення дозвілля школярів визначаються як об'єктивними умовами, так і суб'єктивними чинниками: рівнем розвитку, потребами, інтересами та ціннісними орієнтирами особистості. Проте чимало школярів витрачають час на заняття, які не потребують високого культурного рівня чи не сприяють його зростанню.

Існує тісний зв'язок між тим, як людина використовує вільний час, та її всебічним розвитком. Особи з високим інтелектуальним рівнем прагнуть зайнятися чимось, що розвиває їхній потенціал, натомість низький рівень зумовлює примітивні потреби і відповідні способи проведення часу.

Більшість учнів відпочивають вдома або у своєму мікросередовищі проживання. Перебування в колі ровесників дає їм можливість відчути приналежність до спільноти та утвердитися серед однолітків через спільну діяльність. Однак організація вільного часу не повинна зводитися лише до

протидії впливу вулиці, адже вона стає небезпечною лише тоді, коли стає єдиним джерелом виховання. Негативний вплив середовища можна нейтралізувати через цілеспрямовану зайнятість, наприклад спортом чи роботою в тематичних гуртках.

Ефективне формування навичок раціонального планування часу залежить від поєднання ініціативи та самостійності учнів із керівництвом дорослих. Надмірна опіка викликає спротив, особливо у старшокласників. Головне — навчити дитину цікаво проводити час самостійно, що сприяє розвитку індивідуальності.

Останнім часом у побутову й педагогічну термінологію активно увійшли такі поняття, як індустрія дозвілля, інфраструктура відпочинку, культура відпочинку. Це вказує на актуальність тематики. У країнах Заходу існують програми, посібники та рекомендації щодо організації дозвілля, а також підготовка педагогів і фахівців у сфері менеджменту вільного часу.

Принципи діяльності позашкільних закладів впливають із загальних основ організації позакласної та позашкільної роботи. Це передбачає тісний взаємозв'язок із виховною діяльністю школи, узгодженість дій із сім'єю, громадськістю та дитячими організаціями; масове залучення дітей із дотриманням добровільності участі; поєднання масових, групових і індивідуальних форм роботи; надання дітям свободи вибору форми творчої діяльності; стимулювання їхньої творчої активності.

НОВІ ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Термін інновація почав застосовуватись у вітчизняній педагогіці на початку 90-х років ХХ століття та швидко поширився в освітньому середовищі. Це поняття має латинське походження, яке означає оновлення, новизну, зміну. У педагогічному контексті воно стосується запровадження нововведень у цілі, зміст, методи та форми навчання і виховання, а також в організацію діяльності педагогів.

Під інноваціями у вихованні розуміють процес створення й упровадження нових засобів для вирішення педагогічних проблем, які раніше

вирішувалися іншими способами. Це також результат творчого пошуку нестандартних, оригінальних рішень у педагогіці, як-от інноваційні виховні ідеї, сучасні технології виховання, нові форми й методи роботи з дітьми.

На додаток активно використовується термін «інноваційні виховні технології», спрямовані на розвиток духовних здібностей учнів, що має особливе значення для формування системи життєвих цінностей людини. Завдання таких технологій полягає не лише у засвоєнні учнями загальноприйнятих норм і цінностей, а й у розвитку їхньої особистості. Це включає формування індивідуального стилю життєдіяльності, стимулювання зацікавленості дітей в самопізнанні, вираженні власного досвіду, створенні ситуацій вибору й успіху. Інструментом цього процесу є діалогічні форми спілкування.

Існують різні класифікації інноваційних виховних технологій. Найчастіше розглядають такі їх види:

- технологія виховання успішної особистості
- персоніфіковане (індивідуальне) виховання
- інтегроване виховання
- проектна технологія
- ігрова технологія
- розвивальне виховання
- технологія саморозвитку особистості
- колективні творчі справи
- системний підхід до виховання
- технологія співробітництва

До структури виховних технологій входять форми організації діяльності й методи впливу на учнівську молодь. Особливу роль відіграють активні методи, побудовані на демократичному стилі взаємодії. Серед них: ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, мозкові штурми, аналіз морально значущих ситуацій та розв'язання проблем.

Ці методи широко застосовуються класними керівниками та вихователями залежно від завдань виховної роботи. Серед інноваційних методів і форм можна виділити: роботу в малих групах, учнівські індивідуальні й колективні проєкти, ситуативні й рольові ігри, аналіз аргументів «за» і «проти», дебати й дискусії, розв'язання проблемних завдань, інтерв'ю, анкетування, аналіз конкретних ситуацій та портфоліо.

Позашкільні установи своєю діяльністю дотримуються загальних принципів організації позакласної роботи. Це передбачає тісний зв'язок із виховною діяльністю школи та узгодженість дій із дитячими і юнацькими організаціями, сім'єю та громадськістю. Основними орієнтирами є масове залучення дітей на добровільній основі для участі у гуртках і секціях позашкільних закладів, гармонійне поєднання масових, групових та індивідуальних форм діяльності. Значну увагу приділяється свободі вибору дітьми виду творчої активності, а також заохоченню їхньої самостійної творчої діяльності

4. Проблема вибору форм виховної роботи.

Вибір форм виховної роботи спирається на наукові підходи, які визначають ефективність педагогічного впливу. Для кожного дитячого колективу слід обирати ті форми, що найбільше відповідають його особливостям, при цьому дотримуючись принципу педагогічної доцільності.

Організація виховної діяльності залежить від численних чинників, серед яких основними є зміст і спрямованість виховних завдань, вікові особливості учнів, рівень їх вихованості, індивідуальний і соціальний досвід дітей, а також характеристики самого дитячого колективу та його традиції, регіональні особливості й традиції, матеріально-технічна база навчального закладу, а також професійна компетентність педагога.

Визначення найбільш прийнятної форми організації виховної діяльності є лише початковим етапом на шляху досягнення поставлених виховних цілей. Подальша ефективність значною мірою залежить від їх науково обґрунтованої реалізації. Серед важливих умов можна виділити максимальне залучення

учнів до підготовки та проведення заходів, інтеграцію емоційних та раціональних чинників, що спонукають до самостійності та активності, а також формування в учнів мотивів, які додають діяльності глибокого значення.

Процес впровадження будь-якої форми виховання передбачає виконання певних дій і операцій учнями під керівництвом учителя чи за його задумом. Ці дії виступають визначальними чинниками у формуванні особистості підлітка. Всі етапи підготовки та реалізації виховних заходів мають важливе педагогічне значення. Зокрема, планування і рефлексія сприяють стимулюванню творчого пошуку учнів, а також гармонійному поєднанню їхньої пізнавальної та практичної діяльності.

Ефективність виховного процесу значною мірою залежить від збалансованого поєднання масових, групових та індивідуальних форм роботи. Результати педагогічної практики свідчать, що надмірне повторення одних і тих самих форм організації виховних заходів часто знижує їх новизну і перетворює на усталені шаблони, що негативно впливає на кінцевий результат. Досвідчені педагоги прагнуть урізноманітнити форми виховання, адже це сприяє підвищенню його ефективності.

Важливою метою педагогічної освіти має бути забезпечення студентам можливості ознайомитися з усім спектром форм виховання та досягнення специфіки технологій виховного процесу задля їхньої подальшої професійної реалізації.

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте взаємозв'язок між масовими, груповими та індивідуальними формами виховної роботи.
2. Розкрийте виховне значення масових форм виховної роботи з учнями. За яких умов підвищується їх виховна ефективність?
3. Охарактеризуйте основні принципи ефективної організації позакласної та позашкільної виховної роботи.

4. Охарактеризуйте виховну діяльність основних позашкільних освітньо-виховних установ. Як їх діяльність пов'язана з діяльністю школи?

5. Розкрийте основні особливості та переваги групових форм виховної роботи в школі. У чому полягає виховне значення індивідуальних форм виховної роботи в школі?

6. Проаналізуйте виховне значення індивідуальних форм виховної роботи.

ТЕСТИ

1.Форми виховної роботи – це

А)варіанти організації виховного процесу, композиційна побудова виховного заходу.

Б)способи організації виховного процесу.

В)композиційна побудова виховного заходу.

Г)способи організації виховного процесу, через безпосередню взаємодію вихователя і вихованця.

2. Визначте чинники, які зумовлюють вибір конкретної форми виховної роботи.

А) завдання виховання;

Б) рівень розвитку первинного колективу;

В) індивідуальні особливості школярів;

Г) об'єктивні обставини;

Д)педагогічна майстерність вихователя;

Е)народні звичаї, традиції;

Є)інновації у вихованні;

Ж)конкретні педагогічні ситуації.

3. За критерієм використання джерел і засобів виховного впливу на особистість школярів форми виховної роботи поділяють на:

А) словесні форми виховної роботи

Б) практичні форми виховної роботи

В) наочні форми виховної роботи

Г) комплексні форми виховної роботи

Д) індивідуальні форми виховної роботи

Ж) масові форми виховної роботи

4. Прості форми виховної роботи – це

А) форми виховної роботи, в яких зміст розкривається, в основному, за допомогою одного засобу, методу

Б) форми виховної роботи, в яких зміст розкривається за допомогою одного засобу

В) форми виховної роботи, які проводяться з одним класом

Г) форми виховної роботи, які проводяться індивідуально з кожним вихованцем

5. Роз'яснення учням різноманітних питань внутрішнього і міжнародного політичного життя України, виробництва, науки, техніки, культури, спорту, побуту, явищ природи реалізується у ході проведення такої форми виховної роботи, як

- А) вечір запитань і відповідей
- Б) конференція
- В) тематичний вечір
- Г) свято

6. Форма виховної роботи, яку присвячують досягненням учнів в гуртках дитячої творчості та на уроках праці, у сфері образотворчого мистецтва, результатам краєзнавчих, туристичних походів.

- А) Виставка
- Б) Екскурсія
- В) Свято
- Г) Театралізований вечір

7. Форми виховної роботи, які проводять для виявлення талантів, розвитку творчих можливостей дітей.

- А) Конкурси
- Б) Виставки
- В) Змагання
- Г) Свята

8. Назвіть форму виховної роботи, яка відповідає такій структурі:

1. Підготовчий етап.
2. Вступна частина.
3. Основна частина.
4. Підсумкова частина.
5. Заключне слово педагога.

- А) Година класного керівника
- Б) Етична бесіда
- В) Свято
- Г) Екскурсія

9. Яка форма виховної роботи спрямована на формування в учнів умінь і навичок моральної поведінки, оволодіння загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями?

- А) Етична бесіда
- Б) Зустріч з відомими людьми
- В) Екскурсія
- Г) Виховна година

10. Оберіть індивідуальні форми виховної роботи

- А) Колекціонування
- Б) Вишивання
- В) Гра на музичних інструментах

- Г) Позакласне читання
- Д) Відкритий мікрофон
- Е) Бесіда
- Є) Інсценізація
- Ж) Прес-конференція

Література

1. Ньюфелд, Г. Тримайтеся за своїх дітей: чому батьки повинні бути важливішими за однолітків / Гордон Ньюфелд, Габор Мате ; пер. з англ. С. Яцюк. – Київ : Наш формат, 2020. – 352 с.
2. Хілі, М. Як приборкати тигра: як навчити дитину керувати емоціями / Морін Хілі ; пер. з англ. О. Опанасенко. – Київ : BookChef, 2020. – 288 с.
3. Маккріді, Е. Я! Я! Я! Як перевиховати егоїстичну дитину (або її батьків) / Емі Маккріді ; пер. з англ. І. Тарнавської. – Київ : Форс Україна, 2021. – 320 с.
4. Бернстейн, Д. Мене ніхто не розуміє! Як упоратись зі стресом у школі, сім'ї та стосунках / Джеффри Бернстейн ; пер. з англ. Н. Коваль. – Харків : Ранок, 2023. — 256 с.
5. Латта, Н. Як пережити підлітковий вік дитини і не збожеволіти / Найджел Латта ; пер. з англ. А. Марущак. – Київ : Наш формат, 2025. – 240 с.
6. Сухіна, І. М. Маленькі непосиди: як працювати з гіперактивними дітьми / Ірина Сухіна. – Харків : Основа, 2020. – 128 с.
7. Ярмола, Н. В. Діти дощу: методичні рекомендації щодо виховання дітей з аутизмом / Н. В. Ярмола. – Київ : Літера, 2020. – 104 с.
8. Котик, Т. М. Розвиток емоційного інтелекту в учнів початкової школи / Т. М. Котик. – Київ : НУШ Центр, 2020. – 96 с.
9. Пометун, О. І. Нова українська школа: розвиток критичного мислення учнів / О. І. Пометун. – Київ : Освіта, 2020. – 112 с.
10. Максимюк, С. П. Педагогіка: підручник для студентів педагогічних факультетів / С. П. Максимюк. – Київ : Академвидав, 2020. – 496 с.

Тема 5

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОЛЕКТИВІ

Мета: розкрити основи виховного потенціалу колективу в процесі формування особистості, визначити сутність, проаналізувати функції, етапи становлення колективу як умови й чинника розвитку особистості, схарактеризувати види взаємодії особистості й колективу, розкрити значення дитячого самоврядування у процесі формування рис гармонійної, морально відповідальної, соціально активної особистості.

Основні питання

1. Основи розвитку особистості у соціальному середовищі.
2. Поняття про колектив, його функції та види.
3. Особливості розвитку колективу: етапи, закони, принципи.
4. Колектив і особистість: види відносин.

Основні поняття: виховання особистості, соціальне середовище, соціальна група, колектив, функції колективу, етапи розвитку колективу, закони і принципи розвитку колективу, самоврядування, конформізм, нонконформізм,

Основний зміст

ОСНОВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.

Одним із визначальних факторів розвитку й формування особистості є соціальне середовище як система міжособистісних відносин, умов, традицій, норм спільного життя й діяльності в суспільстві.

Від самого народження людина потрапляє у світ соціальних взаємодій, які поступово формують її уявлення про себе, інших і навколишній світ. Соціальне середовище безпосередньо впливає на розвиток і формування особистості на різних етапах свого життя. Воно створюється із широкого спектру впливів: родини, закладів освіти, ровесників, засобів масової інформації, культурних установ, соціальних мереж, професійних стосунків тощо.

Соціум виконує важливі функції формування й коригування розвитку особистості. В ньому і через нього індивід засвоює соціальні ролі, норми поведінки, цінності, вчиться комунікувати, брати на себе відповідальність, розвивати емпатію та соціальні навички. Сім'я як первинна ланка соціалізації закладає основу емоційно-морального розвитку, вчить любити, співпереживати, дотримуватися правил. Школа і позашкільні заклади – формують інтелектуальні, моральні, комунікативні компетентності. Підліткове й молодіжне середовище сприяє розвитку ідентичності, самоствердженню та пошуку власного шляху.

Якість соціального середовища прямо впливає на вихованість, життєві орієнтири та стиль поведінки особистості. Сприятливе середовище – доброзичливе, моральне, інтелектуально розвинене – стимулює розвиток високих моральних якостей, активної життєвої позиції, гуманістичного світогляду. Натомість середовище, що культивує агресію, байдужість, споживацьке ставлення до життя, може стати джерелом девіантної поведінки.

Соціальне середовище є постійним і потужним фактором формування особистості, воно не лише впливає на людину, а й створює простір для самореалізації та самовиховання. Завдання будь-якого педагогічного процесу полягає в тому, щоб формувати й підтримувати таке середовище, яке сприяє всебічному й гармонійному розвитку людини як активного, відповідального й гуманного члена суспільства.

Формування особистості не може відбуватися ізольовано від соціального середовища. Особливу роль у цьому процесі відіграють соціальні групи і колективи. Хоча ці поняття близькі, вони мають принципові відмінності за метою, характером взаємин, рівнем згуртованості та впливу на особистість.

Соціальна група – це об'єднання людей, які мають спільні ознаки, інтереси чи положення в суспільстві.

Ознаками соціальної групи є:

- спільна мета або інтерес (не обов'язково колективна);

- слабо виражена структура і взаємозалежність;
- змінний склад учасників;
- наявність внутрішніх або зовнішніх правил взаємодії;
- різні типи взаємин (можуть бути як конструктивними, так і конфліктними);
- низький рівень відповідальності за інших членів групи.

Протягом свого життя людина стикається і взаємодіє зі значною кількістю інших людей, що включені до різних соціальних груп, утворюють соціум загалом. З огляду на це, провідними завданнями організації соціального середовища є діяльність із підтримки, організації зворотного зв'язку для розвитку самопізнання, критичного мислення та здатності до співіснування особистості в багатоманітному світі. Включеність у соціальні групи допомагає реалізовувати власний потенціал, розширює горизонти пізнання, забезпечує умови для соціальної адаптації та самореалізації.

ПОНЯТТЯ ПРО КОЛЕКТИВ, ЙОГО ФУНКЦІЇ ТА ВИДИ.

В теорії виховання і соціальній педагогіці найвищою формою розвитку соціальної групи вважається колектив. На відміну від соціальної групи, колектив вирізняється наявністю не лише спільної, а й суспільно значущої мети, більшим ступенем згуртованості, чіткою структурою внутрішніх взаємин та активною взаємодією між учасниками.

Колектив – це соціально значима група людей, які об'єднані спільною суспільно значущою метою, визначеними цінностями, спільною діяльністю, відповідальністю, багаторівневими внутрішніми зв'язками.

У колективі існують механізми саморегуляції, колективної відповідальності та підтримки, що сприяють не лише досягненню спільних цілей, а й розвитку кожного індивіда. Важливою ознакою колективу є морально-психологічна єдність, що ґрунтується на взаємній повазі, довірі, спільних цінностях та нормах поведінки. Колектив стимулює особистісне зростання, формує соціальну активність та сприяє набуттю досвіду відповідальної взаємодії у суспільстві.

Можна виокремити такі суттєві ознаки колективу:

- наявність спільної мети, що має соціальне значення;
 - організована діяльність, чіткий розподіл обов'язків;
 - високий рівень згуртованості, взаємодопомоги, довіри;
 - взаємна відповідальність і моральна підтримка;
 - наявність лідера або демократичної системи управління (самоврядування).
- виховуючий вплив на особистість.

Саме в колективі індивід засвоює соціальні норми, правила співжиття, вчиться відповідальності, взаємодії, взаємоповазі та співпереживанню. Залучення до колективу – це не тільки спосіб організації спільної діяльності, а потужний виховний чинник, що дає змогу людині відкривати себе через взаємодію з іншими.

Досвід життєдіяльності в колективі допомагає особистості:

- засвоювати етичні норми поведінки через спільне прийняття правил, вирішення конфліктів, підтримку одне одного;
- розвивати відповідальність, оскільки колективна діяльність потребує усвідомлення наслідків власних рішень і дій;
- формувати комунікативні навички через уміння слухати, висловлювати думки, враховувати позиції інших;
- розвивати емоційний інтелект як уміння розпізнавати та регулювати власні емоції, співчувати іншим, налагоджувати гармонійні стосунки;
- здобувати навички співпраці та командної роботи, що особливо важливо в умовах сучасного світу, де індивідуальний успіх часто пов'язаний із ефективною взаємодією в соціумі.

Таким чином, участь у житті колективу створює необхідні умови для соціалізації, самовираження та становлення морально зрілої, відповідальної особистості, здатної до конструктивної участі в суспільному житті.

Колектив як група діючої соціальної системи виконує певні функції. Їх слід розглядати як основні напрями впливу колективу на розвиток, виховання і соціалізацію його членів, а також на ефективне досягнення спільних цілей. Вони відображають роль колективу в житті особистості та суспільства.

Серед функцій колективу виокремлюють такі провідні:

1. Виховна функція.

Колектив є природним середовищем для виховання моральних якостей, відповідальності, дисципліни, толерантності, вміння співпрацювати. Через спільну діяльність, міжособистісні стосунки, обмін досвідом та емоціями у колективі формуються соціальні й громадянські цінності. Колектив моделює мікросоціум, у якому особистість вчиться жити серед інших, дотримуватись етичних норм і норм співжиття.

2. Регулююча функція.

Колектив впливає на поведінку кожного члена через систему норм, правил і очікувань, які склалися в спільноті. Він визначає межі допустимого, формує зразки поведінки та оцінює дії індивідів. Завдяки цьому колектив виступає як соціальний регулятор, який допомагає людині орієнтуватися у складних ситуаціях, приймати відповідальні рішення та уникати асоціальної поведінки.

3. Стимулююча функція.

У колективі створюються умови для соціального змагання, підтримки й визнання, що стимулює розвиток особистості. Позитивна оцінка з боку товаришів, можливість самореалізуватись у спільній справі, перспектива особистісного зростання мотивують індивіда до активної діяльності, самовдосконалення та досягнення цілей. Колектив може виступати як джерело натхнення, підтримки та взаємного підсилення ініціативи.

4. Організаційна функція.

Колектив забезпечує структурування спільної діяльності, розподіл ролей, відповідальності та координацію зусиль. Він сприяє організації часу, праці, відпочинку та спілкування, формує порядок і цілеспрямованість дій.

Саме в організованому середовищі індивід вчиться планувати, співпрацювати, керувати й підпорядковуватись, що є необхідними навичками для життя в суспільстві.

Функції колективу тісно пов'язані між собою й у сукупності створюють ефективне середовище для формування особистості, сприяють соціалізації, засвоєнню норм співжиття та комунікації.

В процесі розвитку та становлення людини має значення весь досвід, який набувається в процесі залучення до різних соціальних груп та колективів. Існуюча типологія колективів визначається за провідними критеріями або типологічними ознаками:

- за змістом діяльності, яка об'єднує членів колективу виокремлюють навчальні, трудові, наукові, художні, творчі, спортивні колективи тощо;
- за функціями діяльності колективи поділяють на виробничі, колективи підприємств, фірм, організацій, освітніх закладів тощо;
- за соціально фіксованим статусом визначають формальні, як ті, що мають юридичний статус (виробничих колективів фірми, навчальна група закладу вищої освіти) та неформальні, які об'єднують людей на основі їх спільних інтересів, особистих симпатій, тощо;
- за тривалістю функціонування виокремлюють постійні, тимчасові, ситуативні;
- за віковою ознакою виокремлюють одновікові й різновікові колективи;
- за ступенем складності структури й опосередкованих міжособистісних взаємин розрізняють первинні (колектив відділу, начальної групи, колектив класу) та вторинні, що складаються з первинних колективів при наявності спільної мети і завдань.

Педагогічні засади формування і розвитку особистості надають важливого значення включення дитини в учнівський колектив.

Учнівський колектив – об'єднання учнів, життєдіяльність якого визначається цілями і завданнями, що впливають із потреб суспільного,

колективного й індивідуального розвитку; в якому функціонує самоврядування, а стосунки між учнями (ділові й особисті) є гуманними, характеризуються взаємною повагою і відповідальністю, спільним прагненням до загального успіху (за С. Гончаренком).

Учнівський колектив є первинним у системі єдиного шкільного колективу. До нього також входить педагогічний колектив, що об'єднує вчителів і адміністрацію закладу освіти.

Учнівському (шкільному) колективу належить особливе місце у розвитку й формуванні особистості. Він відіграє надзвичайно важливу роль у становленні особистості дитини та підлітка, адже саме в шкільному середовищі відбувається перше відповідальне включення індивіда до системи соціальних взаємин. Колектив однолітків, спільна навчальна діяльність, участь у позаурочних справах створюють особливі умови для розвитку моральних переконань, соціальних навичок, самоусвідомлення та рефлексії.

У шкільному колективі дитина вчиться взаємодіяти з іншими, відстоювати свою позицію, але й слухати та сприймати думку більшості. Саме тут формується почуття відповідальності, колективізму, уміння жити й працювати в спільноті. Колектив стає джерелом підтримки, взаємоповаги, розуміння та розвитку емоційного інтелекту й комунікативної культури.

Особливістю шкільного колективу є те, що він не виникає стихійно, а формується й цілеспрямовано розвивається вчителями, педагогами. Завдяки педагогічному керівництву, виховному впливу та залученню учнів до активної участі в житті колективу створюється позитивний мікроклімат, який сприяє розкриттю особистісного потенціалу кожного учня. Колектив, що ґрунтується на спільних цінностях, взаємоповазі та підтримці, стає важливим чинником виховання громадянських якостей, творчості й соціальної зрілості особистості, яка формується.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОЛЕКТИВУ: ЕТАПИ, ПРИНЦИПИ, ЗАКОНИ.

Процес формування взаємин у колективі є складним і тривалим. У своєму розвитку група повинна пройти певний шлях якісних перетворень, які здійснюються згідно з законами та принципами організації життєдіяльності колективу.

Етапи розвитку колективу – послідовні фази формування колективу як соціальної групи, що характеризується певним рівнем згуртованості, характером взаємодії між учасниками, наявністю спільної мети, морально-психологічного кліматом та принципами організації спільної діяльності.

Кожен етап відображає ступінь зрілості колективу й визначає особливості його впливу на розвиток особистості та ефективність виховного процесу. Етапи розвитку колективу мають ключове значення для ефективного становлення здорового соціального середовища, у якому формується й розвивається особистість. Кожен етап є закономірною сходинкою, що веде від звичайного об'єднання людей до згуртованого, самокерованого і відповідального колективу.

Основоположні засади формування й розвитку дитячого колективу, розкриття його виховуючого впливу були розроблені в процесі узагальнення педагогічного досвіду українським педагогом і письменником А. Макаренком – автором системи колективного дитячо-підліткового виховання та перевиховання. Його концептуальні підходи до формування дієвого дитячого колективу склали теоретико-практичну базу педагогічної теорії виховання в колективі й через колектив.

Розглянемо динаміку розвитку колективу за етапами.

1. Початковий етап (етап формування або об'єднання). На цьому етапі:

- створюється структура колективу (організаційні форми, розподіл обов'язків);
- встановлюються первинні контакти між членами групи;
- учасники ще не мають спільного бачення цілей чи норм поведінки;

- домінує зовнішній вплив педагога як основного організатора діяльності.

Цей етап можна схарактеризувати як початкове згуртування, оскільки закладаються основи організаційної структури, формується перше уявлення про спільну мету та правила взаємодії. Без цього фундаменту подальший розвиток колективу неможливий. Завдання педагога полягають у формуванні мети, спонуканні до спільної діяльності шляхом установлення чітких правил, створенні атмосфери довіри та відповідальності. Визначального значення набуває формування активу й висунення лідера.

Актив колективу – група вихованців, членів конкретного колективу, які усвідомлюють й приймають вимоги керівника, допомагають йому в організації життєдіяльності, виявляють певну ініціативу.

Лідер – це особа, яка має вплив на інших членів колективу завдяки своїм особистісним якостям, авторитету, ініціативності та здатності організувати спільну діяльність.

У педагогічному контексті лідер серед учнів або студентів виконує важливу виховну функцію: визначає напрямки руху групи, мотивує інших, демонструє приклад відповідальної поведінки, приймає рішення в складних ситуаціях, підтримує моральні норми, сприяє формуванню позитивного клімату в колективі та бере активну участь у самоврядуванні.

Актив складається з учасників, які добровільно чи за дорученням беруть на себе функції лідерів, організаторів, посередників у комунікації між керівником і колективом. У навчальному середовищі актив може включати старост, членів учнівського самоврядування, кураторів груп тощо. Саме актив відіграє важливу роль у підтриманні дисципліни, формуванні позитивного мікроклімату та реалізації виховних завдань, виступаючи прикладом для інших членів колективу.

2. Другий етап розвитку колективу - згуртування. На цьому етапі:

- виникає почуття належності до спільноти;
- формуються первинні традиції;

Традиція колективу – форма звичаю, що відрізняється особливою стійкістю, зусиллями членів колективу і спрямована на збереження незмінних форм поведінки, які успадковані від попередніх поколінь.

- починається становлення органів самоуправління, хоча роль дорослого ще домінує;

- з'являються лідери, навички колективної взаємодії.

Етап згуртування сприяє формуванню почуття єдності, виробленню внутрішньої мотивації до спільної діяльності та моральної відповідальності. Особливостями даного етапу є посилення впливу активу, хоча зберігається потреба педагогічної підтримки керівника, члени колективу усвідомлюють завдання, починають діяти механізми саморегуляції та самоорганізації. Вони характеризують внутрішні процеси, за допомогою яких учасники колективу самостійно визначають напрями своєї діяльності, узгоджують дії, контролюють поведінку та дотримуються прийнятих норм і цінностей без зовнішнього примусу.

Саморегуляція у колективі полягає в здатності групи підтримувати внутрішній порядок, коригувати поведінку своїх членів відповідно до прийнятих моральних і поведінкових норм. До механізмів саморегуляції належать: неформальний контроль (дружні зауваження, підтримка), взаємна оцінка, згуртованість, розвинена комунікація, відкрите обговорення проблем і пошук рішень разом.

Самоорганізація – це здатність колективу самостійно структурувати свою діяльність, розподіляти обов'язки, визначати цілі та шляхи їх досягнення. Вона базується на ініціативності, відповідальності членів колективу, здатності до співпраці та горизонтальної взаємодії. У навчальних і молодіжних колективах прикладами самоорганізації є створення учнівського самоврядування, ініціативних груп, організація заходів власними силами.

3. Третій етап розвитку колективу – етап зрілого колективу. Ця стадія визначається:

- високим рівнем згуртованості;

- усвідомленням особистої відповідальності кожного за результати спільної діяльності;
- активною діяльністю органів самоврядування;
- впливом колективу на поведінку його членів;
- усвідомленим домінуванням колективних цінностей, принципів солідарності, взаємоповаги, співпраці.

Особливостями даного етапу є делегування ініціативи, підтримка самоуправління, розвиток самостійності у прийнятті рішень учасників колективу через діяльність самоврядування.

Самоврядування – це організована форма участі членів колективу в управлінні спільною діяльністю, ухваленні рішень, розподілі обов'язків, контролі за їх виконанням та оцінці результатів.

Органи самоврядування – це виборні структури в колективі, які представляють інтереси його членів, організують спільну діяльність, забезпечують дотримання правил, приймають рішення й контролюють їх виконання.

Самоврядування є важливим механізмом розвитку колективу та виховання активної, відповідальної, демократично налаштованої особистості. Воно передбачає створення виборних органів (ради, комісії, старостат тощо), які представляють інтереси групи, ініціюють заходи, координують виконання рішень та є посередниками між адміністрацією й колективом. У контексті виховання, особливо в учнівських та студентських колективах, самоврядування формує вміння співпрацювати, приймати рішення, аргументувати свою думку, поважати думки інших, дотримуватися норм і правил.

В свою чергу органи самоврядування є важливими інструментами демократичного розвитку колективу та формування громадянських якостей особистості. В закладах освіти органами самоврядування можуть бути: рада класу або групи, учнівський чи студентський парламент, старостат, комісії з окремих напрямів (культурно-масова, навчальна, дисциплінарна,

інформаційна тощо). Їхні повноваження визначаються внутрішніми положеннями закладу або колективу, і вони діють на основі виборності, гласності, підзвітності та відповідальності. Участь у роботі органів самоврядування сприяє розвитку організаторських умінь, лідерських якостей, навичок прийняття рішень, формує почуття відповідальності та колективної солідарності.

Принципи організації самоврядування дитячого колективу (за А. Макаренком):

- демократичний централізм;
- регулярність роботи;
- охоплення всіх сторін життя колективу;
- відсутність дублювання в діяльності різних органів самоврядування;

- постійна заміна органів самоврядування шляхом виборів;
- залучення до роботи виборних органів усіх членів колективу;
- створення відносин «відповідальної залежності»;
- діалектичне співвідношення самоврядування та педагогічного керівництва

4. Четвертий етап розвитку колективу – етап стабілізації або зрілості. На цій стадії:

- колектив самостійно планує свою діяльність;
- колектив пильнує моральні стандарти;
- працює система наставництва;
- педагог стає радником, координатором, а не головною рушійною силою. На етапі зрілості колектив починає відігравати активну виховну роль, стає самодостатньою структурою, що підтримує та посилює позитивні якості особистості.

5. П'ятий етап оновлення або реорганізації колективу. Колектив постійно змінюється - змінюється склад учасників, умови функціонування, соціальні завдання. Це вимагає:

- оновлення цілей і перспектив;
- інтеграції нових членів;
- адаптації до нових викликів;
- збереження традицій;
- забезпечення спадкоємності поколінь.

Етап оновлення забезпечує гнучкість і життєздатність колективу, збереження його ідентичності при зміні учасників або умов функціонування.

Отже, розуміння та врахування етапів розвитку колективу у педагогічній практиці дозволяє забезпечити цілеспрямовану роботу з колективом, уникати кризових ситуацій, своєчасно підтримувати ініціативу учнів, формувати здорові міжособистісні стосунки, культуру співпраці, лідерства та відповідальності. Усе це є основою для ефективного виховання в умовах колективного життя.

У формуванні чіткої траєкторії розвитку колективу, що повинен виконувати свої функції, має значення дотримання принципів.

Принципи розвитку колективу – вихідні положення, які відображають закономірності формування колективу та визначають ефективні шляхи взаємодії між учасниками освітнього процесу.

По-перше, принцип єдності особистісного і колективного, який забезпечує розвиток кожного члена колективу через участь у спільній діяльності, збереження індивідуальності та формування почуття належності. Особистість не розчиняється в колективі, а навпаки — зростає в ньому через активну взаємодію.

По-друге, принцип відповідальності і самоуправління, що розвиває ініціативу, вчить співпраці, прийняттю рішень, формує досвід демократичних взаємин. Саме завдяки дотриманню цього принципу колектив не лише виконує виховну функцію, а й стимулює самовиховання.

По-третє, принцип цілеспрямованості забезпечує організованість, стабільність розвитку колективу, формує чітке розуміння спільних цінностей та завдань.

В історико-педагогічному контексті варто знати і принципи розвитку колективу, що були сформульовані свого часу А. Макаренком. До них було віднесено:

- принцип зв'язку із життям суспільства;
- принцип трудової діяльності колективу;
- принцип єдності вимоги та поваги до особистості;
- принцип складних залежностей у колективі;
- принцип єдності управління і самоврядування;
- принцип бадьорого тону життя колективу;
- принцип суверенітету колективу;
- принцип рівності, свободи членів колективу і добровільного входження у нього;
- принцип створення і накопичення традицій;
- принцип естетичної виразності колективу.

Макаренківська система колективного виховання доповнювалась ще законами, які відображали не лише внутрішню логіку становлення колективу, а й роль педагога, активу та взаємовпливу індивідуального і спільного в цьому процесі.

Закони розвитку колективу - основоположні педагогічні положення, які визначають етапність, динаміку і механізми розвитку колективу як організованої спільноти людей, що розвивається у процесі спільної діяльності, взаємодії та виховання (за А. Макаренком).

Закон руху колективу. Суть закону полягає в тому, що колектив постійно розвивається та рухається вперед лише за умови, якщо перед ним постають нові, складніші, але досяжні цілі, що об'єднують його членів у спільній діяльності. А. Макаренко підкреслював, що стабільність без руху веде до застою, а відсутність перспектив демотивує учасників колективу. Тому педагогічно доцільно створювати умови, за яких колектив бачить наступний щабель розвитку, нові завдання, вищі моральні та практичні орієнтири. Це

спонукає кожного учасника колективу долати труднощі, зростати особистісно та взаємодіяти більш конструктивно.

Цей закон і сьогодні має практичне значення: він орієнтує сучасних педагогів на створення ситуацій успіху, стимулювання ініціативи учнів, підтримку спільних досягнень у навчальному та виховному процесі.

Закон паралельної педагогічної дії. Закон паралельної педагогічної дії - один із фундаментальних принципів, що розкриває механізм впливу на особистість через колектив. Його суть полягає в тому, що ефективне виховання відбувається не лише через безпосередній вплив педагога на окрему дитину, а й через вплив колективу, який спрямовується педагогом.

А. Макаренко вважав, що вплив педагога має відбуватися одночасно на індивідуальному рівні (особистість) та на рівні групи (колектив). Таким чином, особистість відчуває виховну дію не лише через прямі звернення та настанови, а й через погляди, очікування, моральні норми та поведінку колективу, які підтримуються й коригуються вихователем.

Закон спадкоємності поколінь. Закон спадкоємності поколінь ґрунтується на ідеї неперервності виховної традиції в колективі. Його сутність полягає в тому, що виховна робота має будуватися так, щоб кожне нове покоління учнів переймало позитивний досвід, традиції, норми поведінки й моральні цінності від попередніх поколінь.

На думку А. Макаренка у добре організованому колективі має існувати жива передача морального досвіду та соціальних норм від старших до молодших, що формує в учнів почуття належності до єдиного організму, єдності поколінь. Старші виступають не лише прикладом, а й активними учасниками виховного процесу, що підтримує позитивну традицію.

В сучасних умовах закон спадкоємності поколінь знаходить реалізацію в системах учнівського самоврядування, волонтерства, наставництва, участі випускників у житті школи, передачі традицій, участі у святкуваннях і ритуалах, що укріплюють колективну пам'ять та ідентичність.

Отже, формування колективу представляє собою діалектичний процес взаємодії складних взаємозалежностей особистісного й суспільного, теперішнього й майбутнього, видимого й прихованого між членами колективу з урахуванням динаміки розвитку, опорою на принципи й закони спільного життя й діяльності.

КОЛЕКТИВ І ОСОБИСТІТЬ: ВИДИ ВІДНОСИН

У процесі взаємодії особистості з колективом виникають різні моделі поведінки, які відображають ступінь її пристосування до колективних норм, цінностей та очікувань. До таких моделей належать конформізм, нонконформізм і гармонійна взаємодія, кожна з яких має своє педагогічне значення.

Конформізм – тип поведінки, за якого особистість без критичного осмислення приймає домінуючі погляди, установки й стиль поведінки групи, навіть якщо вони суперечать її власним переконанням.

У вихованні конформізм може мати як позитивні (дотримання дисципліни, згуртованість), так і негативні (втрата індивідуальності, пасивність, піддатливість зовнішньому тиску) наслідки.

Нонконформізм – усвідомлене неприйняття або заперечення норм і очікувань групи, прагнення особистості зберегти незалежність суджень і дій. Така поведінка може виявлятися у конструктивній формі (ініціативність, творчість, критичність мислення) або деструктивній (протиставлення себе колективу, конфліктність, ізоляція).

Гармонійні відносини між особистістю та колективом – стан взаємодії, коли зберігається баланс між потребами й інтересами особистості та вимогами колективу. Особистість не втрачає себе, залишаючись активним членом спільноти, критично осмислює її норми, але виявляє готовність до співпраці, взаємоповаги, відповідальності. Колектив, своєю чергою, приймає індивідуальні відмінності, підтримує особистісний розвиток і сприяє самореалізації кожного.

Формування колективу як вищої форми відносин у соціальній групі не повинно бути самоціллю. В цьому глибока відмінність колективу як сприятливого соціального середовища від колективу як інструменту підкорення особистості вихованця, його нівелювання.

Засновник теорії колективного виховання А. Макаренко зазначав, що колектив – не є метою виховання особистості, він тільки інструментальний засіб організації середовища для розвитку різноманітних відносин особистості. Формування особистості, на його думку, відбувається через зміни у взаєминах, а отже, через розвиток колективних взаємин. У своїй практиці він дотримувався положення про важливість створення колективу – середовища, в якому діти вчилися б самі розв'язувати життєві проблеми.

На думку ще одного всесвітньо відомого українського педагога-гуманіста, автора концепції «Школи радості», директора сільської школи, В. Сухомлинського, дитина розвивається як особистість лише у взаємодії з іншими. Саме тому важливо створювати колектив, як простір, де формується відповідальність, повага до інших, моральні цінності та громадянська свідомість.

Вплив колективу на особистість треба розглядати як складну систему взаємодій, елементами якої, на думку В. Сухомлинського є:

- обмін інформацією під час спілкування, що дає взаємозбагачення знаннями, думками, переживаннями, формує звички й норми поведінки;
- усвідомлення духовно-творчого життя колективу як наслідку власних зусиль, частини власного інтелектуального життя (духовне й творче життя колективу має бути таким багатограним і різноплановим, щоб кожна особистість могла самовизначитися, застосувати свої сили, реалізувати творчі здібності);
- відчуття особистістю, що колектив вболіває за неї, що йому не байдуже. Цей стан сприяє утворенню бажання бути ще кращою;
- позиція особистості в системі колективних взаємовідносин;
- позитивний приклад у колективі;

- самовизначення й стимулювання самооцінки особистості;
- посилення прагнення особистості до самовиховання (виховний вплив колективу).

Колектив формується в результаті спільної діяльності, моральної єдності та особистої відповідальності кожного за загальний результат. Підкреслюючи внутрішні механізми формування стосунків у колективі, В. Сухомлинський підкреслював, що життя й праця в колективі є школою становлення буквально всіх рис особистості. Від того, які ідеї лежать в основі трудових, морально-етичних взаємин між членами колективу як людської спілки, залежить становлення понять і уявлень особистості про добро і зло, про обов'язок і справедливість, честь і гідність.

Педагогічні основи виховання особистості в колективі орієнтуються на створення гармонійних відносин між особистістю та колективом як форми їх взаємодії. При цьому треба зважати на сукупність можливостей колективу як умови й виховуючого середовища. Зокрема:

1. Колектив є важливим чинником формування ціннісних орієнтацій, моральних якостей, соціально значущої поведінки. Саме через взаємодію з однолітками, участь у спільних справах та громадському житті індивід навчається нормам поведінки, толерантності, відповідальності, справедливості.

2. У колективі відбувається поступове включення особистості в соціальні відносини. Дитина засвоює моделі взаємодії, ролі, соціальні функції, що готують її до дорослого життя та продуктивної участі в суспільстві.

3. Колектив виступає інструментом соціального контролю. Його внутрішні правила, норми та оцінки слугують еталоном поведінки, що регулює вчинки особистості, формує самодисципліну, сприяє виробленню внутрішнього морального компасу.

4. Позитивна оцінка з боку однолітків, визнання, підтримка або критика стають сильними мотиваційними чинниками для саморозвитку,

досягнення успіху, удосконалення. Колектив стимулює змагання, ініціативність, лідерські прояви, прагнення бути корисним іншим.

5. Завдяки постійній взаємодії в колективі особистість формує навички продуктивного спілкування, слухання, переконання, співпраці, вирішення конфліктів, досягнення компромісу. Колективні відносини сприяють розвитку комунікативної культури.

6. Колектив виконує роль опори, джерела психологічного комфорту та емоційної підтримки. Особливо це важливо у критичних ситуаціях, коли відчуття належності до спільноти допомагає подолати стрес, невпевненість чи ізоляцію.

Таким чином, різні моделі взаємовідносин між колективом і особистістю відображають діалектичну складність завдань суспільного виховання, яке полягає не в нав'язуванні єдиної моделі поведінки, а у створенні умов для формування соціально активної, критично мислячої, моральної особистості, яка вміє співіснувати в колективі без втрати власної індивідуальності.

Виховання в колективі є важливим і незамінним чинником розвитку особистості. Саме в колективі дитина чи молода людина набуває досвіду співжиття з іншими, вчиться працювати в команді, співпереживати, приймати відповідальність за себе й спільну справу. Колектив виступає не лише середовищем соціалізації, а й активним виховним суб'єктом, що формує моральні орієнтири, систему цінностей, сприяє розвитку соціальної компетентності, самосвідомості та самооцінки.

Ефективне виховання в колективі можливе лише за умови цілеспрямованої педагогічної роботи, дотримання принципів демократичного співжиття, організації самоврядування, підтримки активу. Залучення особистості до життя колективу сприяє її гармонійному розвитку, формуванню позитивної Я-концепції та почуття належності до спільноти.

Таким чином, виховання в колективі не лише доповнює індивідуальний розвиток, а й створює умови для формування громадянина, здатного діяти відповідально, морально й соціально зріло у світі змін і викликів.

Питання для самоконтролю

1. Що таке колектив і чим він відрізняється від соціальної групи?
2. Яке значення має учнівський колектив для формування особистості?
3. У чому полягає суть виховання особистості в колективі?
4. Які функції виконує колектив у процесі виховання?
5. Назвіть і охарактеризуйте основні етапи розвитку колективу.
6. У чому полягає сутність закону руху колективу за А. Макаренком?
7. Що таке актив колективу та яка його роль у розвитку колективу?
8. Як працює механізм самоврядування в колективі та які його органи?
9. Що таке принцип паралельної педагогічної дії?
10. Чому важливо забезпечувати гармонійну взаємодію особистості й колективу у виховному процесі?

ТЕСТИ

- 1. Що з наведеного найточніше характеризує колектив?**
 - А. Група людей із випадковими інтересами
 - Б. Тимчасове об'єднання для дозвілля
 - В. Організована група з єдиною метою, спільною діяльністю та моральною єдністю
 - Г. Група учнів без спільної мети
- 2. Що є головною метою учнівського самоврядування?**
 - А. Контроль за навчальною діяльністю учнів
 - Б. Формування в учнів відповідальності, ініціативності, лідерських якостей
 - В. Визначення розкладу уроків
 - Г. Організація дозвілля учнів
- 3. Що є прикладом органу самоврядування в учнівському колективі?**
 - А. Методичне об'єднання
 - Б. Шкільний сенат
 - В. Дисциплінарна комісія вчителів
 - Г. Адміністрація школи
- 4. Яка з ознак є характерною для гармонійних відносин між особистістю і колективом?**

- А. Конформізм за будь-яку ціну
- Б. Ігнорування особистих потреб
- В. Взаємоповага й співпраця
- Г. Підкорення без заперечень

5. Яке поняття відображає здатність колективу до самоорганізації та підтримки внутрішнього порядку?

- А. Самовиховання
- Б. Соціалізація
- В. Саморегуляція
- Г. Рефлексія

6. Хто з педагогів сформулював закони розвитку колективу?

- А. В. Сухомлинський
- Б. К. Ушинський
- В. А. Макаренко
- Г. Г. Ващенко

7. Яка з ознак притаманна саме самоврядуванню в учнівському колективі?

- А. Примусове делегування повноважень
- Б. Централізоване управління колективом
- В. Добровільне прийняття рішень учасниками колективу
- Г. Управління з боку адміністрації

8. Що є основною функцією органів учнівського самоврядування?

- А. Організація шкільного розпорядку
- Б. Заміна викладачів під час уроків
- В. Представлення інтересів учнів і участь у прийнятті рішень
- Г. Проведення контрольних заходів

9. У чому полягає «Закон паралельної педагогічної дії» за А. Макаренком?

- А. Взаємодія педагога з батьками
- Б. Одночасний вплив колективу і вихователя на особистість
- В. Вплив спільної праці на формування свідомості
- Г. Чергування фізичного і розумового навантаження

10. Що відрізняє соціальну групу від колективу?

- А. Наявність лідера
- Б. Спільність інтересів
- В. Випадковий склад
- Г. Відсутність соціально значущої мети й взаємовідповідальності

Література

1. Бахомент С., Афанасьєва В. Формування взаємовідносин між однолітками в дитячому колективі. Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика» (присвячена 300-річчю від дня народження Григорія Сковороди) : зб. матеріалів VI

Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Sixteen листопада 2022 року / [наук. ред.: П. М. Бойчук, О. Л. Фаст]. Луцьк: КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради. Частина 1. 2022. С. 59-sixty three.

2. Бех І. Д. Виховання особистості : сходження до духовності / І. Д. Бех. - Київ : Либідь, 2006.- 280 с.

3. Єрмаков І. Г., Кириченко В. І., Ковганич Г. Г., Спіжева Д. В. Учнівське самоврядування; структура, зміст і концепція розвитку, проектна діяльність, досвідорганізації.— Х.: Вид. група «Основа», 2008.— 112 с.

4. Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. Вип. Eleven. Т. 2 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т ; [голов. ред. Коляда Н. М. ; заст. голов. ред. Грицай Н. Б. ; чл. ред. ради: Сухомлинська О. В. та ін. ; чл. редкол.: Остапчук Н. О. та ін.]. - Рівне : РДГУ, 2020. - 225 с.

5. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України [навч.-метод. посібн.] – К.: Академія, 2011. – 256 с.

6. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання. – Харків: ОВС, 2002. – 400 с.

7. Найденко Т. О. Актуальність системи виховання А. С. Макаренка в умовах сучасної кризи міжкультурних зв'язків у освіті. Мистецтво та мистецька освіта в сучасному соціокультурному просторі : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., (three–4 червня 2021 р., м. Бердянськ) / [упоряд. М. М. Погребняк]. Полтава : Сімон, 2021. С. 82-86.

8. Попадич О. О. Теорія виховання: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. студентів спеціальності 013 Початкова освіта». Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2019. 50 с.

9. Поясок Т. Б. Педагогіка: навч. посіб. / Т. Поясок, О. Беспарточна; Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. - Кременчук : НОВАБУК, 2024. - 207 с.

10. Сікорський П. І. Нова педагогіка. Львів: Львівська політехніка. 2021. 540 с.

11. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. Вибрані твори: в 5 т.- Т. 1. К.: Рад.шк.,1976. 653 с.

12. Федяєва, В. Л. Педагогічна система В. Сухомлинського : навч.-метод. посіб. / Федяєва В. Л., Сараєва О. В. ; Херсон. держ. ун-т. - Херсон : ХДУ, 2006. – 144 с.

Тема 6

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Мета: ознайомити студентів із значенням інституту класного керівництва у сучасних умовах; сприяти осмисленню ними завдань, функцій, провідних напрямів роботи класного керівника, основних вимог до його особистості та діяльності; стимулювати розвиток педагогічних умінь у майбутніх вчителів, зокрема вмінь аналізувати, моделювати, конструювати, регулювати, організовувати виховний процес.

Основні питання

1. Історичні витоки інституту класного керівника.
2. Основні функції класного керівника.
3. Зміст діяльності класного керівника.
4. Методи та форми виховної роботи класного керівника.
5. Планування виховної роботи класного керівника.
6. Сучасні виклики та інноваційні підходи.

Основні поняття: класний керівник, функції, обов'язки та права, методи та форми виховної роботи; планування; план, принципи планування, виклики, інноваційні підходи.

Основний зміст

1. Історичні витоки інституту класного керівника

Класне керівництво є важливою складовою сучасної системи освіти. Його завдання виходять далеко за межі організації навчального процесу – це й виховання, й формування особистості, і налагодження ефективної взаємодії між учнями, батьками та вчителями. Розвиток інституту класного керівництва має тривалу й багатогранну історію, яка відображає зміни в суспільстві, педагогіці та освітній політиці. Діяльність класного керівника є ключовим елементом виховної системи сучасної школи. Від професіоналізму, педагогічної майстерності та особистих якостей класного керівника залежить соціально-психологічний клімат у класному колективі, рівень вихованості учнів та ефективність освітнього процесу.

Історичні витoki інституту класного керівництва мають глибокі корені, пов'язані з розвитком шкільної освіти, педагогічної думки та соціально-політичних змін у суспільстві. Історія розвитку класного керівництва в освіті охоплює декілька етапів, що формували його сучасний зміст, функції та роль у школі.

1. Доінституційний період (XVII – до середини XIX ст.)

На ранніх етапах розвитку шкільної освіти класний керівник як окрема фігура ще не існував. Учитель виконував усі функції: навчання, виховання, підтримання дисципліни. У XVII–XVIII століттях у багатьох європейських країнах почала формуватися потреба в особі, яка б не лише викладала предмет, а й займалася вихованням дітей, слідкувала за поведінкою, гігієною, відвідуванням занять.

У XIX столітті в Пруссії виникає модель централізованої шкільної системи, де вчитель виконує не лише освітню, а й виховну функцію. Звідси походить практика призначення одного з учителів відповідальним за клас, тобто прототип класного керівника.

2. Формування інституту класного керівництва (XIX – початок XX ст.)

У період становлення шкільної системи виникла потреба в педагогові, який би відповідав за окремий клас. У навчальних закладах як гімназії та

прогімназії існувала посада класного наставника, який слідкував за успішністю, поведінкою учнів та підтримував зв'язок із батьками. Класний наставник мав виховувати учнів у дусі патріотизму, моралі, дисципліни. Це була вже не лише адміністративна, а й ідеологічна функція.

У ХІХ столітті в Російській імперії в чоловічих гімназіях були запроваджені посади класних наглядачів, а в жіночих – класних дам і наглядачок, які відповідали за дотримання дисципліни, порядку та слухняності учнів. Згодом з'явилися класні наставники, що здійснювали контроль, у тому числі й політичний, за поведінкою вихованців за межами навчального закладу, спрямовуючи їх, як вважалося, «на шлях істинний».

3. Радянський період (1917–1991 роки)

Після Жовтневого перевороту 1917 року в школах на деякий час зникла практика призначення педагогів, відповідальних за окрему групу учнів з метою здійснення виховної роботи. Водночас перед новою радянською школою постали завдання формування політичної свідомості молодого покоління. В умовах голоду, розрухи та нестачі шкіл виникла нагальна потреба в активній організаційній роботі з учнями. Поступово сформувався комплекс обов'язків, які було доцільно доручати окремим представникам педагогічного колективу. У зв'язку з цим деяких учителів почали призначати керівниками учнівських груп, яких згодом стали називати **груповодами** – ця назва остаточно закріпилася наприкінці 1920-х років.

Таким чином, груповоди або класоводи здебільшого контролювали відвідування занять і успішність учнів, а також виконували господарські й інші допоміжні обов'язки. З часом почала активно розвиватися позакласна робота, що спричинило зміни у функціональних обов'язках педагогів, закріплених за класами. Водночас змінювався і сам склад учителів – серед них ще залишалося багато представників дореволюційної школи зі старою ідеологічною орієнтацією. Проте дедалі більше педагогів почали переймати пролетарську ідеологію.

Чітке визначення функцій класного керівника в радянській школі сформувалося в 1930-х роках після ухвалення постанов ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» (1931) та «Про режим у початковій і середній школі» (1932). У цей період було запроваджено класно-урочну систему, впроваджено систематичну перевірку та оцінювання знань учнів, а також офіційно закріплено роль учителя як організатора і керівника навчально-виховного процесу.

У листопаді 1931 року Наркомос РРФСР затвердив інструкцію, яка визначала основні обов'язки та завдання груповодів. Після того як, згідно з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 15 травня 1934 року «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР», учнівські групи були офіційно перейменовані на класи, посада груповода також зазнала зміни — відтоді цих педагогів стали називати класними керівниками.

У цей період класне керівництво стало обов'язковим елементом школи. Класний керівник виконував широкий спектр функцій: ідеологічне виховання, організація позакласної роботи, підтримка дисципліни. Це була одна з ключових ролей у вихованні підростаючого покоління в дусі колективізму та патріотизму. Класний керівник виконував роль не просто педагога, а також організатора дозвілля (походи, суботники, гуртки), посередника між школою, сім'єю і державою. Крім того робота класного керівника була чітко регламентована нормативними актами, планами, щоденниками спостережень.

4. Період незалежної України (з 1991– 2017 року)

У цей період обов'язки класного керівника визначалися шкільним статутом, а також нормативними документами Міністерства освіти СРСР та відповідних союзних республік. Зокрема, в Україні до 1 липня 1997 року діяло «Положення про класного керівника восьмирічної школи і середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням», затверджене Міністерством освіти УРСР 25 листопада 1960 року. У цьому документі серед основних завдань класного керівника визначалося формування в учнів глибоких комуністичних переконань, виховання

працелюбності, колективізму, сприяння їх всебічному розвитку та залучення до суспільно корисної діяльності.

Основні завдання класного керівника полягали у всебічному вивченні учнів, визначенні їхніх потреб, нахилів і інтересів; організації діяльності та виховання класного колективу; підтримці високої успішності та посиленні дисципліни в класі; а також у допомозі учням у підготовці до життя, продуктивної праці та професійної орієнтації. Крім того, він відповідав за організацію позаурочної виховної роботи і позакласного читання, сприяння роботі у класі, а також за постійний зв'язок з батьками, громадськими організаціями та іншими структурами.

Після здобуття Україною незалежності функції класного керівника переорієнтовуються на особистісно орієнтоване виховання, демократичні підходи, моральні та громадянські цінності. На цьому етапі роль класного керівника поступово трансформується. Класний керівник стає посередником між школою, родиною та соціальним середовищем, акцентуючи увагу на розвитку індивідуальності кожного учня. Він перетворюється на координатора освітнього процесу та фасилітатора виховних заходів.

На державному рівні було прийнято Наказ МОН України № 434 від 06.09.2000 «Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти», який полягає у чіткому визначенні функцій, обов'язків та прав класного керівника, що забезпечує організовану, системну та ефективну виховну роботу з учнями в загальноосвітніх навчальних закладах.

5. Сучасний етап (2017 – дотепер)

У межах реформи Нової української школи (НУШ) класне керівництво змінюється на менторство та наставництво. Зростає роль психологічної підтримки, індивідуального підходу, розвитку громадянських компетентностей. Використання цифрових технологій і нових педагогічних методів розширює можливості класного керівника. Увага фокусується на

підтримці емоційного благополуччя дитини; співпраці з родинами та громадами.

Законодавче підґрунтя діяльності класного керівника в Україні визначається низкою нормативно-правових актів, які регулюють освітню сферу загалом, а також окремі аспекти організації виховної роботи в закладах загальної середньої освіти. Нижче наведено основні документи, які становлять правову основу діяльності класного керівника:

1. **Конституція України (Ст. 53):** гарантує право на освіту, визначає державні зобов'язання щодо забезпечення доступності та якості освіти).

2. **Закон України «Про освіту» (2017)** визначає загальні принципи освітньої діяльності, права й обов'язки учасників освітнього процесу. Згідно зі ст. 54, педагоги мають право на педагогічну свободу та обов'язки щодо виховання учнів, що охоплює і діяльність класного керівника.

3. **Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020)**, який визначає роль педагогічних працівників у реалізації освітнього процесу, а також передбачає можливість призначення класного керівника, його функції, відповідальність і взаємодію з батьками, учнями та адміністрацією школи.

4. **Типове положення про ЗЗСО**, який визначає організацію діяльності шкіл, розподіл функцій педагогічних працівників.

5. **Державний стандарт базової середньої освіти (2020)**, в якому сформульовано цілі виховання, формування громадянських, емоційних, соціальних компетентностей учнів.

6. **Листи та методичні рекомендації МОН (щорічні)**, які традиційно на початку кожного навчального року МОН публікує методичні рекомендації щодо організації виховного процесу та містять поради для класних керівників (тематика виховних годин, профілактична робота, робота з батьками тощо).

7. **Локальні акти закладу освіти:** статут школи, який визначає повноваження, обов'язки, специфіку ролі класного керівника в конкретному закладі; колективний договір може містити норми щодо оплати праці класних

керівників, стимулювання тощо; план виховної роботи школи/класу – це робочий документ, який регламентує практичну діяльність.

Інститут класного керівництва пройшов довгий шлях трансформації, а саме, від адміністративно-дисциплінарної функції до сучасної ролі наставника, ментора й підтримки для кожного учня. Це свідчить про гнучкість освітньої системи й важливість особистісного підходу у вихованні молоді.

1. Провідні функції класного керівника.

У «Положенні про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти» (2000 р.) «класний керівник – це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного навчального закладу, окремими учнями, їх батьками, організацію і проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання і виховання, самореалізації та розвитку учнів (вихованців), їх соціального захисту».

На початку ХХІ століття інститут класного керівництва та система виховання в українських школах зазнали суттєвих трансформацій, що було зумовлено ускладненням умов освітнього процесу в закладах середньої освіти. Ці зміни, у свою чергу, вплинули на процес формування та розвитку учнівської особистості. Згідно з Концепцією «Нова українська школа» (2016 р.), головною метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання й соціалізація особистості, яка ідентифікує себе як громадянин України, здатна жити в демократичному суспільстві, взаємодіяти з природою на засадах взаємоповаги, прагне до самореалізації й безперервного навчання упродовж життя.

Випускник Нової української школи – це гармонійно розвинена особистість, яка поєднує глибокі знання й високі морально-етичні цінності; активний патріот, що свідомо дотримується громадянської позиції; ініціативний інноватор, спроможний впливати на зміни в суспільстві, а також

конкурентоспроможний індивід, відкритий до безперервного навчання протягом усього життя.

У результаті зазначених змін, поряд із традиційними загальноосвітніми та професійними школами, почали функціонувати й нові типи закладів середньої освіти. Серед них – ліцеї, гімназії, колегіуми, навчально-виховні комплекси, спеціалізовані заклади для обдарованих дітей, а також приватні школи. У зв'язку з цими змінами було оновлено мету, зміст, методи та форми діяльності класного керівника. Його нова роль тісно пов'язана зі зміною ролі самого вихованця. Гуманістичний підхід передбачає принципово інше бачення молодшої особистості – як активного суб'єкта власного розвитку. Це означає, що у виховній діяльності класного керівника головну увагу приділяють інтересам, потребам і запитам учня. Метою виховання, відповідно до Концепції «Нова українська школа», є формування всебічно розвиненої особистості, яка володіє необхідними знаннями, інструментами та навичками, що дозволяють їй приймати виважені рішення, усвідомлено й самостійно будувати власне життя.

Зміст діяльності класного керівника визначається сукупністю його функцій, які охоплюють широкий спектр педагогічних, психологічних, організаційних та комунікаційних завдань. У сучасних умовах освітньої реформи, зокрема в контексті Концепції «Нова українська школа», роль класного керівника значно ускладнилася і набула нового змісту. Його діяльність стала більш гнучкою, особистісно орієнтованою та спрямованою на всебічний розвиток дитини як суб'єкта власного життя. Серед основних функцій класного керівника:

1. **Виховна функція** – це центральна функція, яка охоплює формування в учнів ціннісних орієнтирів, розвиток моральних якостей, прищеплення культури поведінки, толерантності, відповідальності, поваги до прав і свобод інших людей. Вона реалізується через систему виховних заходів, бесід, тренінгів, проектів, інтегрованих у навчально-виховний процес. Особлива

увага приділяється національно-патріотичному, екологічному та громадянському вихованню.

2. **Організаторська функція** передбачає організацію життєдіяльності учнівського колективу: планування та проведення заходів, екскурсій, свят, волонтерських акцій, організацію чергування, роботи в групах тощо. Класний керівник також виступає координатором участі учнів у загальношкільних ініціативах, проектах та конкурсах.

3. **Комунікативна функція** є надзвичайно важливою для створення довірливих, відкритих стосунків у трикутнику «учень – педагог – батьки». Класний керівник налагоджує ефективну взаємодію з батьками, консультує їх з питань виховання, залучає до життя класу. Також він підтримує взаємозв'язок з іншими педагогами, шкільною адміністрацією, психологічною та соціальною службами.

4. **Діагностично-аналітична функція** вимагає глибокого знання індивідуальних особливостей кожного учня: його темпераменту, стилю навчання, інтересів, цінностей, емоційного стану. Класний керівник регулярно здійснює моніторинг соціально-психологічного клімату в колективі, аналізує результати виховної роботи, виявляє труднощі та своєчасно вживає заходів для їх подолання.

5. **Координаційна функція** забезпечує узгодження виховної роботи всіх учасників освітнього процесу: учителів, батьків, шкільного психолога, соціального педагога, представників позашкільних установ. Класний керівник спрямовує ці зусилля на досягнення цілісного педагогічного впливу на дитину, що сприяє її гармонійному розвитку.

6. **Мотиваційна функція** має на меті стимулювання активності учнів у навчанні, вихованні, самоосвіті, громадській діяльності. Класний керівник підтримує ініціативи дітей, створює ситуації успіху, формує позитивну самооцінку та віру у власні сили.

7. **Превентивна функція** зосереджена на попередженні девіантної поведінки, конфліктів, проявів булінгу, зниженні емоційного чи академічного

вигорання учнів. Класний керівник працює з учнями, які потребують додаткової уваги, з урахуванням принципів педагогічної етики та толерантності.

Таким чином, діяльність класного керівника у сучасній школі – це цілісна, багатогранна система, яка охоплює не лише традиційне виховання, а й сприяє особистісному становленню, самореалізації учня та формуванню його життєвої компетентності. Успішне виконання цих функцій вимагає від педагога високої професійної майстерності, гнучкості, емпатії та постійного самовдосконалення.

3. Зміст діяльності класного керівника

Відповідно до зазначених функцій формується зміст діяльності класного керівника, який охоплює всі ключові аспекти виховного процесу. **Основні обов'язки класного керівника** охоплюють широкий спектр напрямів діяльності, що спрямовані на виховання, розвиток, соціалізацію та захист інтересів учнів. У сучасних умовах освітньої реформи та реалізації Концепції «Нова українська школа» обов'язки класного керівника значно розширилися та ускладнилися, вимагаючи не лише організаторських навичок, а й глибокої педагогічної, психологічної та комунікаційної компетентності. Основними обов'язками класного керівника виділяємо наступні:

1. Організація життєдіяльності класного колективу:

- Формування згуртованого, здорового мікроклімату в класі.
- Створення умов для розвитку учнівського самоврядування.
- Планування та організація класних зборів, свят, екскурсій, поїздок, культурних заходів.
- Забезпечення участі класу в загальношкільних заходах, конкурсах, проектах.

2. Виховна робота:

- Реалізація виховної мети школи через проведення системної, цілеспрямованої виховної діяльності.

- Проведення виховних годин, бесід, тематичних заходів (національно-патріотичних, правових, екологічних, етичних тощо).
- Формування у здобувачів освіти моральних цінностей, патріотизму, відповідальності, толерантності, поваги до інших.
- Підтримка та розвиток індивідуальних інтересів і талантів учнів.

3. Індивідуальна робота з учнями:

- Вивчення особистості кожного учня: його інтересів, потреб, рівня розвитку, особливостей поведінки.
- Надання допомоги в адаптації до шкільного середовища (особливо в 5-х і 10-х класах).
- Сприяння розвитку самостійності, самоповаги, критичного мислення, рефлексії.
- Робота з учнями, які потребують підвищеної педагогічної уваги (учні з ООП, діти з кризових сімей, обдаровані діти).

4. Співпраця з батьками (або іншими законними представниками):

- Регулярне інформування батьків про успішність, поведінку та участь дитини в житті класу й школи.
- Проведення батьківських зборів, індивідуальних консультацій.
- Організація спільних з батьками заходів, залучення їх до виховного процесу.
- Надання педагогічної підтримки батькам у питаннях виховання та розвитку дітей.

5. Педагогічна взаємодія:

- Співпраця з учителями-предметниками для узгодження вимог до учнів, забезпечення єдності виховного впливу.
- Взаємодія з шкільним психологом, соціальним педагогом, адміністрацією школи у розв'язанні проблемних ситуацій.
- Координація виховної роботи всіх педагогічних працівників, які працюють у класі.

6. Контроль за відвідуванням і навчальною діяльністю учнів:

- Ведення обліку відвідування учнями занять.
- Систематичний аналіз успішності та поведінки здобувачів освіти.
- Вжиття заходів у разі порушень дисципліни, зниження успішності чи виникнення інших проблем

7. Документаційна та звітна робота:

- Складання та ведення плану виховної роботи на навчальний рік (з урахуванням вікових особливостей учнів і цілей школи).
- Оформлення характеристик, довідок, звітів, журналів тощо.
- Збір і оновлення соціально-психологічних даних про учнів.

8. Формування та підтримка безпечного освітнього середовища:

- Запобігання булінгу, дискримінації, насильству в класі.
- Проведення профілактичної роботи щодо шкідливих звичок, конфліктів, девіантної поведінки.
- Забезпечення психологічного комфорту кожного учня.

9. Самоосвіта і професійне зростання:

- Постійне вдосконалення педагогічної майстерності, участь у тренінгах, семінарах, курсах підвищення кваліфікації.
- Опанування нових форм і методів виховної роботи, включно з цифровими технологіями та інтерактивними підходами

Таким чином, обов'язки класного керівника є комплексними, динамічними та глибоко інтегрованими в освітній процес. Він виконує роль наставника, координатора, радника, організатора й, насамперед, лідера виховного середовища, що допомагає кожному учневі розкрити свій потенціал і знайти власний шлях у житті.

Виконання широкого кола обов'язків класного керівника супроводжується відповідними правами, які надають йому можливість ефективно реалізовувати свою педагогічну діяльність.

1. Право на педагогічну ініціативу та творчість. Класний керівник має право самостійно планувати й організовувати виховну діяльність у класі з урахуванням вікових особливостей, інтересів та потреб учнів. Він може впроваджувати авторські програми, новітні освітні технології, інтерактивні методи, інноваційні форми роботи. Має право на творче вирішення виховних завдань у межах чинного законодавства й освітніх стандартів.

2. Право на участь у формуванні змісту освітнього процесу. Має право висловлювати свої пропозиції щодо вдосконалення виховної та навчальної роботи у школі. Може ініціювати зміни в розкладі, коригування індивідуальних планів роботи, формування міжпредметних проєктів тощо. Має можливість брати участь у розробці та впровадженні внутрішньошкільних стратегій виховання.

3. Право на захист професійної честі та гідності. Класний керівник має право на повагу з боку учнів, батьків, адміністрації та колег. У разі виникнення конфліктних ситуацій має право на захист своїх інтересів згідно з трудовим законодавством і етичними нормами. Має право звертатися до адміністрації або органів управління освітою у випадках порушення своїх прав або втручання в професійну діяльність.

4. Право на співпрацю з батьками, педагогами та іншими органами. Має право ініціювати спільні дії з батьками щодо виховання, розвитку та підтримки учнів. Може залучати фахівців (психолога, соціального педагога, представників громадських організацій, медичних працівників) для вирішення індивідуальних і колективних питань. Має право бути посередником між учнем, родиною та навчальним закладом з метою гармонізації взаємин і підтримки учня.

5. Право на отримання інформації. Має право отримувати необхідну інформацію про учнів (успішність, стан здоров'я, соціальний статус, поведінкові особливості) для ефективної організації виховної роботи. Має доступ до нормативно-правових документів, внутрішніх положень школи, планів, рішень педагогічної ради, які стосуються його обов'язків. Може

отримувати методичну, консультаційну й психологічну допомогу з боку адміністрації чи фахівців школи.

6. Право на професійний розвиток. Класний керівник має право на підвищення кваліфікації, участь у семінарах, тренінгах, конференціях, обміні досвідом. Має право на самоосвіту, проходження курсів, участь у конкурсах педагогічної майстерності. Може самостійно обирати форми професійного зростання відповідно до індивідуальної траєкторії розвитку.

7. Право впливати на дисциплінарні та адміністративні рішення. Має право брати участь у вирішенні питань щодо заохочення чи покарання учнів. Може вносити пропозиції про нагородження учнів, відзначення їх на загальношкільному рівні. Має право порушувати перед адміністрацією питання щодо порушень дисципліни, неналежної поведінки або складних сімейних ситуацій учнів.

8. Право на сприятливі умови праці. Має право на забезпечення умов, необхідних для здійснення виховної діяльності (приміщення для класних годин, матеріали, техніка, інтернет-доступ тощо). Може вимагати дотримання трудового розпорядку, норм педагогічного навантаження та захисту від професійного вигорання.

Права класного керівника створюють умови для повноцінного здійснення його професійної діяльності, стимулюють творчу ініціативу, сприяють професійному розвитку та забезпечують ефективну взаємодію з учасниками освітнього процесу. Водночас реалізація цих прав потребує високого рівня професійної відповідальності, педагогічної культури та дотримання етичних норм.

4. Методи і форми виховної роботи класного керівника

Для досягнення поставлених цілей виховання необхідно ефективно використовувати різноманітні методи та форми роботи, які враховують вікові, психологічні та соціальні особливості учнів. Саме через систему методів і форм класний керівник реалізує свій виховний потенціал, створюючи умови

для розвитку відповідальності, самодисципліни, громадянської свідомості та прагнення до самовдосконалення.

Провідним і найпоширенішим методом виховання, який базується на усвідомленому прийнятті учнями певних моральних норм, правил поведінки і цінностей, є метод переконання. Він реалізується через педагогічні бесіди і дискусії; лекції і пояснення; морально-етичні настанови; розгляд життєвих ситуацій; обговорення історичних, літературних чи соціальних прикладів.

Переконання сприяє формуванню у учнів свідомого ставлення до себе, інших людей і суспільства, розвитку критичного мислення і внутрішньої мотивації до позитивної поведінки.

Якщо метод переконання впливає переважно на свідомість і логіку дитини, то метод прикладу – на її емоційну сферу, формуючи глибоке внутрішнє прийняття моральних норм через наслідування. Цей метод полягає у використанні позитивних моделей поведінки, які є авторитетними для учнів. Прикладом можуть бути особистості вчителів, батьків, видатних діячів, героїв історії та літератури. Класний керівник своїм власним прикладом професіоналізму, моральності і відповідальності також є важливим виховним фактором. Так, вплив прикладу є емоційно сильнішим і діє безпосередньо на підсвідомість, стимулюючи учнів наслідувати позитивні зразки.

Провідне місце у виховному процесі посідають методи стимулювання і мотивації, які спонукають учнів до дій шляхом створення умов для прояву ініціативи, відповідальності та самореалізації. До них належать: похвала і визнання досягнень; моральне заохочення і нагородження (грамоти, подяки); створення ситуацій успіху; педагогічне покарання (як корекційний засіб, що не принижує гідності); організація змагань, конкурсів, рейтингів. Ефективність цих методів полягає у формуванні внутрішньої мотивації до самовдосконалення і підтримці позитивної поведінки.

Важливим засобом виховного впливу є також організація різних видів діяльності учнів. Метод організації діяльності дозволяє формувати досвід поведінки шляхом активної участі школярів у практичній, суспільно корисній

і творчій роботі. До таких видів діяльності відносяться: колективні творчі справи (КТС); участь у волонтерських, громадських проєктах; трудова діяльність і самоуправління; рольові та ділові ігри. Організація діяльності сприяє практичному засвоєнню соціальних норм, розвитку навичок співпраці і комунікації.

Суттєвою складовою виховного процесу є формування в учнів здатності до саморозвитку. У цьому контексті особливе значення мають методи самовиховання, які сприяють розвитку внутрішньої дисципліни, самосвідомості та відповідального ставлення до власної поведінки. Класний керівник формує умови, за яких вихованець: веде щоденники розвитку чи спостережень; складає індивідуальні плани особистісного росту; аналізує власну поведінку і вчинки; бере участь у тренінгах з розвитку особистості. Самовиховання допомагає вихованцям стати суб'єктами свого розвитку, відповідально ставитись до прийнятих рішень та власного життя.

Отже, діяльність класного керівника є ключовим чинником у системі виховання учнів у сучасній школі. Ефективне виконання його ролі як наставника, організатора та координатора виховного процесу безпосередньо залежить від вмілого і цілеспрямованого використання методів виховної роботи.

Методи виховання – це не лише засоби педагогічного впливу, а й інструменти формування цінностей, моральних орієнтирів, соціальних навичок і внутрішньої відповідальності учнів. Різні групи методів, а саме, переконання, прикладу, стимулювання, організації діяльності та самовиховання, повинні застосовуватись комплексно, з урахуванням вікових, індивідуальних та соціальних особливостей вихованців.

Професійно обрані й гнучко поєднані методи дозволяють класному керівнику створити ефективне виховне середовище, сприятливе для формування активної, свідомої, патріотичної та відповідальної особистості, здатної до саморозвитку й успішної соціалізації.

Для ефективної реалізації методів виховання необхідно обирати відповідні форми роботи, які враховують вік, інтереси й рівень розвитку учнів. Саме вони визначають формат взаємодії між учителем і вихованцями. Вони визначають, у якому форматі відбувається виховний вплив: індивідуально, групово чи колективно. Правильно обрані форми сприяють підвищенню ефективності виховання, розвитку ініціативи, самостійності, формуванню ціннісних орієнтацій і соціального досвіду учнів.

Форми виховної роботи класифікують за кількома критеріями:

За кількістю учасників:

1. Індивідуальні форми, які спрямовані на роботу з конкретним учнем з урахуванням його особистих потреб, особливостей та запитів. До них належать: індивідуальні бесіди; консультації; психолого-педагогічне спостереження; особисті плани розвитку; наставництво та підтримка в складних життєвих ситуаціях.

2. Групові форми залучають невеликі групи учнів із подібними інтересами або завданнями. Вони сприяють згуртуванню мікроколективів, розвитку командної взаємодії. Приклади: тренінги; тематичні гуртки; групи за інтересами; інтерактивні заняття.

3. Колективні форми охоплюють увесь клас або більшу спільноту учнів. Вони дають змогу формувати колективні цінності, культуру взаємодії, громадянську активність. До таких форм належать: класні години; свята, урочистості; колективні творчі справи (КТС); соціальні акції, волонтерство; екскурсії, поїздки; участь у шкільному самоврядуванні.

За спрямованістю виховання:

1. Інтелектуально-пізнавальні форми, які мають на меті розвиток світогляду, критичного мислення, розширення кругозору. До них відносимо: вікторини; тематичні квести; проєкти; перегляд та обговорення фільмів, презентацій.

2. Морально-етичні форми спрямовані на формування моральної свідомості, духовних цінностей, емпатії. Наприклад: етичні диспути; години спілкування; ситуаційні ігри; обговорення життєвих прикладів.

3. Соціально-практичні форми навчають учнів взаємодіяти з оточенням, брати відповідальність за свої вчинки. Це: волонтерські ініціативи; участь у молодіжних форумах; екологічні проєкти; трудові десанти.

4. Художньо-естетичні форми формують естетичний смак, творчі здібності, любов до мистецтва: виставки, концерти; театралізовані дійства; художні майстер-класи; участь у конкурсах та фестивалях.

За умовами реалізації:

Традиційні форми – це класні години, бесіди, зустрічі, виставки.

Інтерактивні форми – тренінги, рольові ігри, проєктна діяльність.

Інноваційні форми – використання цифрових платформ, онлайн-заходи, блогінг, віртуальні виставки.

Інтегровані форми – спільні заходи з батьками, учителями-предметниками, громадськими організаціями.

Форми виховної роботи є важливою складовою педагогічної діяльності класного керівника, адже саме через них реалізуються методи виховання та досягаються поставлені виховні цілі. Різноманітність форм дає змогу забезпечити індивідуальний підхід до учня, врахувати його інтереси, потреби, рівень розвитку й соціальний досвід.

Індивідуальні, групові та колективні форми дозволяють ефективно організовувати виховну взаємодію в різних контекстах: від особистих бесід до масштабних колективних заходів. Залежно від змісту й спрямованості, форми виховної роботи можуть розвивати інтелектуальні, моральні, соціальні, естетичні та громадянські якості учнів.

Сучасна виховна діяльність вимагає поєднання традиційних та інноваційних форм, включення цифрових технологій, інтерактивних форматів і партнерської співпраці з батьками, громадою та іншими учасниками освітнього процесу. Лише системний, гнучкий і творчий підхід до вибору

форм виховання забезпечує позитивні зміни в особистісному зростанні школяра та сприяє формуванню активного, відповідального громадянина.

5. Планування виховної роботи класного керівника

Планування виховної роботи – це процес розробки системи заходів та дій, які спрямовані на формування гармонійної, свідомої та активної особистості учня. Воно включає цілеспрямовану діяльність класного керівника із врахуванням вікових особливостей, запитів класу, суспільних потреб, нормативних документів.

Основними цілями планування виокремлюємо:

1. Реалізація концепції **НУШ**: виховання цінностей, формування ключових компетентностей.
2. Забезпечення **цілісності й системності** виховного процесу.
3. Визначення **пріоритетних напрямів** виховання.
4. Залучення батьків, громади, шкільного колективу.
5. **Індивідуальний підхід** до кожного учня.

План виховної роботи – це систематизований документ, який визначає напрямки, зміст, форми, методи та заходи виховної діяльності класного керівника протягом навчального року. Він є інструментом організації педагогічної взаємодії з учнями, батьками, педагогами та іншими учасниками освітнього процесу. Якісно складений план виховної роботи забезпечує цілісність, системність і наступність виховання, сприяє реалізації Концепції «Нова українська школа» та формуванню ключових компетентностей учнів.

Основні принципи складання плану виховної роботи:

- **Дитиноцентризм** – орієнтація на особистість учня, його інтереси, потреби, вікові та психологічні особливості.
- **Системність і цілісність** – план має охоплювати всі основні напрями виховної роботи, бути логічно побудованим і узгодженим з річним планом школи.
- **Актуальність** – врахування сучасних соціальних викликів, подій у суспільстві, пріоритетів державної освітньої політики.

- Гнучкість – можливість вносити корективи залежно від змін у класному колективі або умов освітнього середовища.
- Партисипативність – залучення самих учнів до планування, організації та оцінювання виховної діяльності.

Структура плану виховної роботи зазвичай включає:

1. Аналіз роботи за попередній рік: досягнення та проблеми класного колективу; динаміка розвитку учнів (успішність, поведінка, участь у заходах).

2. Загальна характеристика класу: кількість учнів, їх індивідуальні особливості; соціальний склад, рівень згуртованості, лідери, проблемні моменти.

3. Цілі та завдання виховної роботи: формування цінностей, навичок, мотивації. створення сприятливого морально-психологічного клімату.

4. Основні напрями виховної роботи (згідно з Концепцією НУШ): громадянське і патріотичне виховання; морально-етичне виховання; екологічне виховання; профілактика правопорушень та шкідливих звичок; художньо-естетичне виховання; профорієнтаційна робота; фізичне виховання і формування здорового способу життя; соціально-психологічна підтримка.

5. Основні форми та методи реалізації; тематичні години спілкування; тренінги, круглі столи, диспути; екскурсії, виставки, благодійні акції; робота з батьками (батьківські збори, індивідуальні консультації).

6. Календарно-тематичне планування виховних заходів; місячне або кварталне розміщення тем; конкретні події, заходи, відповідальні особи, очікувані результати.

7. Співпраця з іншими педагогами, психологом або соціальним працівником, бібліотекарем, медпрацівником тощо.

8. Оцінювання результатів виховної роботи; аналіз участі учнів; рівень сформованості ціннісних орієнтацій; зворотний зв'язок від дітей і батьків.

План виховної роботи – це не формальність, а живий інструмент педагогічної діяльності. Він має відповідати потребам конкретного класного колективу, бути динамічним, гнучким, сучасним. Ефективність виховання значною мірою залежить від того, наскільки розважено й системно класний керівник підходить до організації своєї роботи.

6. Сучасні виклики та інноваційні підходи у виховній діяльності класного керівника

У XXI столітті система освіти й виховання зазнає значних трансформацій під впливом соціальних, технологічних, культурних та глобалізаційних процесів. Класний керівник, як ключова постать виховного середовища, змушений діяти в умовах динамічних змін, нових викликів і зростаючих очікувань суспільства.

Сучасні виклики у виховній роботі:

1. Зміна ціннісних орієнтирів учнів. Сучасні діти й підлітки живуть у цифрову епоху, де цінності часто формуються під впливом соцмереж, блогерів та інформаційного потоку, що не завжди відповідає етичним і моральним нормам. Завдання педагога – допомогти учням критично оцінювати зовнішні впливи й будувати власну систему цінностей.

2. Інформаційне перевантаження і кліпове мислення. Коротка концентрація уваги, поверховість сприйняття, низький рівень читання вимагають зміни традиційних підходів до подання матеріалу у виховній роботі.

3. Соціально-психологічна нестабільність. Підвищений рівень тривожності, емоційного вигорання, труднощі з ідентичністю, поширення булінгу та цифрової агресії – усе це створює потребу в психологічно чутливій, підтримувальній виховній системі.

4. Війна в Україні та її наслідки. Військова агресія РФ поставила перед школами нові надзвичайні завдання: робота з дітьми з травматичним досвідом,

інтеграція внутрішньо переміщених учнів, патріотичне виховання в умовах стресу й небезпеки, плекання стійкості й оптимізму.

5. Розрив між поколіннями. Учні часто краще орієнтуються в цифровому середовищі, ніж дорослі. Це потребує від класного керівника нових компетентностей і відкритості до змін.

6. Глобальні виклики (екологія, міграція, технології, війни, пандемії). Вони формують запит на новий тип особистості: адаптивної, емпатійної, екологічно свідомої, критично мислячої.

Інноваційні підходи у виховній діяльності класного керівника:

Щоб ефективно відповідати на ці виклики, класний керівник має впроваджувати інноваційні стратегії й підходи до виховання, а саме:

1. Компетентнісний підхід. Орієнтація не лише на знання, а на розвиток навичок, цінностей і вмінь, необхідних для життя: комунікація, критичне мислення, емоційний інтелект, відповідальність.
2. Дитиноцентризм і педагогіка партнерства. Співпраця з учнями як із рівноправними учасниками процесу. Виховання будується на діалозі, взаємоповазі, підтримці ініціатив.
3. Проектна діяльність. Залучення учнів до проектів (екологічних, соціальних, патріотичних), де вони навчаються командній роботі, відповідальності, плануванню та реалізації власних ідей.
4. Цифрові технології у виховній роботі. Використання онлайн-інструментів, інтерактивних платформ, віртуальних екскурсій, вебквестів, соціальних медіа для організації дистанційної або змішаної взаємодії.
5. Інтеграція неформальної освіти. Співпраця з молодіжними організаціями, волонтерами, професійними тренерами. Участь у форумах, конкурсах, фестивалях, які розвивають лідерство, креативність, громадянську позицію.

6. Психолого-педагогічний супровід. Врахування емоційного стану учнів, створення безпечного, доброзичливого освітнього середовища, індивідуальна підтримка, раннє виявлення тривожних станів.
7. Гейміфікація виховного процесу. Використання ігрових механізмів (бейджі, рівні, нагороди, квести) для підвищення мотивації та залучення учнів до виховної діяльності.
8. Сервісне навчання (service learning). Поєднання навчання з громадською активністю: допомога в громаді, екологічні акції, соціальні ініціативи – як форма виховання через дії.
9. Медіаграмотність та цифрова безпека. Виховання відповідального користувача інформаційного простору, формування навичок критичного аналізу новин, захисту особистих даних та боротьби з фейками.

Таким чином, сучасні виклики потребують від класного керівника нової професійної ролі – наставника, фасилітатора, лідера змін. Інноваційні підходи дозволяють не лише адаптувати виховну роботу до нових умов, а й зробити її по-справжньому ефективною, цікавою й значущою для кожного учня. Лише творчий, гнучкий, гуманістичний підхід до виховання забезпечить формування зрілої, вільної, патріотичної особистості, здатної відповідати на виклики часу з гідністю й впевненістю.

Питання для самоконтролю:

1. Дати визначення поняттю «класний керівник». Яку роль він відіграє у сучасній школі?
2. Охарактеризуйте основні функції, які виконує класний керівник у навчально-виховному процесі.
3. Назвіть принципи організації виховної роботи класного керівника.
4. Які завдання стоять перед класним керівником в умовах Нової української школи (НУШ)?
5. Якими є форми і методи виховної роботи класного керівника?

6. Що таке виховна система класу і як класний керівник бере участь у її формуванні?
7. Яке значення має індивідуальна робота класного керівника з учнями?
8. У чому полягає співпраця класного керівника з батьками та громадськістю?
9. Які документи регламентують діяльність класного керівника?
10. Які психолого-педагогічні основи ефективної комунікації класного керівника?
11. Назвіть сучасні цифрові інструменти, які може використовувати класний керівник у своїй діяльності.
12. Як побудувати ефективну взаємодію з батьками учнів?
13. Які інноваційні підходи можна застосовувати у виховній роботі?
14. Як враховувати індивідуальні особливості учнів у процесі виховання?
15. Як забезпечити ефективне партнерство з учителями-предметниками для реалізації виховних завдань?

ТЕСТИ

- 1. Хто в системі освіти відповідає за організацію виховної роботи в класі?**
 - А) Психолог
 - Б) Заступник директора
 - В) Класний керівник
 - Г) Соціальний педагог**Який з перелічених документів регламентує діяльність класного керівника?**
 - А) Кодекс етики вчителя
 - Б) Конституція України
 - В) Посадова інструкція класного керівника
 - Г) Статут школи
- 2. Що з наведеного є головною метою діяльності класного керівника?**
 - А) Контроль за відвідуванням уроків
 - Б) Проведення батьківських зборів
 - В) Організація та координація виховної роботи
 - Г) Робота з документацією**Який принцип є основою діяльності класного керівника у виховній роботі?**

- А) Єдність навчання та дозвілля
 - Б) Взаємодія з батьками
 - В) Гуманізація виховання
 - Г) Підпорядкування адміністрації
- 3. Що є прикладом індивідуальної форми виховної роботи?**
- А) Класна година
 - Б) Анкетування учнів
 - В) Консультація з учнем
 - Г) Екскурсія класу
- 4. Яке з понять означає цілісну систему взаємодії класного керівника, учнів і батьків у межах класного колективу?**
- А) Виховна стратегія
 - Б) Виховна система класу
 - В) Виховний план
 - Г) Методика виховання
- 5. Який з перелічених методів є методом організації досвіду суспільної поведінки учнів?**
- А) Диспут
 - Б) Бесіда
 - В) Доручення
 - Г) Анкетування
- 6. Що НЕ є функцією класного керівника?**
- А) Організація виховного середовища
 - Б) Планування освітніх програм
 - В) Індивідуальна робота з учнями
 - Г) Забезпечення зв'язку з батьками
- 7. Який цифровий ресурс використовується для дистанційної комунікації класного керівника з батьками та учнями?**
- А) Word
 - Б) Zoom
 - В) Excel
 - Г) Canva
- 8. Який із принципів виховання передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів?**
- А) Науковості
 - Б) Гуманізму
 - В) Природовідповідності
 - Г) Доступності

Література

1. Біда, О. А. Виховання учнів у контексті компетентнісного підходу : монографія / О. А. Біда. – К. : Педагогічна думка, 2021. – 180 с.

2. Васильєва, Л. П. Педагогіка: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Л. П. Васильєва. – К.: Видавництво «Освіта», 2018. – 320 с.
3. Ваховський, Л. С. Педагогіка / Л. С. Ваховський. – К. : Академвидав, 2020. – 320 с.
4. **Добридень, А. В.** Теоретичні аспекти виховної роботи класного керівника в сучасній школі / А. В. Добридень, Д. М. Красний // *Педагогічна Академія: наукові записки.* – 2024. – DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14262807>
5. Доній, В. Ф. Сутність і структура виховної системи класного керівника / В. Ф. Доній. – К. : Ніка-Центр, 2016 [випущено у 2017 р.]. – 112 с.
6. Маруєва, Т. О. Теорія та методика виховної роботи : навч. посіб. / Т. О. Маруєва. – К. : Слово, 2019. – 248 с.
7. Міністерство освіти і науки України. Концепція розвитку класного керівництва в умовах Нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua>
8. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>
9. Савченко, О. Я. Нова українська школа: poradnik для класного керівника / О. Я. Савченко. – К. : Освіта України, 2018. – 128 с.
10. Сисоєва, С. О. Теорія та методика виховання : навч. посіб. / С. О. Сисоєва, Н. М. Дем'яненко. – К. : Слово, 2022. – 270 с.
11. Пономаренко, В. І. Педагогічне керівництво: методика та практика / В. І. Пономаренко. – Харків: Ранок, 2019. — 280 с.
12. Таранік-Ткачук, К. В. Основи виховної роботи : навч. посіб. / К. В. Таранік-Ткачук. – К. : Центр учбової літератури, 2017. – 304 с.

ТЕМА 7

ВИХОВНА РОБОТА З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ ДІТЕЙ

Мета: розкрити особливості виховної роботи з вразливими категоріями дітей; проаналізувати сутність поняття «важковиховуваність», удосконалити вміння студентів моделювати, здійснювати й аналізувати свою діяльність у процесі виховної роботи з вразливими категоріями дітей.

Основні питання

1. Роль виховної роботи з вразливими категоріями дітей у сучасній школі.
2. Поняття «важковиховуваність» у сучасній психолого-педагогічній літературі.
3. Організація роботи вчителя-вихователя з важковиховуваними учнями.
4. Характеристика вразливих категорій дітей.
5. Методи і форми виховної роботи класного керівника з вразливими категоріями дітей.
6. Законодавчі та нормативні документи щодо регламентації роботи з вразливими категоріями дітей.
7. Роль класного керівника та педагогічної команди з вразливими категоріями дітей.
8. Проблеми та виклики виховної роботи з вразливими дітьми.

Основні поняття: виховна робота, важковиховувані учні, вразливі категорії дітей, соціальна підтримка, педагогічна занедбаність, супровід дитини, індивідуальний підхід, інклюзивна освіта, інтеграція, соціальна взаємодія, розвиток, права дитини, захист дитинства, соціально-педагогічна допомога, дитина з ООП (особливими освітніми потребами), превентивна діяльність.

Основний зміст

1. Роль виховної роботи з вразливими категоріями дітей у сучасній школі

У сучасному освітньому просторі особливе місце займає виховна робота з вразливими категоріями дітей – тими, хто потребує додаткової педагогічної, психологічної та соціальної підтримки. Це діти з особливими освітніми потребами, діти, що опинилися у складних життєвих обставинах, з обмеженими можливостями здоров'я, переселенці, діти з сімей із соціальною дезадаптацією, а також ті, хто зазнав насильства або травматичного досвіду. Виховна діяльність з вразливими дітьми є пріоритетною у сучасній школі, адже вона допомагає запобігти ризикованій поведінці та підтримати емоційне благополуччя учнів. Виховна робота з вразливими категоріями дітей спрямована на:

1. Забезпечення рівності в освіті та соціумі. Вразливі діти часто мають обмежені можливості через фізичні, психічні, соціальні чи економічні фактори. Виховна робота допомагає подолати ці бар'єри, забезпечуючи рівний доступ до навчання, розвитку та самореалізації. Це сприяє соціальній справедливості та інтеграції у суспільство.

2. Психологічна підтримка та емоційне благополуччя. Діти з особливими потребами чи складними життєвими обставинами часто відчують тривогу, страх, ізоляцію або депресію. Виховна робота створює підтримуюче середовище, де дитина відчуває себе захищеною, зрозумілою, що сприяє її емоційному відновленню та розвитку.

3. Формування соціальних навичок і толерантності. Вразливі діти потребують особливої уваги для розвитку навичок спілкування, співпраці, вирішення конфліктів. Виховна робота сприяє формуванню цінностей терпимості, поваги до різноманітності, що є важливим для здорового колективу.

4. Профілактика ризикованої поведінки та соціальної дезадаптації. Вразливі діти мають вищий ризик потрапити у ситуації булінгу, відмови від навчання, шкідливих звичок. Виховна діяльність допомагає своєчасно виявляти проблеми і запобігати негативним наслідкам, забезпечуючи захист і підтримку.

5. Підтримка сімей і громадських інститутів. Виховна робота об'єднує зусилля школи, родини та соціальних служб, що забезпечує комплексний підхід до розвитку дитини. Це важливо для стабільності і ефективності корекції та підтримки.

6. Виконання соціальних і правових зобов'язань. Держави зобов'язані гарантувати права дітей на освіту, захист і розвиток. Виховна робота є одним із ключових інструментів реалізації цих міжнародних і національних стандартів.

Виховна робота з вразливими категоріями дітей є ключовим чинником у забезпеченні рівних можливостей для розвитку кожної дитини незалежно від її індивідуальних особливостей чи життєвих обставин. Вона сприяє формуванню безпечного, толерантного та підтримуючого освітнього середовища, яке необхідне для соціалізації, психологічної підтримки та особистісного зростання вразливих учнів. Ефективна взаємодія педагогів, батьків і соціальних служб у рамках виховного процесу дозволяє подолати бар'єри, запобігти ризикованій поведінці та забезпечити гармонійний розвиток дітей. Тому системна і продумана виховна робота є невід'ємною складовою сучасної освітньої діяльності та соціальної справедливості.

2. Поняття «важковиховуваність» у сучасній психолого-педагогічній літературі

Термін «важковиховуваність» традиційно використовується для опису особливостей поведінки дітей та підлітків, які проявляють стійкі труднощі у сприйнятті та виконанні виховних вимог, норм та правил, а також у формуванні соціально прийнятної поведінки. Це явище є об'єктом досліджень у галузі педагогіки, психології та соціальної роботи, оскільки воно має суттєвий вплив на успішність освітнього процесу і соціалізацію дитини.

Сучасні підходи до розуміння сутності поняття «важковиховуваність».

1. Комплексний психолого-педагогічний підхід. Важковиховуваність розглядається не як ознака патології чи «поганої поведінки», а як результат взаємодії різних факторів – особистісних, сімейних, соціальних, педагогічних

та індивідуально-психологічних. Зокрема, значну роль відіграють такі аспекти, як емоційна нестабільність, імпульсивність, низький рівень саморегуляції, а також відсутність мотивації до навчання і позитивної соціальної поведінки.

2. Врахування особливостей розвитку дитини. Психолого-педагогічна література підкреслює важливість врахування вікових, психологічних та фізіологічних особливостей дитини. Труднощі у вихованні можуть бути пов'язані з кризами розвитку, адаптацією до змін, труднощами в міжособистісних стосунках або з особливостями нервової системи.

3. Вплив соціального середовища. Сучасні дослідники наголошують, що важковихованість часто є реакцією на негативні умови середовища – дисфункціональну сім'ю, відсутність позитивних моделей поведінки, соціальну дезадаптацію, булінг, низький соціально-економічний статус.

4. Динамічний та ситуативний характер важковихованості. Важковихованість не є постійним та незмінним станом. Вона може проявлятися в різних формах і ступенях залежно від обставин, педагогічного впливу, рівня підтримки та особистісного розвитку дитини.

5. Підхід до корекції та підтримки. У сучасній педагогіці важковихованість розглядається як виклик, що вимагає індивідуалізованих методів виховання, психологічної підтримки, створення позитивного освітнього середовища і тісної співпраці з родиною та соціальними інститутами.

6. Психосоціальні чинники. Важковихованість часто пов'язана із внутрішніми конфліктами дитини, низькою самооцінкою, почуттям незахищеності, тривожністю або агресивністю. Психолого-педагогічні дослідження показують, що діти з такими характеристиками мають підвищену потребу в підтримці, розумінні та корекції поведінки через спеціалізовані методики.

7. Вплив освітнього середовища. Важковихованість може посилюватися або зменшуватися залежно від атмосфери в класі та методів

роботи педагога. В умовах підтримки, індивідуального підходу та позитивної мотивації поведінкові проблеми можуть поступово коригуватися.

8. Роль міждисциплінарного підходу. У сучасній психолого-педагогічній практиці важковиховуваність розглядається як проблема, що потребує співпраці педагогів, психологів, соціальних працівників, медиків і батьків. Такий підхід дозволяє комплексно розглядати причини та знаходити оптимальні рішення для подолання труднощів.

9. Значення профілактики. Педагоги наголошують на важливості превентивних заходів, спрямованих на створення позитивного психологічного клімату в колективі, формування соціальних навичок, а також навчання дітей умінню справлятися з емоціями та стресом, що допомагає знизити рівень важковиховуваності.

10. Сучасні методи корекції. У практиці використовуються такі методики, як арт-терапія, казкотерапія, тренінги емоційної компетентності, когнітивно-поведінкова терапія, що сприяють формуванню адаптивної поведінки та розвитку внутрішніх ресурсів дитини.

Сучасні підходи підкреслюють, що важковиховуваність має динамічний характер і може змінюватися під впливом цілеспрямованих виховних, психологічних і соціальних заходів. Визнання цієї проблеми як комплексної дозволяє педагогам і психологам розробляти індивідуальні програми корекції та підтримки, що базуються на принципах гуманності, толерантності і поваги до особистості дитини.

Особливу роль у подоланні важковиховуваності відіграє створення сприятливого освітнього середовища, яке забезпечує психологічну безпеку, підтримку самовираження і розвиток емоційної компетентності. Крім того, ефективна взаємодія між школою, родиною та соціальними інституціями є запорукою успішної соціалізації дітей з такими труднощами.

Таким чином, важковиховуваність у сучасному розумінні — це не просто педагогічна проблема, а виклик для всієї системи освіти, що вимагає міждисциплінарного підходу, професійної компетентності і високої моральної

відповідальності педагогів. Вирішення цієї проблеми сприяє формуванню гармонійно розвиненої особистості, здатної до успішної соціальної адаптації та самореалізації.

3. Організація роботи вчителя-вихователя з важковиховуваними учнями

Після детального розгляду сутності поняття «важковиховуваність» та факторів, що впливають на формування поведінкових труднощів у дітей, виникає нагальна потреба визначити ефективні методи організації виховного процесу. Особлива увага приділяється ролі вчителя-вихователя, який виступає ключовою фігурою у підтримці, корекції та соціалізації важковиховуваних учнів.

Організація роботи з важковиховуваними учнями є одним із найвідповідальніших і найскладніших завдань у діяльності вчителя-вихователя. Вона вимагає комплексного підходу, глибоких знань з психології розвитку, педагогіки та соціальної роботи, а також високого рівня професійної майстерності і емпатії. Для досягнення ефективних результатів у роботі з важковиховуваними учнями вчителю-вихователю необхідно керуватися певними теоретично обґрунтованими та практично перевіреними принципами. Ці принципи визначають основні підходи до планування, організації та реалізації виховного процесу, що сприяє подоланню поведінкових труднощів і створенню сприятливих умов для розвитку кожної дитини. Розглянемо детальніше основні принципи організації роботи з такими учнями.

1. Індивідуалізація виховного процесу. Кожна дитина з поведінковими труднощами має свої унікальні причини, прояви та потреби. Вчитель-вихователь повинен створювати індивідуальні програми корекції, враховуючи особливості характеру, інтелектуальний розвиток, сімейне середовище та інші фактори.

2. Профілактика та раннє виявлення проблем. Своєчасне виявлення ознак важковиховуваності дозволяє запобігти загостренню проблем. Вчитель-

вихователь проводить регулярний моніторинг поведінки, встановлює причини труднощів та працює над їх усуненням на початкових етапах.

3. Створення позитивного педагогічного середовища. Важливо забезпечити атмосферу прийняття, підтримки і довіри, де дитина почуватиметься безпечно і зможе поступово змінювати свою поведінку. Це включає організацію колективних ігор, тренінгів, груп підтримки, які сприяють розвитку соціальних навичок.

4. Співпраця з батьками та соціальними службами. Для ефективної роботи з важковиховуваними учнями необхідна тісна взаємодія з родиною та залучення фахівців із соціальних та медичних установ. Вчитель-вихователь виступає координатором цієї співпраці, організовуючи консультації, тренінги та спільні заходи.

5. Використання різноманітних методик і технологій. Корекційна робота може включати арт-терапію, казкотерапію, емоційно-фокусовані тренінги, ігрові методи, дихальні та релаксаційні вправи. Ці інструменти допомагають учням краще усвідомлювати свої емоції, навчатися самоконтролю та адаптивним стратегіям поведінки.

6. Постійний професійний розвиток педагога. Вчитель-вихователь повинен постійно підвищувати свою кваліфікацію, вивчати новітні дослідження з психології і педагогіки, оволодівати сучасними корекційними технологіями, брати участь у тренінгах і семінарах.

Основними завдання вчителя-вихователя у роботі з важковиховуваними учнями є наступні: встановлення довірливих стосунків з учнями, створення безпечного емоційного простору; мотивування дітей до позитивних змін у поведінці і навчанні; формування соціальних і комунікативних навичок; підтримка у розвитку емоційної саморегуляції та відповідальності за свої вчинки; організація індивідуальної та групової корекційної роботи; моніторинг прогресу і корекція виховних заходів відповідно до потреб учня.

Робота з важковиховуваними учнями пов'язана з багатьма труднощами – від складнощів у встановленні контакту до необхідності вирішення

комплексних соціально-психологічних проблем. Проте успішна організація такої роботи сприяє не лише покращенню поведінки окремих учнів, а й формуванню здорового мікроклімату у класі і школі загалом. Упровадження інноваційних педагогічних технологій і міждисциплінарної взаємодії відкриває нові перспективи у цій сфері.

4. Характеристика вразливих категорій дітей

У сучасному суспільстві питання захисту прав дитини посідає одне з провідних місць у сфері соціальної політики та гуманітарного розвитку. Попри наявність міжнародних і національних правових механізмів, що гарантують рівні можливості для всіх дітей, значна частина дитячого населення залишається в умовах підвищеного ризику. Соціальні, економічні, правові та психологічні чинники можуть суттєво впливати на умови життя та розвиток окремих груп дітей. Саме тому виникає необхідність окремо виділяти так звані **вразливі категорії дітей** – ті, які потребують додаткової уваги, допомоги та захисту як з боку держави, так і з боку суспільства. Розглянемо та схарактеризуємо основні вразливі категорії дітей.

Основні вразливі категорії дітей:

- 1. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування:** втратили батьків або їхні батьки були позбавлені батьківських прав; часто перебувають у закладах інституційного догляду або у прийомних сім'ях; потребують емоційної підтримки, соціальної адаптації, стабільного середовища.
- 2. Діти з інвалідністю:** мають фізичні, розумові або сенсорні порушення; стикаються з бар'єрами в доступі до освіти, охорони здоров'я, соціалізації; потребують інклюзивного середовища, спеціалізованої допомоги.
- 3. Діти, які постраждали від насильства (фізичного, психологічного, сексуального або економічного):** живуть у середовищі домашнього насильства або зазнали жорстокого поводження; мають психологічні травми, потребують захисту та психосоціальної підтримки.
- 4. Діти-біженці, внутрішньо переміщені особи (ВПО):** змушені покинути дім через збройний конфлікт, переслідування, надзвичайні ситуації;

втрачають стабільне середовище, освіту, доступ до медичних послуг; потребують інтеграції, гуманітарної допомоги, правового захисту. Станом на березень 2025 року в Україні офіційно зареєстровано **4 601 146 внутрішньо переміщених осіб (ВПО)**. З них **873 107 осіб** або **19,2%** — це діти віком до 18 років. Ці дані свідчать про значний вплив війни на дитяче населення України. Діти, які стали ВПО, часто стикаються з труднощами в доступі до освіти, медичних послуг, а також з емоційними та психологічними травмами через пережиті труднощі. Тому важливою є підтримка та захист прав цієї вразливої категорії дітей.

5. Діти з малозабезпечених або неблагополучних сімей: живуть у бідності, не мають доступу до базових потреб (харчування, житло, освіта); часто ризикують опинитися в інституційних закладах; потребують соціальної підтримки, можливостей розвитку.

6. Діти, які перебувають у конфлікті із законом: вчинили правопорушення або перебувають під слідством; потребують реабілітації, відновного правосуддя, інтеграції в суспільство.

7. Діти, які працюють або зазнають експлуатації: змушені працювати через складні життєві обставини; можуть бути жертвами торгівлі людьми, примусової праці; потребують правового захисту і повернення до освітнього процесу.

8. Діти з національних меншин, ромської спільноти, діти мігрантів: часто зазнають дискримінації, стигматизації, мають обмежений доступ до освіти й медицини; потребують підтримки в інтеграції та подоланні мовних, культурних бар'єрів.

Діти мігрантів – це неповнолітні, які:

- переїхали разом із батьками до іншої країни (міжнародні мігранти),
- мігрували всередині країни (внутрішні мігранти, особливо в умовах збройного конфлікту),
- або залишилися в країні походження, коли батьки працюють за кордоном (так звані «діти трудових мігрантів»).

Основні виклики, з якими стикаються діти мігрантів:

1. Правовий статус:

- Відсутність або складність оформлення документів (свідоцтво про народження, дозвіл на перебування).
- Обмежений доступ до освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг.

2. Освіта:

- Труднощі з інтеграцією в нову освітню систему.
- Проблеми з мовним бар'єром (особливо в міжнародному контексті).
- Дискримінація чи упереджене ставлення в школах.

3. Психологічна адаптація:

- Травматичний досвід через переїзд, втрату звичного середовища.
- Відчуття самотності, нестачі підтримки.
- Випадки булінгу або соціальної ізоляції.

4. Соціальні ризики:

- Економічна нестабільність сім'ї.
- Відсутність батьківського нагляду (якщо дитина залишена з родичами в Україні).
- Ризик потрапляння в ситуації насильства, експлуатації або торгівлі людьми.

Таким чином, діти, які належать до вразливих категорій, зокрема діти-сироти, діти з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, діти трудових мігрантів та інші, щодня стикаються з численними викликами, що перешкоджають їхньому повноцінному розвитку, освіті, доступу до охорони здоров'я та безпечного середовища. Війна в Україні, економічна нестабільність та соціальні трансформації лише поглибили ці проблеми, значно збільшивши кількість дітей, які потребують захисту й підтримки.

Ефективне вирішення цих викликів потребує комплексного підходу: удосконалення державної політики, розширення інклюзивних послуг,

підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери, а також активної участі громадянського суспільства. Особливої уваги потребує системне забезпечення прав дітей незалежно від їхнього правового статусу, походження, місця проживання чи соціального становища.

5. Методи і форми роботи класного керівника з вразливими категоріями дітей

Успішна підтримка дітей із вразливих категорій вимагає не лише розуміння їхніх потреб, а й практичного впровадження ефективних підходів у щоденній педагогічній діяльності. Однією з ключових фігур, яка відіграє важливу роль у створенні безпечного та підтримувального освітнього середовища, є класний керівник.

Саме він щодня взаємодіє з учнями, стежить за їхнім емоційним станом, комунікує з батьками й іншими фахівцями, а також координує виховний процес у класі. Тому важливо визначити та проаналізувати методи і форми роботи класного керівника, що є найбільш ефективними у роботі з дітьми, які потребують підвищеної педагогічної уваги та соціального супроводу.

Розглянемо основні методи та форми роботи:

1. Індивідуальна робота, метою якої є встановлення довірливих стосунків, виявлення потреб дитини та підтримка її емоційного стану. Методи: індивідуальні бесіди, психолого-педагогічне спостереження, анкетування та діагностичні опитування (спільно з психологом), наприклад, розмова з дитиною після конфліктної ситуації; підтримка учня з ВПО у перші тижні після переведення до школи.

2. Робота з класним колективом передбачає створення толерантного, підтримувального середовища, запобігання булінгу й ізоляції. До методів відносимо: тренінги з розвитку емоційного інтелекту, емпатії; тематичні класні години («Поважавай іншого», «Ми всі різні – ми всі рівні»); групову рефлексію після конфліктів; метод «кола довіри» або «відкритого мікрофона». Наприклад: інтеграційні вправи для адаптації дитини-переселенця; спільне обговорення теми дискримінації або насильства.

3. Робота з батьками (або опікунами) спрямована на покращення комунікації між школою і сім'єю, створення умов для підтримки дитини. Формами роботи є: індивідуальні консультації; батьківські збори з участю фахівців (психолог, соціальний педагог); залучення до спільних заходів (майстер-класи, шкільні проєкти). Наголосимо, що важливим є підтримка довірливого тону класного керівника, а не засудливого.

4. Співпраця з фахівцями з метою забезпечення комплексної допомоги дитині. До такої співпраці залучаються практичний психолог, соціальний педагог, логопед, дефектолог, представники Служби у справах дітей, ювенальної превенції тощо. Наприклад, залучення психолога до роботи з дитиною, яка пережила травму; складання спільного індивідуального плану корекції поведінки тощо.

5. Профілактична та виховна робота передбачає попередження складних ситуацій, формування життєстійкості. Формами роботи є тематичні заходи до Дня прав людини, Дня дитини; перегляд та обговорення фільмів, соціальних роликів; виготовлення учнями плакатів, презентацій, проєктів тощо.

6. Підтримка інклюзії, метою якої є створення рівних умов для дітей з особливими освітніми потребами. Серед методів роботи виокремлюємо: робота в команді психолого-педагогічного супроводу; адаптація навчального процесу (завдань, темпу, оцінювання); стимулювання взаємодопомоги серед однокласників.

7. Використання сучасних освітніх інструментів, а саме:

- цифрові платформи для комунікації (наприклад, Google Classroom, Viber-групи для батьків);
- онлайн-консультації (для дітей, які часто відсутні або навчаються дистанційно);
- освітні ресурси з темами прав людини, емоційного інтелекту, толерантності.

Пропонуємо переглянути таблицю щодо методів та форм роботи з дітьми вразливих категорій.

Метод	Форма роботи	Приклад використання
Індивідуальна бесіда	Індивідуальна робота	Підтримка дитини, яка пережила стрес або конфлікт
Рольова гра	Групова робота	Відпрацювання моделей поведінки в конфліктних ситуаціях
Тренінг	Групова робота	Розвиток навичок співпраці, емпатії, комунікації
Психокорекція	Індивідуальна робота	Арт-терапія, казкотерапія для дітей із травматичним досвідом
Волонтерський проєкт	Масова робота	Організація збору допомоги або благодійних акцій для ВПО
Консультація	Робота з батьками	Поради батькам щодо підтримки та адаптації дитини в школі
Спостереження	Постійний процес	Відстеження змін у поведінці та емоційному стані дитини
Пояснення і переконання	Виховні заходи	Формування позитивних цінностей та правил поведінки в класі
Заохочення	Виховні заходи	Система похвал, нагород за позитивну поведінку
Співпраця з фахівцями	Координація дій	Залучення психологів, соціальних працівників до підтримки дітей

Так, ефективна робота класного керівника з дітьми вразливих категорій вимагає не лише педагогічної майстерності, а й глибокої людяності, емпатії та гнучкого підходу. Різноманіття методів – від індивідуальних бесід до інтерактивних форм роботи з класом – дає змогу забезпечити всебічну підтримку кожній дитині відповідно до її потреб і життєвих обставин.

Ключовим чинником є системність та міждисциплінарна взаємодія: класний керівник має координувати свої дії з психологами, соціальними педагогами, батьками та іншими спеціалістами. Лише в такому партнерстві можливе створення безпечного, підтримувального середовища, у якому кожна дитина незалежно від її соціального статусу чи життєвих викликів почуватиметься прийнятою, захищеною і цінною. Саме через цю щоденну,

системну і чуйно організовану роботу класного керівника реалізується головний принцип сучасної освіти – дитиноцентризм.

6. Законодавчі та нормативні документи, що регламентують роботу з вразливими категоріями дітей

Забезпечення прав та підтримки дітей, які належать до вразливих категорій, в Україні регулюється низкою законодавчих та нормативно-правових документів. Ці акти визначають гарантії захисту дітей, їхній доступ до освіти, соціальних послуг, а також зобов'язання навчальних закладів і педагогічних працівників щодо створення безпечного та інклюзивного середовища.

Правову основу складає насамперед **Конституція України**, яка гарантує кожній дитині право на захист та турботу з боку держави. Визначальним міжнародним документом є **Конвенція ООН про права дитини**, яку Україна ратифікувала і взяла на себе зобов'язання дотримуватися її положень. У цьому документі чітко закріплено право кожної дитини на освіту, захист від насильства, рівне ставлення, допомогу в складних життєвих обставинах.

На рівні національного законодавства важливу роль відіграють **Закони України «Про освіту»** та **«Про повну загальну середню освіту»**, які встановлюють принципи інклюзивності, рівного доступу до якісної освіти, а також індивідуального підходу до кожного здобувача освіти. Вони визначають обов'язок школи створити умови для навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами, внутрішньо переміщених осіб, дітей-сиріт та інших категорій.

Особливу увагу приділяє підтримці таких дітей **Закон України «Про охорону дитинства»**, який визначає основні категорії дітей, які потребують державного захисту – це діти з інвалідністю, діти, постраждалі внаслідок воєнних дій, внутрішньо переміщені особи, діти з багатодітних або

малозабезпечених сімей, а також діти, які опинилися в складних життєвих обставинах. Закон зобов'язує органи державної влади, місцевого самоврядування, навчальні заклади та інші установи забезпечувати таким дітям необхідні соціальні, освітні та медичні послуги.

Важливими є також положення **Закону України «Про соціальні послуги»**, який регулює порядок надання допомоги сім'ям і дітям у складних життєвих обставинах, визначає принципи соціального супроводу, механізми виявлення та підтримки таких осіб.

Роботу педагогів, зокрема класних керівників, додатково регламентують **підзаконні акти Міністерства освіти і науки України**. Зокрема:

- **Наказ МОН № 1166 від 19.09.2018 року** «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання» визначає механізми реалізації інклюзивної освіти.
- **Постанова КМУ № 896 від 03.10.2018 року** описує взаємодію між школами, службами у справах дітей, органами опіки щодо виявлення та супроводу дітей у складних життєвих обставинах.
- **Наказ МОН № 1646 від 02.12.2020 року** регламентує дії школи щодо створення безпечного освітнього середовища та реагування на випадки насильства над дітьми.
- **Актуальні листи та рекомендації МОН**, зокрема щодо психосоціальної підтримки дітей під час воєнного стану (наприклад, лист № 1/9-535 від 11.10.2022).

Таким чином, нормативно-правова база в Україні створює достатнє підґрунтя для підтримки дітей із вразливих категорій. Проте ефективність її реалізації залежить від практичної взаємодії між педагогами, адміністрацією закладу, соціальними службами та органами місцевої влади, а також від рівня обізнаності самих класних керівників щодо правових можливостей і алгоритмів дій у конкретних ситуаціях.

7. Роль класного керівника у роботі з вразливими категоріями дітей

Класний керівник є не лише організатором виховного процесу, а й ключовою ланкою у забезпеченні психологічного комфорту, соціальної підтримки та інклюзії дитини в класному колективі. Особливо це важливо у роботі з учнями, які належать до вразливих категорій: дітьми з інвалідністю, переселенцями, дітьми з неблагополучних або неповних сімей, дітьми, які зазнали насильства тощо. Тому варто розглянути роль класного керівника у роботі з вразливими категоріями дітей, а також ті завдання й функції, які він виконує для забезпечення повноцінного розвитку кожного учня.

1. Посередник між учнем, родиною та школою. Класний керівник першочергово виявляє зміни в поведінці, емоційному стані або успішності дитини. Він своєчасно передає інформацію психологу, адміністрації, соціальному педагогу; координує допомогу, враховуючи потреби не лише дитини, а й її родини; підтримує зв'язок із батьками або опікунами, навіть у складних або кризових випадках.

2. Організатор безпечного середовища. Класний керівник відповідає за формування дружньої атмосфери в класі, запобігання булінгу, дискримінації та ізоляції вразливих учнів. Його провідними завданнями є: впроваджувати виховні заходи, що розвивають емпатію, взаєморозуміння, повагу; швидко реагувати на ознаки булінгу, тривожності або соціальної дезадаптації; бути зразком поваги, прийняття та рівного ставлення до кожного.

3. Педагог-наставник і довірена особа. Для дитини з нестабільним середовищем саме класний керівник часто є тією постійною фігурою, яка: підтримує морально; допомагає адаптуватися до школи, колективу, нових умов (особливо це актуально для ВПО); сприяє формуванню життєвих навичок, впевненості у власних силах.

4. Координатор індивідуального супроводу. У разі роботи з дітьми, які потребують постійної підтримки, класний керівник може бути ініціатором:

створення індивідуального освітнього маршруту; організації психолого-педагогічного супроводу; взаємодії з міждисциплінарною командою (інклюзивно-ресурсний центр, соцслужба, медичні фахівці).

5. Адвокат інтересів дитини. Класний керівник виконує роль захисника прав дитини у межах школи та поза нею. Він відстоює потреби дитини перед адміністрацією, колективом, у разі потреби – перед соціальними службами; звертає увагу на недопустимість упередженого ставлення до дитини через її походження, статус чи особливості; сприяє формуванню громадянської свідомості та самоповаги в учня.

Таким чином, в сучасних умовах класний керівник – це не просто педагог, який відповідає за дисципліну чи планування виховних заходів. У роботі з дітьми вразливих категорій він стає ключовою фігурою підтримки, що поєднує функції наставника, захисника прав, посередника між родиною та школою, організатора безпечного середовища.

Його здатність уважно слухати, помічати зміни в поведінці, своєчасно залучати інших фахівців і діяти в інтересах дитини визначає не лише рівень адаптації окремого учня, а й загальний мікроклімат у класі. Саме класний керівник часто стає тією особою, яка дає дитині відчуття цінності, довіри й стабільності, що особливо важливо в умовах соціальної нестабільності чи особистих криз.

Підтримуючи дитину щодня через діалог, приклад і спільні дії, класний керівник виконує одну з найважливіших місій сучасної освіти – допомагає кожному учневі реалізувати себе, незважаючи на життєві труднощі.

З огляду на складнощі, з якими стикаються діти з травматичним досвідом, та виклики, що виникають у класних керівників при роботі з такими учнями, особливе значення набуває застосування ефективних педагогічних технологій і спеціалізованих ресурсів. Вони допомагають не лише створити безпечне і підтримуюче освітнє середовище, а й сприяють

емоційному відновленню і всебічному розвитку дитини. Розглянемо основні методи та інструменти, які можуть бути використані в роботі з цими дітьми.

Педагогічні технології та ресурси, які можна використовувати для роботи з дітьми з травматичним досвідом, мають на меті створення безпечного та підтримуючого середовища, де дитина може відновити емоційну рівновагу і успішно навчатись.

Одним із основних підходів є травмоінформований підхід, який передбачає розуміння впливу травми на поведінку і навчання дитини та адаптацію педагогічної діяльності з урахуванням індивідуальних потреб. Інклюзивне навчання також є важливою технологією, яка забезпечує рівні можливості для всіх дітей, зокрема з травматичним досвідом, шляхом адаптації програм та методів навчання.

Позитивна поведінкова підтримка допомагає формувати у класі позитивний мікроклімат, знижувати рівень тривоги та конфліктів, що особливо важливо для дітей, які пережили травму. Ресурсно-орієнтована педагогіка фокусується на сильних сторонах дитини, її внутрішніх ресурсах і потенціалі, підтримуючи таким чином її впевненість та мотивацію.

Також широко застосовуються методи арт-терапії, казкотерапії, пісочної терапії, які допомагають дітям через творчість виразити емоції, зняти напругу і подолати стресові переживання. Соціально-емоційне навчання сприяє розвитку у дітей навичок саморегуляції, емпатії, ефективної комунікації та стресостійкості.

Колаборативне навчання та парна робота допомагають формувати підтримуюче середовище, сприяють налагодженню довірливих відносин між дітьми.

Важливими ресурсами для педагогів є тренінги з травмоінформованого підходу, методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України, а також інтернет-ресурси і платформи, що пропонують інструменти для

соціально-емоційного навчання. Підтримка психологів, арт-терапевтів, а також співпраця з соціальними службами і неурядовими організаціями, які працюють з дітьми, які пережили травму, є додатковими важливими складовими.

Загалом використання цих технологій і ресурсів дозволяє знизити рівень тривоги і стресу, підтримати соціалізацію та адаптацію дітей з травматичним досвідом і створити для них безпечне та комфортне навчальне середовище.

Оцінювання ефективності виховної роботи з вразливими категоріями дітей є важливим етапом для визначення результатів, корекції методів і підвищення якості підтримки таких учнів. Ефективність роботи класного керівника або педагогічного колективу можна оцінювати за кількома ключовими критеріями та показниками.

По-перше, важливо аналізувати рівень соціальної адаптації дітей. Це включає в себе їхню здатність до встановлення позитивних взаємин із однолітками, педагогами та іншими членами шкільної спільноти, а також участь у колективних заходах і позакласній діяльності.

По-друге, слід звертати увагу на розвиток емоційної стабільності та психологічного благополуччя дитини. Для цього використовують спостереження, бесіди, анкетування, а також консультації з шкільними психологами чи соціальними педагогами.

По-третє, оцінюють успішність навчання та рівень мотивації до здобуття знань. Важливо, щоб діти з вразливих категорій мали можливість реалізувати свій потенціал і отримували підтримку у складних ситуаціях.

Також важливим показником є зміни в поведінці дитини: зменшення конфліктів, проявів агресії, пропусків занять, покращення самодисципліни. Не менш важливою є зворотній зв'язок від самих дітей та їхніх батьків або опікунів. Вони можуть поділитися власними враженнями щодо атмосфери в класі, рівня підтримки та допомоги, що отримують діти.

Для комплексної оцінки використовують як якісні, так і кількісні методи: аналіз звітів, спостереження, соціометричні дослідження, анкетування, тестування, групові обговорення.

Регулярний моніторинг результатів виховної роботи дозволяє вчасно коригувати стратегії, адаптувати підходи і забезпечувати більш ефективну підтримку вразливих дітей.

Таким чином, оцінка ефективності виховної роботи – це системний процес, що базується на різних джерелах інформації та має на меті покращення соціального, емоційного та освітнього розвитку дітей із вразливих категорій

8. Проблеми та виклики виховної роботи з дітьми з вразливих категорій

Попри важливу роль класного керівника у підтримці дітей з вразливих категорій та наявність різноманітних методів і форм роботи, щоденна практика свідчить про численні труднощі, з якими стикається педагог у реальних умовах. Обмежені ресурси, емоційне навантаження, недостатня міжвідомча взаємодія та складність роботи з родинами — це лише частина тих чинників, що ускладнюють ефективне виконання виховної та підтримувальної функції.

Тому актуально проаналізувати основні проблеми та виклики, які постають перед класним керівником у роботі з дітьми, що потребують особливої уваги, аби не лише усвідомити масштаби труднощів, а й шукати шляхи їх подолання.

1. Відсутність повної інформації про життєву ситуацію дитини.

Часто вчитель не володіє повною або достовірною інформацією про обставини, у яких перебуває дитина (сімейні конфлікти, міграція, насильство, сирітство тощо). Це ускладнює своєчасне реагування та побудову правильної стратегії підтримки.

2. Психоемоційне навантаження на педагога. Класний керівник виступає не лише як педагог, а й як психолог, комунікатор, соціальний працівник. Постійна емоційна залученість, спілкування з родинами в кризі, спостереження за болем і стражданням дитини призводять до професійного вигорання.

3. Низький рівень участі батьків. Багато батьків вразливих дітей не виконують свої обов'язки або взагалі відсутні (мігранти, батьки, позбавлені батьківських прав, алко- чи наркозалежні особи). Це залишає класного керівника без належної взаємодії з родиною, що обмежує можливості виховного впливу.

4. Брак спеціальної підготовки. Більшість педагогів не мають професійних знань з кризової психології, травмоінформованого підходу, методів ненасильницької комунікації. Це створює труднощі у роботі з дітьми, які мають поведінкові порушення чи пережили травматичні події.

5. Формалізм у реалізації інклюзії. Інклюзивне навчання часто реалізується формально: відсутні адаптації в навчальних програмах, не вистачає ресурсів, асистентів, технічного забезпечення. Відповідальність за інтеграцію дітей з ООП часто покладається лише на класного керівника.

6. Обмежені можливості міжвідомчої співпраці. Налагодження взаємодії з соціальними службами, поліцією, медичними установами потребує додаткових зусиль та часу, який часто відсутній у педагога. До того ж, не завжди існують чіткі алгоритми такої взаємодії.

7. Проблеми адаптації дітей ВПО. Діти внутрішньо переміщених осіб часто стикаються з тривалим стресом, відчуттям втрати, розлукою з рідними та зміною середовища. Вони можуть проявляти замкнутість, недовіру або конфліктну поведінку, що вимагає особливо чутливого підходу з боку класного керівника.

Підтримка дітей вразливих категорій – одна з найвідповідальніших і водночас найскладніших ділянок у роботі класного керівника. Ці учні часто приходять до школи з досвідом втрати, травми, соціальної ізоляції або хронічного стресу. Саме тому вони потребують не лише академічної уваги, а й людської чуйності, стабільності та психологічної безпеки того, що починається з простих, щоденних дій класного керівника.

Проте ефективна реалізація цієї функції супроводжується низкою системних проблем: брак інформації, відсутність батьківського залучення, емоційне виснаження, нестача міжвідомчої координації та фахової підтримки. Класний керівник нерідко залишається один на один із викликами, які виходять за межі його професійної компетенції та повноважень.

Це підкреслює необхідність докорінних змін:

- формування реальної системи психолого-соціального супроводу в закладах освіти;
- впровадження програм підвищення кваліфікації для педагогів щодо роботи з дітьми, які зазнали травм;
- посилення міжвідомчої взаємодії між школами, службами у справах дітей, медичними установами, органами місцевого самоврядування;
- створення ресурсного середовища підтримки самого класного керівника – як професіонала й як особистості.

Лише завдяки комплексному, системному підходу школа зможе виконувати свою ключову функцію – бути місцем, де кожна дитина, незалежно від життєвих обставин, відчуває себе бажаною, зрозумілою і здатною до розвитку.

Питання для самоконтролю

1. Хто належить до вразливих категорій дітей у системі освіти?

2. Які основні соціально-педагогічні особливості дітей із вразливих категорій?
3. Які виклики та проблеми виникають під час виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами?
4. Як впливають сімейні фактори на формування поведінки вразливих дітей?
5. Які методи та форми виховної роботи найбільш ефективні для підтримки вразливих учнів?
6. Як забезпечити інклюзивність виховного процесу для дітей із різними потребами?
7. Яка роль класного керівника у підтримці емоційного та психологічного стану вразливих дітей?
8. Як організувати співпрацю з батьками (опікунами) вразливих категорій дітей?
9. Які законодавчі та нормативні документи регламентують роботу з вразливими дітьми?
10. Які педагогічні технології та ресурси можна використовувати для роботи з дітьми з травматичним досвідом?
11. Як формувати у дітей почуття безпеки та довіри в освітньому середовищі?
12. Які заходи профілактики булінгу та насильства слід впроваджувати у класі з вразливими дітьми?
13. Як оцінювати ефективність виховної роботи з вразливими категоріями дітей?
14. Які етичні принципи слід дотримуватися у роботі з такими дітьми?
15. Як можна залучати соціальні служби та громадські організації до підтримки вразливих учнів?

ТЕСТИ

1. Що таке «вразлива категорія дітей»?

- А) Діти, які мають високу успішність у навчанні
- Б) Діти, які тимчасово не відвідують школу
- В) Діти, які потребують додаткового захисту та підтримки через життєві обставини
- Г) Діти, які беруть участь у гуртках

2. До вразливих категорій НЕ належать:

- А) Діти з інвалідністю
- Б) Діти з багатодітних сімей
- В) Діти, які навчаються в гімназіях
- Г) Діти-сироти

3. Який із принципів є базовим у виховній роботі з вразливими дітьми?

- А) Авторитарність
- Б) Конкуренція
- В) Гуманізм
- Г) Ігнорування особливостей

4. Який метод найчастіше використовують у роботі з дітьми, які пережили травму?

- А) Контрольна робота
- Б) Арт-терапія
- В) Риторика
- Г) Тестування

5. У випадку підозри на домашнє насильство педагог повинен:

- А) Проігнорувати ситуацію
- Б) Розповісти іншим учням
- В) Повідомити адміністрацію та соціальні служби
- Г) Відрахувати дитину з класу

6. Яка форма роботи найкраща для індивідуальної підтримки дитини?

- А) Лекція
- Б) Вікторина
- В) Індивідуальна бесіда
- Г) Групова дискусія

7. Яке твердження є правильним?

- А) Вразливі діти не мають права на інклюзію
- Б) Всі вразливі діти — агресивні
- В) Робота з вразливими дітьми потребує індивідуального підходу
- Г) Педагог не повинен контактувати з родиною дитини

8. Яка установа НЕ є партнером педагога у виховній роботі?

- А) Центр соціальних служб
- Б) Служба у справах дітей

- В) Поліція ювенальної превенції
- Г) Автошкола

Література

1. Волкова, Н. В. Психологія важковиховуваності дітей: теорія і практика / Н. В. Волкова. – Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. – 256 с.
2. Гончарук, О. В. Психолого-педагогічний супровід дітей із важковиховуваністю / О. В. Гончарук // Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – 2020. – Вип. 3. – С. 45–58.
3. Іванова, Л. М. Особливості формування поведінкових стратегій у дітей з важковиховуваністю / Л. М. Іванова // Психологія розвитку людини. – 2019. –Т. 13, № 2. – С. 78–89.
4. Коваль, В. П. Важковиховуваність у дітей: діагностика та корекція / В. П. Коваль. – Харків: ХНПУ, 2021. –192 с.
5. Литвиненко, О. В. Виховна робота з дітьми, які мають поведінкові труднощі / О. В. Литвиненко // Вісник педагогіки. – 2023. – № 4. – С. 112–124.
6. Міністерство освіти і науки України. Методичні рекомендації щодо роботи з дітьми, які мають поведінкові труднощі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/metodichni-rekomendaciyi-roboch-dityami-yaki-mayut-povedinkovi-trudnoci>
7. Петрова, І. С. Психолого-педагогічні аспекти подолання важковиховуваності / І. С. Петрова // Науковий вісник соціальної педагогіки. – 2022. – Вип. 7. – С. 30–44.
8. Фролова, М. І. Соціально-педагогічні умови корекції поведінкових проблем у дітей / М. І. Фролова // Психологія і суспільство. – 2017. –№ 12. – С. 58–67.
9. EdEra. Виховання дітей з поведінковими особливостями [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <https://ed-era.com/courses/vykhovannya-ditej-z-povedinkovymy-osoblyvostyamy> (дата звернення: 25.05.2025).

10. Сидоренко, Т. В. Психологічна підтримка дітей із важковиховуваністю / Т. В. Сидоренко // Психологія освіти. – 2019. – № 1. – С. 75–88.

Основні закони та документи:

1. Конституція України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Конвенція ООН про права дитини (ратифікована в Україні) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
3. Закон України «Про освіту» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Закон України «Про повну загальну середню освіту» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-IX>
5. Закон України «Про охорону дитинства» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-12>
6. Закон України «Про соціальні послуги» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-19>

Нормативні акти:

7. Наказ МОН України №1166 від 19.09.2018 «Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1211-18>
8. Постанова Кабінету Міністрів України №896 від 03.10.2018 «Про взаємодію суб'єктів соціальної роботи щодо виявлення та супроводу дітей у складних життєвих обставинах» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2018-п>
9. Наказ МОН України №1646 від 02.12.2020 «Про затвердження Типової інструкції з організації захисту дітей в освітньому середовищі» <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-instrukciyi-z-organizaciyi-zahistu-ditej-v-osvitnomu-seredovishi>
10. Лист МОН України №1/9-535 від 11.10.2022 «Щодо забезпечення психосоціальної підтримки дітей під час воєнного стану»

Тема 8

ОСОБИСТІТЬ СУЧАСНОГО УЧИТЕЛЯ

Мета: розкрити ключові характеристики, якості та професійні компетентності, що визначають ефективність, авторитет і успішність сучасного педагога; сформувати цілісне уявлення про педагогічну майстерність, культуру, творчість та імідж вчителя як важливі складові його особистості.

Основні питання

1. Педагогічна майстерність та творчість учителя.
2. Педагогічна техніка сучасного вчителя.
3. Імідж сучасного вчителя.
4. Професійна культура вчителя.

Основні поняття: особистість учителя, педагогічна майстерність, творчість педагога, професійна компетентність, педагогічна техніка, комунікативні навички, імідж учителя, авторитет педагога, професійна етика, педагогічна культура, саморефлексія, професійне самовдосконалення, емпатія, мотивація до навчання, сучасний освітній простір, освітні виклики, гуманістичний підхід, креативність, лідерство в освіті, психолого-педагогічна компетентність.

Основний зміст

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ТА ТВОРЧІСТЬ УЧИТЕЛЯ

Педагогічна майстерність — це високий рівень професійної діяльності вчителя, який забезпечує ефективне навчання, виховання та розвиток учнів через оптимальне поєднання знань, умінь, особистісних якостей і творчого підходу.

Основними *компонентами* педагогічної майстерності є наступні:

1. *Професійні знання*: предметна компетентність; методика викладання; психолого-педагогічні знання.
2. *Педагогічна техніка*: володіння мовленням, мімікою, жестами, голосом; ефективна організація уваги та поведінки учнів; управління навчальним процесом.
3. *Дидактична майстерність*: здатність зацікавити, пояснити складне просто; використання сучасних методів навчання; побудова логічної, послідовної структури уроку.
4. *Комунікативна компетентність*: уміння будувати продуктивні стосунки з учнями, батьками, колегами; активне слухання, емпатія; педагогічний такт.
5. *Мотивація і саморефлексія*: постійне самовдосконалення; здатність до аналізу власної діяльності; висока внутрішня мотивація до професії.

Творчість сучасного вчителя — це здатність педагога виходити за межі шаблонів, генерувати нові ідеї, адаптувати методи до потреб учнів, знаходити оригінальні шляхи вирішення педагогічних завдань.

Основними проявами **творчості** в педагогіці вважаються наступні:

- використання інноваційних методик та технологій (проектне навчання, гейміфікація, STEAM тощо);
- створення авторських програм, методичних матеріалів;
- вміння адаптувати матеріал під рівень і потреби класу;
- проведення нестандартних уроків, інтегрованих занять;
- творче розв'язання педагогічних ситуацій, конфліктів;
- впровадження нових форм взаємодії з учнями (цифрові інструменти, творчі завдання, квести).

У чому ж полягає зв'язок між педагогічною майстерністю та педагогічною творчістю? Пропонуємо наступні аспекти:

- майстерність без творчості — це формалізм, що є неприпустимим у педагогічній діяльності;
- творчість без майстерності — неефективна імпровізація, що не призведе до запланованих результатів професійної діяльності;
- ідеальний учитель поєднує глибокі знання і творчий підхід, що дозволяє виховувати ініціативну, з розвинутим мисленням, у тому числі і критичним, вмотивовану особистість.

Отже, можна зазначити, що справжній учитель — не той, хто дає відповіді, а той, хто надихає вихованця на пошук. Звідси, доцільно використовувати поняття «педагогічна творчість».

Педагогічна творчість — це цілеспрямований процес створення вчителем нових, оригінальних, ефективних педагогічних ідей, методів, форм, прийомів і засобів навчання та виховання, які сприяють розвитку особистості учня, оптимізації освітнього процесу та самореалізації самого педагога.

Виокремлюють наступні *основні риси педагогічної творчості*:

- *оригінальність* — нестандартність мислення і підходів;
- *продуктивність* — практична цінність педагогічних рішень;
- *інноваційність* — додавання новизни в освітній процес;
- *спрямованість на розвиток учнів* — головна мета творчих педагогічних дій.

У чому проявляється педагогічна творчість проявляється усучасного вчителя? Розглянемо основні варіанти:

- у авторських уроків, методик, програм;
- в інтеграції предметів і знань;
- у творчій адаптації матеріалів до потреб учнів;
- в застосуванні імпровізації у складних педагогічних ситуаціях;
- у застосуванні міждисциплінарного та особистісно орієнтованого підходу.

Отже, **педагогічна творчість** — це здатність учителя знаходити нові, ефективні способи організації освітнього процесу, що відповідають сучасним вимогам, особливостям учнів і цілям навчання.

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНІКА СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

Педагогічна техніка — це сукупність професійних умінь, прийомів та засобів, що забезпечують ефективну організацію взаємодії вчителя з учнями, управління освітнім процесом, а також контроль за власною поведінкою, емоціями та впливом на учнів.

Основними *компонентами* педагогічної техніки є наступні:

1. Техніка педагогічного спілкування:

- уміння встановлювати контакт з учнями;
- побудова довірливих, доброзичливих взаємин;
- активне слухання, діалог, педагогічний такт.

2. Мовленнєва техніка:

- виразна, грамотна, чітка мова;
- різноманітність інтонацій, темпу, гучності для утримання уваги;
- вміння пояснювати складні питання на доступному рівні.

3. Техніка невербальної комунікації:

- контакт очима;
- міміка, жести, постава;
- розташування в класі, дистанція між вчителем і учнями.

4. Техніка саморегуляції:

- контроль над власними емоціями;
- стриманість та виваженість у конфліктних ситуаціях;
- вміння відновлювати емоційний баланс.

5. Техніка організації навчального процесу:

- чітка структура уроку;
- тайм менеджмент та мистецтво управління увагою учнів;
- вплив на мотивацію та використання засобів для утримання дисципліни.

Роль педагогічної техніки:

- забезпечує ефективність викладання;
- допомагає створити комфортне психологічне середовище;
- сприяє становленню авторитету педагога;
- полегшує вирішення конфліктів та складних ситуацій;
- дозволяє регулювати динаміку та атмосферу уроку.

Отже, справжній учитель володіє не лише знаннями, а й мистецтвом їх подачі. І в цьому полягає сутність педагогічної техніки.

Пропонуємо більш детально ознайомитися з **елементами** педагогічної техніки, що представлені у вигляді таблиці, де узагальнено ключові компоненти, короткий опис та приклади використання (Див. таб.1).

Таблиця 1.

Основні елементи педагогічної техніки вчителя

Компонент	Характеристика	Приклади застосування
Мовленнєва техніка	Вміння користуватися голосом і мовою ефективно.	Чітка дикція, зміна інтонації, паузи для акцентування.
Невербальна комунікація	Використання жестів, міміки, погляду, пози.	Контакт очима, відкрита постава, усмішка.
Техніка педагогічного спілкування	Встановлення взаєморозуміння з учнями, тактовність.	Використання підтримувальних реплік, відкритих запитань, наявність зворотного зв'язку.
Техніка організації уваги	Привертання, управління та утримання уваги учнів.	Використання наочності, зміна темпу взаємодії, інтерактивні вправи.
Техніка управління поведінкою	Підтримка дисципліни та створення позитивного	Формулювання та дотримання «Правил класу», позитивні

	психологічного клімату.	підкріплення, конструктивні зауваження.
Техніка саморегуляції	Контроль емоційної сфери, стресостійкість, резильєнтність, врівноваженість.	Глибоке дихання, застосування пауз перед відповіддю, демонстрація позитивного мислення.
Техніка постановки запитань	Уміння формулювати продуктивні запитання для активізації мислення вихованців.	Відкриті запитання, проблемні ситуації, дискусії з елементами: «чому?», «якби...».
Техніка педагогічного такту	Почуття міри, повага до гідності учня	Заборона принижувати особистість учня, вміння уникати іронії та коригувати поведінку без осуду.
Техніка емоційного впливу	Уміння надихати, викликати інтерес та впливати на мотивацію учнів.	Натхненна мова, щира віра у здібності учнів, позитивний особистий приклад.
Техніка зворотного зв'язку	Повідомлення інформації, яка стосується позитивних досягнень учня.	Використання прийому коментарів, оцінювання з аргументацією, запитання для самоаналізу та рефлексії.

3. ІМІДЖ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

Імідж учителя — це цілісне уявлення, яке складається у свідомості учнів, батьків, колег та суспільства щодо особистості вчителя та ґрунтується на його зовнішності, поведінці, стилі спілкування, манері викладання, цінностях і професійних якостях. Тобто, імідж — це соціально сприйнятий образ педагога.

Виокремлюють наступні *компоненти* іміджу вчителя, які впливають на формування цілісного враження про педагога:

Зовнішній вигляд:

- охайність, доглянутість, діловий або творчий стиль, що відповідає професії;
- колірна гама, елементи одягу, які можуть вплинути як на підсилення, так і на послаблення авторитету вчителя.

Мовлення:

- культура мовлення: чіткість, грамотність, логічність викладу;
- інтонація, темп, емоційна виразність, здатність зацікавити слухача.

Комунікативна поведінка:

- ввічливість, доброзичливість, повага до співрозмовника;
- уміння слухати, підтримувати діалог, вести дискусію, реагувати на запитання.

Професійна компетентність:

- глибокі знання предмета;
- уміння доступно пояснювати, використовувати сучасні методики навчання.

Морально-етичні якості:

- відповідальність, чесність, справедливість;
- поведінка, що відповідає високим моральним стандартам.

Психологічна врівноваженість:

- здатність до самоконтролю, емоційна стабільність;
- стриманість у конфліктних ситуаціях, позитивне налаштування.

Наявність особистого стилю (бренду):

- унікальні риси особистості, які вирізняють учителя серед інших;
- авторський підхід, інноваційність, особисті досягнення, харизма.

Необхідно підкреслити, що зазначені компоненти іміджу вчителя взаємопов'язані: сильний імідж базується на гармонійному поєднанні професіоналізму, людяності й привабливої подачі себе як особистості.

Імідж вчителя виконує наступні *функції*:

1. *Педагогічна* — сприяє більш ефективному впливу на учнів.
2. *Мотиваційна* — викликає бажання у дітей навчатися саме у цього педагога.
3. *Комунікативна* — полегшує встановлення продуктивних взаємин.
4. *Соціальна* — впливає на ставлення суспільства до професії вчителя.
5. *Профілактична* — запобігає конфліктам за допомогою створеної довіри та поваги.

Процес формування позитивного іміджу вчителя має наступні складові:

- постійне самовдосконалення;
- професійна етика та відповідальність;
- відкритість до інновацій;
- рефлексія: аналіз свого впливу на учнів і колектив;
- участь у професійних конкурсах, семінарах;
- позитивна комунікація в мережах та публічному просторі.

4. ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ

Професійна культура вчителя — це сукупність знань, умінь, цінностей, норм і форм поведінки, які визначають якість педагогічної діяльності, взаємин з учнями, колегами, батьками та рівень професійної самореалізації педагога. Це — «внутрішній компас» учителя, що керує його педагогічною практикою, стилем спілкування та моральною відповідальністю.

Ознаки високої професійної культури педагога:

- високий рівень педагогічної майстерності;
- професійна етика та культура поведінки;
- здатність до саморефлексії та саморозвитку;
- відповідальне ставлення до освітніх стандартів;
- готовність до інновацій та змін;
- гуманістичне ставлення до учнів.

Структура (компоненти) професійної культури вчителя:

1. Культурно-інтелектуальний компонент:

- глибокі знання в галузі освіти та культури;
 - загальний рівень освіченості та інтелігентності.
2. Педагогічно-методичний компонент:
 - знання методики викладання, уміння адаптувати її до індивідуальних особливостей учнів.
 3. Морально-етичний компонент:
 - дотримання норм педагогічної етики, справедливість, толерантність.
 4. Комунікативний компонент:
 - уміння ефективно взаємодіяти з різними учасниками освітнього процесу.
 5. Креативний (творчий) компонент:
 - здатність до педагогічної творчості, використання нестандартних рішень.
 6. Емоційно-вольовий компонент:
 - здатність керувати своїм емоційним станом, діяти спокійно в складних ситуаціях.
 7. Професійно-рефлексивний компонент:
 - звичка до самоаналізу, бажання вдосконалюватись і вчитись у власному досвіді.

Роль професійної культури вчителя в освітньому процесі:

- підвищує ефективність взаємодії;
- сприяє формуванню авторитету педагога;
- сприяє створенню здорового психологічного клімату;
- виступає прикладом для наслідування учнями;
- забезпечує дотримання педагогічної етики та довіри у колективі.

Отже, сучасний вчитель формує не лише знання — він формує культуру майбутнього громадянина.

Питання для самоконтролю

1. Що таке педагогічна майстерність і які її основні складові?
2. Як виявляється творча індивідуальність учителя під час уроку?
3. У чому полягає різниця між педагогічною майстерністю та професійною компетентністю?

4. Назвіть приклади педагогічної творчості в освітньому процесі.
5. Які якості вчителя сприяють розвитку творчого мислення в учнів?
6. Що включає поняття «педагогічна техніка»?
7. Які види невербальної комунікації використовує вчитель у роботі з учнями?
8. Як техніка мовлення впливає на ефективність викладання?
9. Назвіть приклади використання техніки саморегуляції у професійній діяльності вчителя.
10. Яке значення має педагогічний такт у повсякденній взаємодії з учнями?
11. Що таке імідж учителя та з яких компонентів він складається?
12. Як зовнішній вигляд і манера спілкування впливають на сприйняття вчителя?
13. У чому полягає роль іміджу вчителя у формуванні довіри в освітньому середовищі?
14. Дайте визначення професійної культури вчителя. Які її основні компоненти?
15. Як професійна культура вчителя впливає на якість навчального процесу та взаємодію з учнями?

ТЕСТИ

1. Що входить до складу педагогічної майстерності?

- а) Знання психології.
- б) Риторика, етика, емпатія.
- в) Методика викладання.
- г) Усі перелічені варіанти.

2. Яка з наведених якостей є основою педагогічної творчості?

- а) Сумлінність
- б) Ініціативність
- в) Суворість
- г) Консерватизм

3. Педагогічна творчість найчастіше виявляється у:

- а) Виконанні адміністративних обов'язків
- б) Підготовці звітів

- в) Застосуванні нестандартних методів навчання
- г) Використанні готових шаблонів

4. Високий рівень педагогічної майстерності передбачає:

- а) Автоматичне використання відомих методик навчання і виховання
- б) Механічне повторення матеріалу
- в) Поєднання знань, досвіду та інтуїції
- г) Повне наслідування старших колег

5. Що з переліченого є прикладом невербальної комунікації?

- а) Лекція
- б) Запис на дошці
- в) Погляд і жести
- г) Усне опитування

6. До технік педагогічної саморегуляції НЕ належить:

- а) Контроль дихання
- б) Агресивна реакція
- в) Внутрішній монолог
- г) Тимчасова пауза

6. Педагогічний такт передбачає:

- а) Жорстку дисципліну
- б) Приховану іронію
- в) Ввічливу, але рішучу поведінку
- г) Уникнення зауважень

7. Професійне володіння мовленням включає:

- а) Надмірну емоційність
- б) Швидке читання матеріалу
- в) Логічність, чіткість, інтонаційну виразність
- г) Монотонність

9. Що з перерахованого НЕ являється частиною іміджу вчителя?

- а) Зовнішній вигляд
- б) Манера спілкування
- в) Заробітна плата
- г) Поведінка в соціальних мережах

11. Цілеспрямованеому формуванню позитивного іміджу педагога сприяє:

- а) Авторитарність
- б) Пасивність
- в) Активна участь у шкільному житті
- г) Закритість у спілкуванні

12. Який із варіантів найточніше характеризує соціальну функцію іміджу вчителя?

- а) Підвищення оцінок
- б) Вплив на формування репутації професії педагога
- в) Управління учнями
- г) Зменшення кількості конфліктів у класі

12. Який з перерахованих компонентів входить до складу професійної культури вчителя?

- а) Фізична витривалість
- б) Художній смак
- в) Комунікативна компетентність
- г) Спортивні досягнення

13. Професійна культура вчителя ґрунтується на:

- а) Імпровізації та досвіді
- б) Морально-етичних принципах
- в) Особистих симпатіях
- г) Зовнішньому вигляді

14. Сутність професійно-рефлексивного компоненту полягає у:

- а) Участі у конкурсах
- б) Аналізі власної педагогічної діяльності
- в) Виконанні наказів
- г) Репетиції виступу

15. Прикладом прояву високого рівня професійної культури вчителя виступає:

- а) Ігнорування критики
- б) Самоаналіз після проведених уроків
- в) Консервативне мислення
- г) Обмеження зворотного зв'язку

Література

1. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти». 29 серпня 2024 р. <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity>

2. Тимошко Г. М. Педагогічна майстерність як вектор розвитку організаційної культури керівника закладу освіти. Вісник № 1 (157). DOI: 10.5281/zenodo.2622921. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721419/1/69_2019_.pdf

3. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І.А.Зязюна. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища шк., 2004. 422 с.

4. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості: Підручник. К.: Мілені, ум, 2006. – 344 с.

5. Колодько Т. М. Творчість як складова педагогічної майстерності вчителя. Наукові записки. Серія “Філологічна”. 2012. Випуск 23. С. 271-274. <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2012/n23/89.pdf>

6. Професійна культура: сутність, фахові особливості, розвиток : колективна монографія / кол. авт. ; відп. ред. Г. Є. Улунова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. 300 с. https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/Profesiyna_kultura.pdf

Словник педагогічних термінів

Актив колективу – це група учасників, які є частиною конкретного колективу, поділяють вимоги керівника, активно допомагають у впорядкуванні спільного життя та виявляють ініціативу в організації діяльності.

Благополуччя дитини – це стан, за якого повною мірою задовольняються фізичні, психологічні, освітні й соціальні потреби дитини.

Важковиховуваність – це характеристика особистості дитини, що включає психологічні, соціальні та педагогічні особливості, які знижують ефективність звичних виховних методів, часто виявляються у вигляді агресії, негативізму, порушення дисципліни, девіантної поведінки та слабкої мотивації до навчання.

Вихованість – це інтегрована властивість особистості, що визначається рівнем сформованості її якостей, цінностей, характеру та їх вираженням у діях і намірах.

Виховання – це процес, що має на меті формування особистості шляхом розвитку її моральних, інтелектуальних, естетичних, трудових і соціальних якостей.

Виховання з точки зору особистісного підходу – це вплив, спрямований на розвиток людини, її світогляду, моральних засад, інтелектуальних здібностей, рис характеру та фізичних якостей.

Виховання також розглядається як багатогранний процес становлення особистості.

Виховання у вузькому соціально-педагогічному розумінні – це спеціально організована діяльність, спрямована на розвиток у дітей певних рис, переконань, ціннісних орієнтацій.

Виховання у прикладному розумінні – це систематична та цілеспрямована взаємодія педагога з учнями або вихованцями, що має на меті розв'язання конкретних виховних завдань.

Виховання у широкому соціально-педагогічному сенсі – це організований вплив соціального середовища, спрямований на формування особистості в процесі життєдіяльності.

Виховна мета – це заздалегідь визначений результат, якого прагне досягти педагог у процесі виховної діяльності.

Виховна робота – це сукупність цілеспрямованих дій педагогів, спрямованих на розвиток особистості дитини, формування її моральних, соціальних та культурних цінностей.

Виховна система класу – це організована, цілісна взаємодія всіх учасників виховного процесу в межах класного колективу (учнів, учителів, батьків), об'єднана спільною метою, традиціями та цінностями.

Виховна технологія – це комплекс методів, прийомів і форм виховної діяльності, що забезпечують ефективне досягнення виховних цілей.

Виховна функція – це педагогічне завдання або роль, яку виконує класний керівник, наприклад: організаційна, комунікативна, діагностична, прогностична тощо.

Виховний захід – це спеціально спланована форма виховного впливу, яка має на меті розвиток ціннісних орієнтацій, знань і практичних умінь (наприклад, класна година, проєктна діяльність, екскурсія).

Виховний процес – це частина освітнього процесу, спрямована на формування соціально зрілої, гуманної, активної особистості.

Вразливі категорії дітей – це діти, які опинилися в складних життєвих умовах, зокрема діти-сироти, діти з інвалідністю, з багатодітних або малозабезпечених родин, постраждали від насильства чи військових дій.

Всебічне виховання – це комплексний підхід до виховання, який охоплює розвиток моральних, інтелектуальних, трудових, фізичних і естетичних якостей особистості.

Гармонійне виховання – це процес формування особистості, за якого всі складові виховання (інтелектуальна, моральна, трудова, фізична та

естетична) взаємно доповнюють і збагачують одна одну, створюючи цілісну систему розвитку.

Гармонійні відносини між особистістю і колективом – це такий тип взаємодії, коли досягається рівновага між інтересами окремої особи та вимогами, очікуваннями колективу.

Девіантна поведінка – це форма поведінки, яка суперечить соціальним нормам і може мати негативні наслідки як для самої дитини, так і для оточення.

Дискримінація – це несправедливе обмеження прав або приниження дитини на основі її статі, національної належності, соціального походження, стану здоров'я чи інших ознак.

Дитина з особливими освітніми потребами (ООП) – це учень, який потребує додаткових ресурсів і підтримки для повноцінного навчання та інтеграції в суспільство.

Діти, позбавлені батьківського піклування – це діти, які з різних причин залишилися без турботи і виховання з боку батьків і потребують соціального захисту чи опіки.

Емпатія – це здатність відчувати, розуміти й розділяти емоційні стани інших людей, співпереживати їм.

Етапи розвитку колективу – це послідовні стадії становлення групи як цілісної соціальної спільноти, що характеризується зростанням згуртованості, налагодженням взаємин, формуванням спільної мети та позитивного морально-психологічного клімату.

Завдання виховання – це формування особистості у всій її повноті, розвиток її фізичних, моральних, інтелектуальних та естетичних якостей.

Закони розвитку колективу – це основні педагогічні принципи, що визначають закономірності, послідовність і механізми розвитку колективу як організованої соціальної групи через спільну діяльність, виховання і взаємодію (за концепцією А. С. Макаренка).

Закономірності процесу виховання – це об’єктивні, стабільні та повторювані зв’язки і залежності, що характерні для процесу виховання і проявляються в його динаміці.

Засоби виховання – це форми суспільної діяльності, які спрямовано впливають на формування особистості у певному напрямі.

Зміст позакласної роботи – це система адаптованого соціального досвіду, яка дозволяє дитині особисто пережити і реалізувати різні сторони людської культури: науку, мистецтво, техніку, літературу, моральні цінності та міжособистісні стосунки.

Імідж учителя – це цілісне уявлення, яке складається у свідомості учнів, батьків, колег та суспільства щодо особистості вчителя та ґрунтується на його зовнішності, поведінці, стилі спілкування, манері викладання, цінностях і професійних якостях. Тобто, імідж — це соціально сприйнятий образ педагога.

Індивідуальний підхід – це принцип педагогічної діяльності, що передбачає врахування унікальних особливостей кожної дитини в навчальному та виховному процесі.

Інклюзивна освіта – це система навчання, яка забезпечує участь дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому середовищі з урахуванням їх індивідуальних можливостей і потреб.

Інклюзивне виховання – це організація виховної діяльності, яка гарантує всім дітям рівні умови для розвитку та участі, з урахуванням їхніх особистих потреб і здібностей.

Класний керівник – це педагог, який координує виховну роботу в класі, сприяє згуртуванню учнів, налагоджує співпрацю з батьками та відповідає за організацію позаурочної діяльності учнів.

Класний керівник – це педагогічний працівник, який реалізує виховну функцію через роботу з класним колективом, окремими учнями та їхніми родинами, організовує культурно-дозвіллеві заходи, підтримує партнерську взаємодію між усіма учасниками освітнього процесу з метою створення умов для розвитку, самореалізації та соціального захисту дітей.

Колектив – це соціальна спільнота учнів, об'єднана спільною діяльністю, спільними нормами та цінностями, що виступає важливим чинником виховання особистості.

Колектив – це суспільно значуща група людей, які мають спільну мету, спільні цінності та відповідальність, діють на основі взаємоповаги та згуртованості, і становлять середовище для розвитку і виховання кожного члена групи.

Компетентнісний підхід – це освітній підхід, орієнтований на розвиток здатності учнів застосовувати знання, навички та цінності в реальних життєвих ситуаціях.

Комплексний підхід до виховання – це система виховного впливу, що базується на узгодженості цілей, завдань і методів, реалізується через спільну діяльність різних соціальних інститутів: родини, закладів освіти, ЗМІ тощо.

Конформізм – це поведінка, за якої особистість приймає погляди та норми групи без критичного аналізу, навіть коли вони суперечать її власним переконанням.

Лідер – це член колективу, який має авторитет і впливає на інших завдяки особистим якостям, ініціативності та здатності організовувати спільну діяльність.

Мета виховання – це уявлення про бажаний результат виховного процесу, що визначається потребами суспільства у формуванні гармонійної особистості.

Методи виховання – це способи взаємодії педагога та вихованця, спрямовані на формування переконань, уявлень, умінь, навичок і звичок поведінки.

Нонконформізм – це свідоме неприйняття домінуючих норм і очікувань групи з метою збереження власної незалежності в думках і вчинках.

Органи самоврядування – це виборні органи колективу, які представляють інтереси його членів, організують діяльність, забезпечують дотримання правил та контролюють ухвалені рішення.

Особистість – це сформована в соціумі система психологічних якостей індивіда, яка виявляється через його участь у суспільному, культурному й історичному житті.

Педагогіка – це наука, що досліджує закономірності виховання, навчання і розвитку людини.

Педагогіка партнерства – система взаємин між учасниками освітнього процесу, яка базується на взаємній повазі, довірі, підтримці та співпраці.

Педагогічна взаємодія – процес спільної діяльності вчителя та учнів, що базується на партнерстві, діалозі, взаємоповазі.

Педагогічна майстерність — це високий рівень професійної діяльності вчителя, який забезпечує ефективне навчання, виховання та розвиток учнів через оптимальне поєднання знань, умінь, особистісних якостей і творчого підходу.

Педагогічна підтримка – це цілеспрямована діяльність учителя, що забезпечує сприятливі умови для особистісного зростання учня, допомагає долати труднощі й стимулює його ініціативність та самостійність.

Педагогічна техніка — це сукупність професійних умінь, прийомів та засобів, що забезпечують ефективну організацію взаємодії вчителя з учнями, управління освітнім процесом, а також контроль за власною поведінкою, емоціями та впливом на учнів.

План виховної роботи – це структурований документ, що окреслює цілі, завдання, напрями, зміст, форми, методи та конкретні заходи виховної діяльності класного керівника на навчальний рік.

Планування виховної роботи – це процес створення узгодженої системи виховних дій і заходів, спрямованих на розвиток цілісної, відповідальної та активної особистості школяра.

Позакласна робота – це форма організації виховної та освітньої діяльності учнів у вільний від уроків час, що сприяє реалізації їхніх інтересів, нахилів і здібностей, організована шкільним педагогічним колективом.

Позашкільна робота – це виховно-освітня діяльність, що здійснюється в установах позашкільної освіти з метою розвитку творчого потенціалу дітей та молоді.

Приєм виховання – це конкретний педагогічний засіб або дія, що є складовою методу виховання і забезпечує його ефективне застосування в окремій ситуації.

Принципи виховання – це фундаментальні ідеї та підходи, що визначають зміст, спрямованість і методи організації виховної діяльності (наприклад, гуманізм, єдність вимог і поваги до особистості, системність).

Принципи процесу виховання – це основоположні орієнтири, які відображають закономірності виховного впливу й регламентують організацію, зміст і методичне забезпечення виховного процесу.

Принципи розвитку колективу – це ключові положення, що розкривають особливості формування учнівського колективу та визначають шляхи ефективної взаємодії його учасників на всіх етапах розвитку.

Професійна культура вчителя — це сукупність знань, умінь, цінностей, норм і форм поведінки, які визначають якість педагогічної діяльності, взаємин з учнями, колегами, батьками та рівень професійної самореалізації педагога. Це — «внутрішній компас» учителя, що керує його педагогічною практикою, стилем спілкування та моральною відповідальністю.

Процес соціалізації — це процес включення людини до суспільного життя, під час якого вона засвоює норми, ролі та цінності, необхідні для ефективної взаємодії з оточуючими.

Психоемоційне благополуччя — це стан внутрішньої гармонії, емоційної стабільності, впевненості у власних силах і відчуття безпеки, який дає змогу дитині долати труднощі.

Психолого-педагогічний супровід — це цілісна підтримка дитини з боку фахівців у сфері освіти й психології, що забезпечує сприятливі умови для навчання, розвитку та виховання.

Реабілітація — це комплекс дій, спрямованих на відновлення здоров'я, психологічної рівноваги та соціальних функцій дитини після складних життєвих ситуацій.

Ресоціалізація — процес повернення дитини до активного суспільного життя, що передбачає відновлення соціальних зв'язків та набуття нових моделей поведінки після негативного досвіду.

Ризик соціального відчуження — небезпека втрати дитиною соціальних зв'язків, викликана негативними впливами навколишнього середовища або життєвими обставинами.

Рушійні сили виховання — суперечності та протиріччя, що виникають у виховному процесі й виступають каталізаторами його розвитку, оновлення змісту та постановки нових цілей.

Самовиховання — це особистісна діяльність, яка полягає у свідомому саморозвитку, вдосконаленні власних рис, подоланні недоліків і формуванні бажаних якостей.

Самоврядування — форма демократичної організації життя колективу, за якої його учасники беруть активну участь у плануванні, управлінні та оцінюванні спільної діяльності.

Самооцінка — індивідуальне уявлення особи про власну цінність, здібності, якості й місце в соціумі, що впливає на її поведінку та мотивацію.

Складні життєві обставини (СЖО) — ситуації, які негативно впливають на фізичний, психологічний або соціальний стан дитини та створюють загрозу її гармонійному розвитку.

Соціалізація — процес інтеграції дитини в соціальне середовище, у ході якого вона опановує прийняті у суспільстві правила, цінності й поведінкові моделі.

Соціальна група — сукупність людей, об'єднаних спільними ознаками, інтересами чи соціальним положенням, які взаємодіють між собою в межах певної соціальної структури.

Соціальне середовище – це сукупність умов, традицій, норм та міжособистісних відносин, у яких відбувається спільне життя та діяльність людей у суспільстві.

Соціально-педагогічна підтримка — це система заходів, спрямованих на забезпечення сприятливого середовища для розвитку, навчання та соціального становлення дитини.

Співпраця з батьками – систематична взаємодія класного керівника з родинами учнів з метою забезпечення єдності впливів на дитину.

Творчість сучасного вчителя — це здатність педагога виходити за межі шаблонів, генерувати нові ідеї, адаптувати методи до потреб учнів, знаходити оригінальні шляхи вирішення педагогічних завдань.

Традиція колективу — усталена форма звичаїв, яка вирізняється тривалістю існування та активною участю членів колективу і спрямована на збереження сталих моделей поведінки, переданих від попередніх поколінь.

Учнівське самоврядування — спосіб організації життя класу або школи, при якому учні беруть активну участь у керуванні навчальним середовищем на засадах демократії та партнерства.

Учнівський колектив — група учнів, діяльність якої визначається спільними цілями й завданнями, пов'язаними з потребами суспільства, колективу та особистісного розвитку; у колективі функціонує самоврядування, а взаємини між учнями ґрунтуються на гуманізмі, взаємній повазі, відповідальності та прагненні до спільного успіху (за С. Гончаренком).

Форми виховання (виховної роботи) — різні способи організації виховного процесу; структура і послідовність проведення виховного заходу, що завжди пов'язані зі змістом діяльності.

Форми виховної роботи — умови, у яких здійснюється реалізація виховного змісту.

Наукове видання

ПРОЦЕНКО Ірина Іванівна

БИКОВА Марія Миколаївна

ЧЕРНЯКОВА Жанна Юріївна

ОСЬМУК Наталія Григорівна

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЗМІН

Навчальний посібник